

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΣΟΦΙΑ ΚΙΚΙΛΟΥ

**ΝΟΜΙΚΟΙ ΟΡΟΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΥΣ
ΠΑΠΥΡΟΥΣ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΥ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2019

ΣΟΦΙΑ ΚΙΚΙΔΟΥ

**ΝΟΜΙΚΟΙ ΟΡΟΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΥΣ
ΠΑΠΥΡΟΥΣ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΟΠΤΗΣ: ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΣ ΠΑΠΑΘΩΜΑΣ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ: ΜΑΙΡΗ ΓΙΟΣΗ

ΡΟΖΑΛΙΑ ΧΑΤΖΗΛΑΜΠΡΟΥ

ΑΘΗΝΑ 2019

Copyright © , **Σοφία Κικίδου, 2019**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Πριν την έναρξη της διπλωματικής μου εργασίας, νιώθω την ανάγκη και το χρέος να ευχαριστήσω μερικούς ανθρώπους, των οποίων η συμβολή ήταν πολύτιμη και καθοριστική για την ολοκλήρωση του παρόντος πονήματος.

Πρώτο απ' όλα, θέλω να ευχαριστήσω θερμά το *Κοινοφελές Ίδρυμα Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης* που με εμπιστεύτηκε και με στήριξε όλο αυτό το διάστημα. Είχαμε μια άψογη συνεργασία και τους ευχαριστώ που έδειξαν κατανόηση και ανοχή στις δυσκολίες που αντιμετώπισα.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω σε έναν ξεχωριστό άνθρωπο, τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Καθηγητή Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας και Παπυρολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Αμφιλόχιο Παπαθωμά, που με μύησε στους δρόμους της παλαιογραφίας-παπυρολογίας. Η βοήθειά του ήταν πολύπλευρη και ανεκτίμητη σε όλα τα στάδια της ζωής μου. Η αμέριστη συμπαράσταση και η πολύτιμη και επιστημονική καθοδήγησή του στάθηκε αρωγός όχι μόνο στις σπουδές μου, αλλά και σε προσωπικό επίπεδο.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στην καθηγήτρια μου, κα Μαίρη Γιόση, Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, μέλος της τριμελούς επιτροπής. Είναι ένας εξάαιρετος άνθρωπος, που στάθηκε δίπλα μου και με στήριξε σε όλη μου την προσπάθεια. Με το ήθος της και τα πνευματικά της προσόντα με καθοδήγησε και μου έδωσε κουράγιο για να ολοκληρώσω την διπλωματική μου εργασία.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην κα Ροζαλία Χατζηλάμπρου, Επίκουρη Καθηγήτρια της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, επίσης μέλος της τριμελούς επιτροπής, για τις σημαντικές της υποδείξεις.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένεια μου, που αποτελεί για μένα την εφελήριο μου δύναμη σε κάθε νέο μου ξεκίνημα.

Αφιερώνω την παρούσα διπλωματική εργασία στην μνήμη της μητέρας μου, Αιμιλίας, που έφυγε νωρίς και δεν πρόλαβε να δει την πορεία μου και την εξέλιξή μου. Ήταν δίπλα μου σε όλες τις φάσεις της ζωής μου και αποτελούσε για μένα πάντα στήριγμα, δίνοντάς μου δύναμη και κουράγιο για την επίτευξη των στόχων μου και την ολοκλήρωσή μου ως προσωπικότητα. Σε ευχαριστώ πολύ για όλα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	6
Συντομογραφίες	11
Κατάλογος νομικών όρων.....	12
Επίλογος.....	122
Index verborum.....	124
Νομοθεσία.....	129
Βιβλιογραφία	130

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η μελέτη και η καταλογογράφηση ενός μεγάλου φάσματος νομικών όρων που απαντούν στους παπύρους της ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου και αφορούν στο οικογενειακό δίκαιο (όροι, ρήτρες, νομικό λεξιλόγιο). Παράλληλα, εξετάζεται εάν και κατά πόσον οι όροι αυτοί έχουν παραμείνει σε ισχύ στο σύγχρονο δίκαιο και εάν η σημασία τους παραμένει ή όχι η ίδια.

Παρότι υπάρχουν, πέραν των παπύρων, διάφοροι φορείς γραφής, όπως είναι η περγαμηνή, το όστρακο, το ύφασμα κ.ά., στην παρούσα εργασία θα επικεντρωθούμε στον πάπυρο¹, που αποτελεί έναν χαρακτηριστικό φορέα γραφής. Τα περισσότερα παπυρικά έγγραφα έχουν ανακτηθεί από τις περιοχές της Αιγύπτου και αυτό, επειδή οι αιγυπτιακές κλιματικές συνθήκες, όπως το ξηρό κλίμα ευνόησαν τη διατήρηση των παπύρων σε αρκετά καλή κατάσταση. Για την προέλευση ενός παπύρου και την σύνδεση του με έναν τόπο υπάρχουν τρεις διαφορετικές κατηγορίες².

Οι πάπυροι χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) στους λογοτεχνικούς και β) στους μη λογοτεχνικούς παπύρους. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν σημαντικά κείμενα από σπουδαίους συγγραφείς, ποιητές, ιστορικούς, όπως η Σαπφώ, ο Αισχύλος, ο Αριστοτέλης, ο Πλάτων και άλλοι, ενώ στην δεύτερη κατηγορία ανήκουν κείμενα που σκιαγραφούν την καθημερινή ζωή των πολιτών εκείνης της περιόδου. Ενδιάμεσα σε αυτά τα δύο είδη παπύρων σε οριακή κατάσταση βρίσκονται πάπυροι που σχετίζονται με την μαγεία και την αστρολογία³. Στην δεύτερη κατηγορία, οι μη λογοτεχνικοί πάπυροι καλύπτουν μια περίοδο περισσότερο από 1000 χρόνια, περίπου από το 323 π.Χ. έως το 641 μ.Χ.. Ο πρώτος χρονολογημένος πάπυρος που γνωρίζουμε σήμερα είναι ένα συμβόλαιο γάμου, γραμμένο στα ελληνικά [P.Eleph.1] με ημερομηνία Νοέμβριος του 311 ή 310 π.Χ. Τα μη λογοτεχνικά έγγραφα με την σειρά τους διακρίνονται σε δύο άλλες κατηγορίες που

---

¹ Ο πάπυρος είναι ένα ιδιαίτερο, ανθεκτικό, μεσογειακό φυτό που ευδοκίμούσε κατά την αρχαιότητα στην Αίγυπτο κατά μήκος του ποταμού Νείλου, το οποίο με μια ειδική επεξεργασία μετατρεπόταν σε ένα εξελιγμένο υλικό γραφής. Παπαθωμάς (2009), 42-43.

² α)τόπος συγγραφής ή αντιγραφής του κειμένου, β)τόπος στον οποίο στάλθηκε ο πάπυρος στην αρχαιότητα συνήθως αμέσως μετά την συγγραφή του, γ)τόπος εύρεσης του παπύρου. Παπαθωμάς (2009), 210.

³ Hunt (1914), 83.

περιλαμβάνουν, τα ιδιωτικά και τα δημόσια έγγραφα. Στα δημόσια έγγραφα ανήκουν φόροι, νόμοι, διατάγματα κ.α, ενώ στα ιδιωτικά έγγραφα συγκαταλέγονται πράξεις που γίνονται μεταξύ των πολιτών χωρίς την παρουσία κάποιου δημόσιου φορέα, όπως συμβόλαια, διαθήκες, γράμματα και λογαριασμοί⁴.

Χαρακτηριστικός και σπουδαίος είναι ο ρόλος των παπύρων, αφού χάρη σε αυτούς αντλούμε χρήσιμες πληροφορίες για την καθημερινή ζωή των πολιτών, την κουλτούρα τους και τις συνήθειες τους. Τέτοιοι πάπυροι είναι, για παράδειγμα, αυτοί που παρουσιάζουν τυπικές προσκλήσεις για κάλεσμα σε έναν γάμο ή δείπνο, καθώς και γράμματα που στέλνουν οι γονείς στα παιδιά τους, που απουσιάζουν.

Οι πάπυροι που θα μας απασχολήσουν, όπως προαναφέρθηκε, προέρχονται από δύο σημαντικές χρονικές περιόδους, την ρωμαϊκή και την βυζαντινή εποχή. Κατά τις χρονικές αυτές περιόδους αναπτύχθηκε το γνωστό ως βυζαντινο-ρωμαϊκό δίκαιο που αποτέλεσε τον πυλώνα και έθεσε τα ισχυρά θεμέλια για την ανάπτυξη του σύγχρονου δικαίου (όπως είναι το ενοχικό και το εμπράγματο). Το οικογενειακό, ωστόσο, δίκαιο, όπως και το κληρονομικό, είναι εκείνα που υπέστησαν τις περισσότερες αλλαγές συγκριτικά με αυτό που επικρατούσε κατά την ρωμαϊκή περίοδο.

Αυτό, βέβαια, που πρέπει να τονιστεί εξ αρχής είναι η δύσκολη και σχεδόν αδύνατη χρονική και γεωγραφική οριοθέτηση της ιστορίας του δικαίου, καθώς το δίκαιο κάθε περιοχής και χρονικής περιόδου επηρεάζει αυτό που ακολουθεί, αλλά και επηρεάζεται από το προγενέστερό του. Παρόλες, όμως, τις δυσχέρειες που ανακύπτουν κατά την προσπάθεια μιας τέτοιας οριοθέτησης, αξίζει να αναφερθεί η υποδιαίρεση της ιστορίας του δικαίου, όπως γίνεται δεκτή από την επιστήμη⁵, σε τέσσερις περιόδους. Με την επέκταση του ρωμαϊκού κράτους στις γειτονικές περιοχές (γύρω στο 287 π.Χ.) και με την ανάπτυξη του στην ανατολική Μεσόγειο ανοίγει μια νέα περίοδος για το Δίκαιο. Αρχή της νέας περιόδου ορίζεται συμβατικά πάντα, το έτος 30 π. Χ., με την κατάκτηση της Αιγύπτου από τις ρωμαϊκές λεγεώνες και φθάνει ως το 324 μ.Χ. , δηλαδή ως τον χρόνο της ανακηρύξεως του Μ. Κωνσταντίνου ως μονοκράτορα. Η περίοδος αυτή είναι γνωστή ως περίοδος του

---

⁴ Hunt (1914), 87.

⁵ Η διάκριση στις χρονικές περιόδους έχει ως εξής: α) δίκαιο της ελληνικής αρχαιότητας [περίπου 8^{ος} - 4^{ος} αιώνας π.Χ.], β) δίκαιο της ελληνιστικής περιόδου [μετάξυ του 4^{ου} και του 1^{ου} αι. π.Χ.] γ) ρωμαϊκό δίκαιο [περίπου 27 π.Χ.- 286 μ.Χ.] , και δ) βυζαντινό δίκαιο [περίπου 330 μ.Χ. έως 1453 μ.Χ].

ρωμαιοελληνικού ή ελληνορωμαϊκού δικαίου. Στην σύγκρουση όμως μεταξύ αυτών το δύο δικαίων παρατηρείται ότι το ελληνικό δίκαιο παραχωρεί βαθμιαία την κεντρική θέση στο ρωμαϊκό. Το ρωμαϊκό δίκαιο αποκαλείται *ius civile* και περιλαμβάνει νομοθετικά έργα που σταδιακά εξελίχθηκαν και αποτέλεσαν την πηγή του βυζαντινού δικαίου. Συγκεκριμένα, περιλαμβάνει τα εξής νομοθετικά έργα: τον *Πανδέκτη* (= *Digesta*) είναι κωδικοποιητικός νόμος-γραμμένος στην λατινική γλώσσα-από συλλογή αποσπασμάτων από τα έργα των παλαιών Ρωμαίων νομομαθών, περίπου 100 π.Χ. έως 250 μ.Χ., *Ιουστινιάνειος Κώδιξ* (= *Codex*) κωδικοποίηση των αυτοκρατορικών νόμων μέχρι τον Ιουστινιανό (γραμμένος στα λατινικά)-δημοσιεύτηκε η πρώτη έκδοση το 529 μ.Χ., η δεύτερη 534 μ.Χ. ενώ η τρίτη δεν ολοκληρώθηκε ποτέ, οι *Εισηγήσεις* (= *Institutiones*), οι οποίες μπορούν να χαρακτηριστούν φοιτητικό εγχειρίδιο των νομικών σχολών, το οποίο κυρώθηκε όμως και ως νόμος της Πολιτείας 533 μ.Χ. γραμμένο στην λατινική γλώσσα. Τελευταίο νομοθετικό έργο είναι οι *Νεαρές* (= *Novellae*), νομοθετικές διατάξεις γενικού περιεχομένου. Οι περισσότερες εκ των οποίων είναι γραμμένες στην ελληνική γλώσσα προκειμένου να είναι κατανοητές από το ελληνόφωνο τμήμα της αυτοκρατορίας.

Το ρωμαϊκό δίκαιο δέχτηκε πολλές και ποικίλες επιδράσεις σε διάφορους τομείς από το ελληνικό. Τα ελληνιστικά δίκαια, με την φιλοσοφημένη συγκρότηση και το φιλόανθρωπο πνεύμα άσκησαν σημαντική επίδραση και έστρεψαν το δύσκαμπτο ρωμαϊκό δίκαιο προς νέες ανθρωπινότερες και επιεικέστερες κατευθύνσεις. Επιπλέον, το ρωμαϊκό δίκαιο δέχτηκε και την επίδραση της ελληνιστικής φιλοσοφίας. Εκεί, βέβαια που παρατηρούμε την έντονη αντίθεση μεταξύ των δυο δικαίων είναι στην κατάρτιση ενός εγγράφου. Συγκεκριμένα, το *έγγραφο* είχε ιδιαίτερη θέση και σημασία στον νομικό κόσμο για την κατάρτιση των συμβάσεων τόσο κατά τους αρχαιότερους ελληνικούς όσο και τους ελληνιστικούς χρόνους. Η αντίληψη αυτή ήταν, όμως, διαμετρικά αντίθετη προς την αρχή που δέσποζε στο ρωμαϊκό δίκαιο, όπου η έγκυρη κατάρτιση των δικαιοπραξιών προϋπέθετε την ανταλλαγή πανηγυρικών λέξεων. Έτσι, οι συμβολαιογράφοι προκειμένου να εξισορροπήσουν τις δύο αντίθετες πρακτικές βρήκαν μια συμβιβαστική λύση. Αποφάσισαν να συντάσσουν εγγράφως τις καταρτιζόμενες συμβάσεις στο τέλος όμως του εγγράφου έγραφαν την ρήτρα: *καί έπερωτηθείς ώμολόγησα*, με την οποία δηλωνόταν πλασματικά ότι είχαν τηρηθεί οι ρωμαϊκοί τύποι της *stipulatio*, της πανηγυρικής δηλαδή *έπερωτήσεως* του ρωμαϊκού

δικαίου, στοιχείο που εντοπίζεται και σε αρκετούς παπύρους που έχουν παρατεθεί εντός της εργασίας.

Αν και ξεκίνησε ως δίκαιο μίας περιορισμένης αγροτικής κοινωνίας, ακολουθώντας την ανάπτυξη του ρωμαϊκού κράτους, ξεπέρασε τα στενά τοπικά και χρονικά όρια ισχύος άλλων δικαίων της αρχαιότητας, όπως των Ασσυρίων, των Βαβυλωνίων, των Εβραίων ή των Ελλήνων. Το ρωμαϊκό δίκαιο διακρίνεται για τον κοσμοπολίτικο του χαρακτήρα καθώς, στο πλαίσιο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, εφαρμόστηκε σε ένα μωσαϊκό λαών, αφομοιώνοντας ποικίλες ξένες επιρροές, ανάμεσά τους και αυτή της ελληνικής φιλοσοφίας και του ελληνιστικού δικαίου. Η ρωμαϊκή νομική σκέψη, όπως σώθηκε στα γραπτά των ρωμαίων νομομαθών, αποτέλεσε τη σημαντικότερη συνεισφορά του ρωμαϊκού πνεύματος στο διεθνή πολιτισμό. Διακρινόμενοι από το πασίγνωστο ρωμαϊκό «πρακτικό πνεύμα», οι νομομαθείς διερεύνησαν τις δυνατότητες απονομής δικαιοσύνης στην ιδιαίτερα σύνθετη ρωμαϊκή κοινωνία, αντλώντας την πρώτη ύλη για τη θεωρητική σκέψη τους από την καθημερινότητα των ανθρώπινων σχέσεων όπως μάλιστα κατέληγαν στα ρωμαϊκά δικαστήρια. Οι προσωπικές διαφορές και συγκρούσεις, οι οικογενειακές σχέσεις, οι συναλλαγές, η γειτνίαση ανθρώπων και κτημάτων, δηλαδή όλη η πορεία από τη ζωή ως και το θάνατο των ρωμαίων πολιτών αποτέλεσαν τον σκελετό για το οικοδόμημα του Ρωμαϊκού Δικαίου. Η ιδιαίτερη επιτυχία των ρωμαίων νομομαθών ήταν ότι κατάφεραν να δημιουργήσουν γύρω από αυτές τις ανθρώπινες σχέσεις και διαμάχες μία νομική σκέψη που διακρίνεται από τον μεθοδικό, συστηματικό και, όπως αποδείχθηκε στο πέρας των αιώνων, το διαχρονικό της χαρακτήρα. Προερχόμενοι από ένα λαό με έφεση στην τάξη και την οργάνωση, οι ρωμαίοι νομικοί δημιούργησαν πρώτοι τη νομική ορολογία που χρησιμοποιούμε, παγκοσμίως σχεδόν και σήμερα, συνθέτοντας το δίκαιο από αφηρημένες κατηγορίες και νομικές έννοιες⁶.

Αν αφήσουμε τον ρωμαϊκό κόσμο και στραφούμε στον βυζαντινό χώρο και πολιτισμό θα διαπιστώσουμε ότι οι πληροφορίες που διαθετούμε για αυτή την χρονική περίοδο είναι περιορισμένες και δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες γύρω από την κουλτούρα και την κοινωνική πλευρά της καθημερινής ζωής των πολιτών. Οι λόγοι της έλλειψης αυτής είναι αρκετοί, όπως για παράδειγμα, ότι η κατάρρευση του ανατολικού τμήματος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και η προσάρτησή του στην οθωμανική αυτοκρατορία οδήγησε στην γενικότερη αντίληψη ότι το Βυζάντιο δεν

---

⁶ Δημοπούλου-Πηλιούνη(2003), 2.

είναι τίποτα άλλο από ένα υπόλειμμα της άλλοτε ρωμαϊκής αυτοκρατορίας⁷. Βέβαια, η βυζαντινή αυτοκρατορία αποτελεί μια μοναδική γέφυρα ανάμεσα στην κλασική αρχαιότητα και τη μεσαιωνική κοινωνία. Επίσης, αποτελεί ένα κράμα διαφόρων πολιτισμών και κόσμων, όπως χριστιανικό, κλασικό και δυτικό, ενώνοντας, έτσι, την Ανατολή με την Δύση. Πρόκειται δηλαδή, για μια ανάμειξη και έναν συγκερασμό εθνών και παραδόσεων. Σταδιακά, ένα βασικό στοιχείο κατά την περίοδο του Βυζαντίου, που κυριάρχησε και διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην γενικότερη οργάνωση του κράτους, στους θεσμούς και στο δίκαιο είναι ο χριστιανισμός.

Η πορεία που ακολούθησε η βυζαντινή αυτοκρατορία σύμφωνα με τους περισσότερους ιστορικούς είναι ότι εδραιώθηκε όταν ιδρύθηκε η πόλη της Κωνσταντινούπολης το 324 μ.Χ. και τελείωσε με την πτώση της στους Οθωμανούς το 1453 π. Χ⁸.

Στη συνέχεια, θα παρουσιαστούν και θα εξεταστούν-με αλφαβητική σειρά-νομικοί όροι του οικογενειακού δικαίου, που απαντούν στους παπύρους της ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου. Οι όροι αυτοί απαντούν σε έγγραφα που σχετίζονται με το γάμο, το διαζύγιο, την υιοθεσία και όχι μόνο. Η επιλογή τους έχει γίνει με κριτήριο την συχνότητα εμφάνισης τους σε ένα ευρύ σώμα παπύρων εκείνης της περιόδου ή ανάλογα με την σπουδαιότητα τους και τον ρόλο που διαδραματίζουν στους παπύρους. Ενδεικτικά παραδείγματα, τέτοιων παπύρων έχουν επιλεγθεί και εμσωματωθεί στο κύριο μέρος της παρούσας εργασίας. Παράλληλα, σημειώνεται, εάν οι όροι αυτοί έχουν εκλείψει στο σύγχρονο δίκαιο ή ένα έχουν επιβιώσει με την ίδια, ανάλογη ή εντελώς διαφορετική σημασία.

---

⁷ Gilleard (2007), 624.

⁸ Mango (1994), 1.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

C. = Code of Justinian

C. Th. = Theodosiani Codex

D. = Digest of Pandects

Eisagoge = Eisagoge legis

Epitome = Ecloga legum in epitome expositarum

G. = Institutes of Gaius

Inst. [J] = Institutes of Justinian

JGR = Jus graecoromanum, επιμ. Ζέπος Ιωάννης Δ. - Ζέπος Π., Αθήναι 1931
(ανατύπωση Scientia Aalen 1962)

Nov. = Novels of Justinian

Synopsis maior = Synopsis Basilicorum maior

Synopsis minor = Synopsis Basilicorum minor

Ulp. Frag.= Fragments of Domitius Ulpianus

Ulp. Inst. =Fragments of Ulpian' s Institutes

Βασ. = Basilicorum libri LX

Εξάβιβλος = Αρμενόπουλου Κ., Πρόχειρον νόμων ή Εξάβιβλος

**ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΝΟΜΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΟΥΝ ΣΤΟΥΣ ΜΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΥΣ ΠΑΠΥΡΟΥΣ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ
ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ**

A

ἀγορανόμιον, -ου= το αρχείο ή το δικαστήριο των αγορανόμων.

Σε αυτόν τον χώρο συντάσσονταν έγγραφα για διαζύγια, αγορές, πωλήσεις, δάνεια. Διαφορετικά το *αγορανόμιον* συναντάται, *γραφείον* και *καταλόγειον*.

P.Flor.I.86, 13-14 *ὑπὸ [τ]ῆς α[ὐτ]ῆς [ὑ]πό[χρεω] Διδύμης κατ' ἄλλην συγγραφ[ήν] δ[ανείου] διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀγορανομίου ἐπὶ τοῦ [αὐτ]οῦ πέμπτου ἔτο[υς μη]νὸς Χοΐακ (86 μ.Χ.)*

P.Oxy.II.266, 11-14 *κα[τὰ] συ[ν]γραφὴν συνοικισίου διὰ τοῦ ἐν Ὀξυρύγχων [πόλει] ἀγορανομίου ταῖς ἐπαγομέναις τοῦ τεσσαρσκαίδε[κάτου] ἔτους Αὐτοκράτορος Καίσαρος Δομιτιανοῦ Σεβαστοῦ [Γερμανικοῦ], (96 μ.Χ.)*

P.Flor.I 1, 23-24 *δι' ἀγο(ρανομίου) ἐν Ἑρμοῦ πόλει <συγγραφῇ> δανείο(υ) ὑποθήκ(η) τοῦ ὑπάρχ(οντος) αὐτῇ λοιποῦ βείκου ἐνὸς τετάρτου ἀπὸ ἐλαιουργίου (153 μ.Χ.)*

ἀδιάθετος, -ον : > [α- στερ.+ διατίθημι] αυτός που δεν άφησε διαθήκη ή αυτός ο οποίος άφησε διαθήκη, η οποία όμως δεν έγινε δεκτή από τον διορισμένο κληρονόμο ή κρίθηκε άκυρη.

Ο όρος απαντάει σε μεγάλο φάσμα χρονικών περιόδων ξεκινώντας από το αρχαιοελληνικό δίκαιο, ρωμαϊκό, βυζαντινό και παραμένει σε ισχύ μέχρι και σήμερα με την ίδια σημασία στο σύγχρονο κληρονομικό δίκαιο, δηλώνοντας το άτομο που πέθανε χωρίς να έχει συντάξει διαθήκη ή που συνέταξε άκυρη διαθήκη και εξομοιώνεται με την ανυπαρξία διαθήκης. Έτσι, αν κάποιος πεθάνει αδιάθετος τίθονται οι κανόνες για την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, όπως παρουσιάζεται στον αστικό κώδικα στα άρθρα AK 1813 έως AK 1824.

Ενδεικτικοί πάπυροι είναι οι κάτωθι:

P.Col.VIII 227, 28 [ή] Διονυ[σ]ία [ἄτεκνος] \καὶ/ ἀδιάθετος τελευτήση [- ca.14 -] (175-225 μ.Χ.)

P.Diog.18, 8 *Λουκρητία* <ἐτελεύτησεν> ἀδιάθετος ἐπὶ κληρονόμοις τρισὶν υἱοῖς ἐκ διαφορ[ων] γά[μ]ων (225 μ.Χ.)

ἀνατρέφω= περιποιούμαι, «μεγαλώνω», αναπτύσσω, παιδεύω. Η σημασία του όρου είναι ίδια τόσο στους λογοτεχνικούς παπύρους, όσο και στους μη λογοτεχνικούς, όπως νομικούς με τους οποίους ασχολείται η παρούσα εργασία. Μερικά παραδείγματα λογοτεχνικών παπύρων είναι τα ακόλουθα: Αἰσχύλ. *Εὐμ.* 522· ἂν τὸ φρόνημα, διεγείρω το φρόνημα, Ξεν. *Κύρ.* 5.2.34 ἀνατρέφεσθαι υἱόν.

Με την ίδια σημασία χρησιμοποιείται ο όρος και στους νομικούς παπύρους. Οι γονεῖς έχουν την υποχρέωση ήδη από το ρωμαϊκό-βυζαντινό δίκαιο να μεριμνούν για την ανατροφή των παιδιών τους. Αυτήν ακριβώς την υποχρέωση παρουσιάζει και το ρήμα *ἀνατρέφω* που απαντά στους παπύρους. Για παράδειγμα, το ρήμα *ἀνατρέφω* απαντά σε ένα παπυρικό έγγραφο διαζυγίου, για να δηλώσει ότι ο πατέρας είναι υπεύθυνος για την ανατροφή του παιδιού του, σχετικά με την εκπαίδευση, τον ρουχισμό κ.α., ασχέτως αν το παιδί ζει με αυτόν ή την μητέρα του. Διευκρινιστικές πληροφορίες για τη διευθέτηση της γονικής μέριμνας σε περίπτωση διαζυγίου δεν εντοπίζουμε στους ελληνο-αιγυπτιακούς παπύρους⁹.

Σύμφωνα με την άποψη της E. Costa είναι πιθανό τα παιδιά να παραμένουν με τον γονιό που είχε υποβάλει την αίτηση διαζυγίου¹⁰.

P.Oxy.Hels. 35, 38-40 *πρόκειται υἱόν Χαιρήμονα, ὃν καὶ ἀναθρέψειν καὶ ἱματιεῖν.* (151 μ.Χ.)

⁹Οι Μακεδόνες κατακτούν την Αίγυπτο γύρω στο 330 π.Χ. και για χίλια χρόνια μέχρι την κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Άραβες, η ελληνική γλώσσα χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο. Μια από τις πιο γνωστές αιγυπτιακές πόλεις στις οποίες βρέθηκαν ελληνο-αιγυπτιακοί πάπυροι είναι η Οξύρυγχος. Η πιο γνωστή περίοδος αυτής της πόλης τοποθετείται ανάμεσα στο 250 π.Χ. και στο 700 μ.Χ., εποχή στην οποία χρονολογούνται πάπυροι γραμμένοι στην ελληνική και λατινική γλώσσα.

¹⁰Costa (1914), 257.

Η φροντίδα των τέκνων αφορά τόσο τα γνήσια όσο και τα αναγνωρισμένα. Το ίδιο ρήμα απαντά με την ίδια λειτουργία και σε έναν πάπυρο, που αναφέρεται στην υιοθεσία και την υποχρέωση του πατέρα να εξασφαλίσει τα απαραίτητα στον υιοθετούμενο.

chr.mitt.363 =P.Lips.1.28, 12 τοῦτον τὸν παῖ[δ]α ἔχειν [καθ'] υἱοθεσίαν πρὸς τὸ δύνασθαι ἀνατρέφεσθαι εὐγενῶς καὶ γνησίως, (381 μ.Χ.)

ἀνευθύνω ὄντι και ἀνεγκλήτω ὄντι: Φράση που απαντά στα παπυρικά έγγραφα διαζυγίων της ρωμαϊκής και της βυζαντινής περιόδου όταν αυτά είναι συναινετικά και δίνεται η δυνατότητα στους πρώην συντρόφους να συνάψουν νέο γάμο, χωρίς να έχουν κάποια περαιτέρω ευθύνη. Παραδείγματα χαρακτηριστικών παπύρων που παρουσιάζουν την λειτουργία της φράσης είναι τα εξής:

P.Oxy.VI 906, 8 ή και ἀνεγκλήτω ὄντι, πβ. P.Oxy.XXXVI.2770, P.Oxy.XLIII.3139, 12.

P.Oxy.VI.906, 8 ἐὰν αἰρήται γάμω ἀνευθύνω ὄντι (100-225 μ.Χ)

P.Oxy.XLIII.3139, 12, ᾧ ἐὰν αἰρήται γάμ[ω] ἀνευθύνω καὶ ἀνεγκλήτω ὄντι, (275-399 μ.Χ)

P.Oxy.XXXVI.2770, 21-22, ᾧ ἐὰ[ν] αἰρώμεθα γάμω ἀνε[υθύ]νω καὶ ἀνε[γ]κλήτω ὄντι. (304 μ.Χ)

ἀντισύγγραφον= αντίγραφο, αντίτυπο· αυτό που γράφτηκε όπως το πρωτότυπο. Κάθε συμβόλαιο γάμου έχει τόσα αντίτυπα όσα και τα συμβαλλόμενα μέρη. Επίσης, χαρακτηριστικό στοιχείο σε όλα τα παπυρικά έγγραφα γάμου η διαζυγίου είναι ότι στο τέλος υπάρχουν υπογραφές από όλα τα συμβαλλόμενα μέρη και αυτό γίνεται εμφανές λόγω της ύπαρξης διαφορετικών υπογραφών.

P.Dura.19, 17-18 κα[ὶ] ἡ διαίρεσις αὕτη ἔσται καὶ οὕτως κυ-] [ρία· ἔχει] δὲ καὶ ἀντισύγγραφ[ον.] (88-89 μ.Χ.)

P.Dura.22, 15 συγγραφὴν ταύτην ἐῖλα καὶ οὕτως κυρίαν· ἔχει [δὲ καὶ ἀντισύγγραφον (133-134 μ.Χ.)

P.Oxy.VI.905, 18-19 κυρία ή συγγραφή διςση γρα-|φείσα πρὸς τὸ ἐκάτερον μέρος ἔχειν μοναχόν, καὶ ἐπερωτη-|[θέν]τες ἑαυτοῖς [[αλληλοῖς]] ὁμολόγησαν, (170 μ.Χ.)

P.Dura.32, 19 ἔχει δὲ καὶ ἀντισύγγραφον. (254 μ.Χ.)

ἀπεσκηκέναι καὶ ἔχειν: [ἀπεσκηκέναι=ἀπεσχηκέναι βλ. Gignac, Grammar, 1:86] Ο συνδυασμός αυτών των λέξεων δεν απαντά σε ελληνικά συμβόλαια γάμου και ίσως έχει επιρροές από την σιμιτική γλώσσα. βλ. DJD 11.252 και Mur. 115, 3-59 (από την Ιουδαϊκή ἰνδικτο).

P.Hever.69, 7-9 οἱ εἰσιν στατηρε[ς] ἑκατὸν εἴκο]σιπέ[ντε - ca.29 - παρ'] αὐτῆς ἀπεσκηκέναι καὶ ἔχ[ειν]. [...]. [...] [...] [- ca.33 -] δηνάρια πεντακόσια παραχρήμα διὰ χερὸς χω (130 μ.Χ.).

ἀπαίτησις< ρ. ἀπαιτέω: Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται στα έγγραφα (κυρίως του οικογενειακού δικαίου) με νομική σημασία και δηλώνει την απαίτηση της επιστροφής της προίκας στην πρώτην σύζυγο ή στον προικοδότη της. Το ρήμα συνήθως απαντά στους παπύρους σε παθητική φωνή. Μόνο σε έναν πάπυρο απαντά σε ενεργητική φωνή, στον BGU.I.251.6 [ἀ]φ' ἧ[ς] ἐ[ὰν] [ἀπ]αιτήσῃ (81 μ.Χ.) [οι πληροφορίες προέρχονται από τον εκδότη του ίδιου του παπύρου].

Για παράδειγμα:

BGU.I.252.9 ἀφ' ἧ[ς] ἐ[ὰν] ἀπα[ι]τ[η]θῇ· (98 μ.Χ.)

P.IFAO.III.5.15 ἡ ἀπ]αίτησις τῆς φερνῆς (100-199 μ.Χ.)

BGU.IV.1045.26 ἀφ' ἧ[ς] ἐ[ὰν] [ἀ]παιτηθῇ γι[νομένης τῇ Ἰσιδώρ]α τῆς πρά[ξ]εως ἔ[κ] τ[ε] τοῦ [Ἐρμοῦ] (166 μ.Χ.)

CPR.I.27.20 [τριάκοντα ἀφ'] ἧ[ς] ἐ[ὰν] ἀπαιτηθῇ, τὰ δὲ παράφερνα παραχρήμα ὁποῖα ἐ[ὰν] ἐγβῇ ἐκ τῆς τρεῖ[ψεως] (189 μ.Χ.)

P.Gen.I.21.13 ἀφ' ἧ[ς] ἂν ἡμέρας ἀπαιτηθῇ [ἐν] ἡμέραις ζ' ἀποπεμψάτω αὐτήν (199-100 π.Χ.)

Άλλες εκφράσεις που απαντούν στους παπύρους σε συνδυασμό με το ρήμα *ἀπαιτέω* είναι οι κάτωθι:

ἀπαίτησις ἐσται: P.Lond.VI.320, P.Mich.V.340.55

ἀπαίτησιν ποιεῖσθαι: P.Oxy.III.605

ἀπαίτησις γένηται: P.Oxy.X.1273.27-28

αἶτημα γένηται: P.Ryl.II.154.30

P.Strass.III.17-18

ἀπαιτήσεως γενομένης: P.Tebt.I.104.32

SB.XVI.12334.4-5

Συνήθως η απαίτηση γίνεται εάν το διαζύγιο έχει υποκινηθεί από την γυναίκα. Εάν το διαζύγιο εκδοθεί μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα από την σύναψη του γάμου και η γυναίκα είναι νέα, τότε την επιστροφή της προίκας μπορεί να την απαιτήσει κάποιος από τους δικούς της¹¹. P.Mil.Vogl.III.185 [η γυναίκα είναι και εδώ περίπου 20 χρονών]

P.Fouad.34 [γυναίκα 19 χρονών]

P.Oxy.II.266

BGU.IV.1102

BGU.III.475

Η επιστροφή της προίκας αποτελεί κεντρικό σημείο σε ένα έγγραφο διαζυγίου. π.χ. P.Oxy.VI.906¹²

---

¹¹Για παράδειγμα: P.Lips.I.27 (σε αυτόν τον πάπυρο το διαζύγιο εκδόθηκε δύο χρόνια μετά την σύναψη του γάμου και η γυναίκα είναι μόνο 16 χρονών, για αυτό τον λόγο το διαζύγιο δηλώνεται από την γυναίκα και τον πατέρα της, ο οποίος θα απαιτήσει και την επιστροφή της προίκας). [Firanko (2003), 202], P.Fam.Tebt.13 [η πρώην σύζυγος είναι νεαρή, περίπου 20 χρονών].

¹² Βλ. επίσης Lesquier, Rev. de Phil.1906, p.25.

ἀποζυγή> ρ. ἀποζεύγνυμαι= αποχωρίζομαι από κάποιον, όπως γυναίκα ή τέκνα. Όρος που απαντά στο αρχαιοελληνικό δίκαιο και παρέμεινε σε ισχύ και στα επόμενα δίκαια, όπως ρωμαϊκό και βυζαντινό. Για παράδειγμα, ο όρος εντοπίζεται στον Ευριπίδη [*Ηρ. Μαιν.* 1376 *εἰ γάμων ἀπεζύγην*, *Μήδ.* 1017 *οὗτοι μόνη σὺ σῶν ἀπεζύγης τέκνων*]. Στους ρωμαϊκο-βυζαντινούς παπύρους ο όρος απαντά και αφορά την πράξη του διαζυγίου.

Πάπυροι διαφορετικών χρονικών περιόδων, όπου χρησιμοποιείται ο νομικός όρος ως ρήμα ή ουσιαστικό με την σημασία του διαζυγίου.

P.Oxy.Hels. 35, 20 *τήν δέ ἀποζυγήν τοῦ γάμου αὐτόθεν κύριον εἶναι* (151 μ.Χ.)

P.Bodl.I 46, 33-35 *Ψεννήσις Πίος νεκροτάφ[ος τε-] τελειμαι τήνδε τήν ἀποζυγή[ν σὺν] πάσαις ἐντ[ο]λαῖς καὶ ἐπερωτ[η(θεῖς) ὁμολόγ(ησα)* (299-300 μ.Χ.)

P.Oxy.XXXVI.2770, 9-12 *ὁμολογοῦμεν ἀπεξεῦχθαι τῇ[ς] π[ρὸ]ς ἀλλήλους συμβιώσεως καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἀπεσχηκέναι τὰ ἑαυτοῦ π[άντ]α* (304 μ.Χ.)

P.Grenf.II 76, 19-20 *διὰ τὸ τελείαν <εἶναι τήν> ἀποζυγήν. ἡ ἀπο[ζυγή ἥδε] δισσή γραφεῖσα ἐφ' ὑπογραφῆς κ[υρία]* (305-306 μ.Χ.)

chr.mitt.295, 17-20 *ἐ[γγράφου ἢ] ἀγράφου παντὸς πράγματος τὸ σύ[νολον] διὰ τὸ τελείαν <εἶναι τήν> ἀποζυγήν. ἡ ἀπο[ζυγή ἥδε] δισσή γραφεῖσα* (305-306 μ.Χ.)

P.Lond.5.1713, 7-8 *τήν ἀντισύγγραφον κοινήν ὁμολογίαν τῆς δισσῆς ὁμοτύπου γραφείσης ἀποζυγῆς καὶ διαίσεως* (569 μ.Χ.)

P.Flor.1.93 *ὁμολογίαν τῆς δισσῆς ὁμοτύπου γραφείσης ἀποζυγῆς καὶ διαίσεως* (569 μ.Χ.)

ἀπόκοιτος, -ον επιθ. [*ἀπό+κοίτη*]= αυτός που κοιμάται αλλού, αυτός που εγκαταλείπει την οικία του ή την υπηρεσία του κατά την διάρκεια της νύχτας.

Στους παπύρους της ρωμαϊκής περιόδου παρατηρείται στα έγγραφα γάμου να υπάρχει όρος που απαγορεύει στην *γαμετή* (=νόμιμη σύζυγο) να παραμένει τα βράδια εκτός της οικίας της, χωρίς την άδεια του συζύγου της. Η μη τήρησή του όρου ήταν αιτία διαζυγίου, όπως προκύπτει από τα παπυρικά έγγραφα.

Ενδεικτικά αναφέρονται κάποιοι πάπυροι:

BGU.IV.1052 Z, 22-25 *καὶ τὴν δὲ Θέρ[μιον . . .]τιλιν τὰ πρὸς τὸν ἄνδρα καὶ [τὸν κοί]νὸν βίον δίκαια καὶ μήτε ἀ[πόκοι]τον (13 π.Χ.)*

SB.XXIV.16072, 13-14 *καὶ τὴν δὲ Θαυβ(άριον) συντηρε(ῖν) τὰ πρὸς τὸν ἄνδρα <καὶ τὸν> κοί(νὸν) βί(ον) δίκαια καὶ μηδὲ ἀπόκ(οιτον) (12 μ.Χ.)*

P.Oxy.LXVII.4596, 11-13 *ἐφ' ὃν χρόνον παρέξεται τὴν π[αῖ]δα ὁ πατήρ παραμένουσιν τῷ Θῶνι οὐκ ὄ(ν)τα αὐτοῦ ἀπόκοιτον (232 μ.Χ.)*

ἀπολείπω (ἀπό+λείπω)= αφήνω πίσω, παραλείπω // χωρίζω-εγκαταλείπω (τον ἄνδρα). Στους νομικούς παπύρους της ρωμαϊκής και βυζαντινῆς περιόδου ο ὅρος χρησιμοποιεῖται για να δηλώσει τον χωρισμό, κατά τον οποίο η γυναίκα εγκαταλείπει τον σύζυγό της.

P.Fay.22, 1-3 *[ἔδο]ξεν Πτολεμα[ιέων τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ -ca.?- ἀποπέμ-]/[πεσ]θαι καὶ ἀπολείπε[ιν -ca.?-] [ἀπο]γραφέσθωι πρ[ὸς τοὺς θεσμοφύλακας (?) -ca.?-] (1-99 μ.Χ.), χωρισμός-διαζύγιο.*

P.Kron.19 a, 5-8 *ἐτέρας [π]ρο[δο]ματικ[ῆς μι-]/[σθώσε]ως ἐπὶ τοῦ διελη[λυ]θ[ό]τος ὀγδόο[υ] (ἔτους) Φαρμουῦθι [ιβ μετὰ τὰ] ἀπολίποντα δι' αὐτῆς [ἔ]τη [π]έντε ἀπὸ τοῦ ἐξιόντος δ[ω]δεκά[το]υ ἔτους (145-146 μ.Χ.), αφορά την μίσθωση.*

ἀποπέμπω [ἀπό+ πέμπω]= στέλνω πίσω// διώχνω, χωρίζω (τη γυναίκα). Όρος που συναντάται σε παπύρους διαζυγίου και δηλώνει ότι ο σύζυγος χωρίζει την γυναίκα του (γαμετή). Πρόκειται για την τυπική φόρμουλα που απαντά στα περισσότερα παπυρικά έγγραφα και σε αυτήν την περίπτωση κατά κύριο λόγο απαντά το ρήμα.

Συν. *ἐκβάλλω, ἐξαιρῶ* (πρόκειται για συνώνυμα όταν αναφέρονται στη λύση του γάμου με τη θέληση του συζύγου)

Παράγωγα από το ρ. *πέμπω*: *παραπομπή* (= το να παραπέμπεται υπόθεση, πρόσωπο κ.λπ. σε αρμόδιο φορέα ή εκκίνηση δικαστικής διαδικασίας εναντίον κάποιου).

Στον παρακάτω πάπυρο (P.Mich.V.340 - έγγραφο γάμου) παρατηρεῖται ότι υπάρχει ο ὅρος που προβλέπει ότι σε περίπτωση που ο ἄντρας διώξει τη σύζυγο του, οφείλει να επιστρέψει την προίκα αμέσως, ενώ αν φύγει ἀπὸ μόνη της, πρέπει να της επιστρέψει

την προίκα σε εξήντα ημέρες. Αν όμως ο σύζυγος δεν της αποδώσει την προίκα είναι υποχρεωμένος να πληρώσει πρόστιμο, το *ήμιόλιον*. Το *ήμιόλιον* λειτουργεί ως πρόστιμο όχι μόνο εάν ο σύζυγος δεν κατορθώσει να επιστρέψει την προίκα, αλλά και εάν δεν μπορέσει να στηρίξει την σύζυγό του, όπως προβλέπεται σε έναν γάμο ή εάν την κακομεταχειριστεί (αυτό κυρίως ισχύει από την περίοδο του Αυγούστου και μετέπειτα)¹³.

Για παράδειγμα:

BGU.VI.1050.16-17 *τὸν Διονύσιον ἀπεσχηκότα τὴν προκειμένην φερνὴν τρέφειν καὶ ἱματίζειν τὴν Ἰσιδώραν ὡς γυναιῖκα γα[μετὴν] κατὰ δύναμιν καὶ μὴ κακουχεῖν αὐτὴν μήδ' ὑβρίζειν μήδ' ἐγβάλλειν μήδ' ἄλλην γυναιῖκα ἐπείσασθαι ἢ ἐκτίνειν τὴν φερνὴν σὺν ἡμιολίᾳ τῆς πράξεως γινομένης* (12-11 π.Χ.)¹⁴.

P.Mich.V.340, 49- 57 *ἅμα τῇ κατὰ τὰς προτέρας συγγραφὰς φερνῇ καὶ ἑτέροις καὶ παραφέρνοις καὶ τὰς κατὰ τὴν πρόσδωσιν ταύτην δραχμὰς εἴκοσι ἐπὶ μὲν τῆς ἀποπομπῆς παραχρῆμα ἐπὶ δὲ τῆς ἐκουσίως ἀπαλλαγῆς ἐν ἡμέραις ἐξήκοντα ἀφ' ἧς ἐὰν ἀπαιτηθῇ, ἐὰν δὲ μὴ ἀποδῶ καθ' ὃ γέγραπται ἀποτισάτω παραχρῆμα μεθ' ἡμιολίας* (45-46 μ.Χ.)

P.Ryl.II 154, 24-25 *ἐὰν δὲ διαφορὰς αὐτοῖς γεναμένης [χ]ωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων, ἥτοι τοῦ Χαιρήμονος ἀποπέμποντος τ[ῆ]ν Θαισάριον* (66 μ.Χ.)

CPR.I.236, 8-9 *[-ca.?- ἐπὶ μὲν τῇ]ς ἀποπομπῆς π[α]ραχρῆμα, ἐπὶ δὲ [τῆς ἐκουσίας ἀπαλλαγῆς ἐν ἡμέραις -ca.?-] [-ca.?-] μεθ' ἡμιολίας κ[αὶ] τόκων τῆς πράξ[εως] -ca.?-]* (81-96 μ.Χ.)

P.Bodl.I 61 d, 9-10 *ἐὰν δὲ διαφορὰς αὐτοῖς] [γενομένης] ἡς χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων [ἥτοι -ca.?- ἀποπέμποντος τὴν Πτολλαροῦν ἢ καὶ αὐτῆς]* (100-199 μ.Χ.)

Η προέλευση του όρου *ήμιόλιον* προέρχεται από την Οξύρυγχο, όπως ισχυρίζεται η Firanko (2003), 211 και παρουσιάζεται στον πάπυρο: P.Lund.VI.3.27-28 *τὸ προκειμένον κεφάλαιον μεθ' ἡμιολίας τῆς πράξ[εως]* (139 μ.Χ.)

¹³ Firanko (2003), 205 και Πετρόπουλος (1943), 1098.

¹⁴ Βλ. και Levy (1925), 119-120.

ἀποπομπή > ρ. ἀποπέμπω. Η διακοπή ενός αρραβώνα ή γάμου από τον ένα σύζυγο. Η αποπομπή μπορούσε να πραγματοποιηθεί με τρεις τρόπους: α) προφορικά, ενώπιον μαρτύρων, β) με επιστολή, γ) με έναν αγγελιαφόρο, ο οποίος γνωστοποιεί στην άλλη πλευρά την επιθυμία της λύσης του γάμου ή του αρραβώνα. Κάτι αντίστοιχο δεσ και στο *ρεπούδιον* (*repudium*)¹⁵. Η διαδικασία της *αποπομπής* στην γραπτή της μορφή έγινε υποχρεωτική κατά την ύστερη αυτοκρατορική περίοδο. Σύμφωνα με τους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς παπύρους σε περίπτωση *αποπομπής* της γυναίκας ο σύζυγος ήταν υποχρεωμένος να επιστρέψει την προίκα άμεσα [*παραχρήμα*]. σε περίπτωση εκούσιας απομάκρυνσης της γυναίκας από τον γάμο, υπήρχε προθεσμία έως και 60 ημερών (σε κάποιες περιπτώσεις 30) για την επιστροφή της προίκας. Στις περιπτώσεις που ενδεικτικά θα αναφερθούν, η προθεσμία για την επιστροφή της προίκας αρχίζει από την στιγμή που θα γίνει απαίτηση της προίκας είτε από τον προικοδότη είτε από την ίδια την γυναίκα¹⁶.

Ενδεικτικά παραδείγματα παπύρων:

PSI.1.36, 16-18 *ἐπὶ μὲν] τῆς ἀποπομπῆς παρα[χρήμα, ἐπὶ δὲ τῆς ἐκουσίας ἀπαλλαγῆς ἐν ἡμ[έ-]/[ραις τριάκοντα* (13μ.Χ)

P.Ryl.2.154, 29 *ἐπ[ὶ μὲν] τῆς ἀποπομπῆς πα[ραχρή]μα, ἐπὶ δὲ τουτῆς ἐκουσ[ί]ου ἀπαλλαγῆς ἐν ἡμέρα[ι]ς τριά[κο]ντα ἄφ' ἧς ἐὰ[ν ἀπαι]τηθῇ* (66 μ.Χ.)

CPR.I.236, 8 *ἐπὶ μὲν τῇ]ς ἀποπομπῆς π[α]ραχρήμα, ἐπὶ δὲ [τῆς ἐκουσίας ἀπαλλαγῆς ἐν ἡμέραις* (81-96 μ.Χ.)

BGU.I.252, 7 – 9 *ἐὰν δ[ὲ] διαφορᾶς [α]ὐτοῖς γενομένης [χ]ωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων, ἀποδό[τ]ω ὁ Σαταβ(οῦς) [Τααρπαγά]θη τὰς [τῇ]ς φερνῆς ἀρ[γυ]ρίου δραχμὰς ἐ[κ]ατόν , ἐπὶ μὲν τῆς ἀποπομπῆς παραχρήμα, ἐπὶ δὲ τῆς ἐκουσί[ας ἀπαλλαγῆς] ἐν ἡμέραις τρι[ά]κοντα* (98 μ.Χ.)

Πάπυροι που αναφέρουν την επιστροφή της προίκας σε 30 και όχι σε 60 ημέρες σε περίπτωση απομάκρυνσης της γυναίκας :

¹⁵ Berger (1953), 676.

¹⁶ Βλ. *Τα Ινστιτούτα*: Θεόφιλος Αντικίνσορος –τόμος Γ: Τίτ. 10 σελ 25, 9 παρ. αναφέρεται στην αποπομπή (*ρεπούδιον*).

SB.16.12334, 4-5 *ἐπὶ μὲν τῆς ἀποπομπῆς παραχρῆμα ἐπὶ δὲ τῆς ἐκουσίας ἀπαλλαγῆς [ἐν ἡμέραις τριά]κοντα ἀφ' ἧς ἐὰν ἀπε[τηθῇ]* (175-199 μ.Χ.)

Εάν ο σύζυγος αποπέμψει την γυναίκα του, ενώ αυτή κυοφορούσε, ήταν υποχρεωμένος να την συντηρήσει οικονομικά, τόσο αυτήν όσο και το τέκνο τους, μετά την γέννησή του. Η πληροφορία αυτή αντλείται από τον πάπυρο P.Fay.22.

P.Fay.22= Chrest. Mitt. 291, 20-26 *ἐπὶ δὲ/ κυούσης ἀποπομπῇ ἐὰν κ[-ca.?-] ὁ ἀνὴρ ἀποπέμπῃ περιμεν[-ca.?-] κατὰ τὰ γενόμενα τρεφέτω -ca.?- τὴν γυ-/ναῖκα τὰ ἐπειτήδεια παρέχω[ν -ca.?-] τῇ μητρὶ παρέχειν ἀναλίσκω [-ca.?- τὸ παι-/δίων ἐπειδὴν γένηται ἅπερ τι[-ca.?-] ταιδιω \παρέχειν/ τὰ ἐ[πι]τήδια τῇ μητρὶ* (1-99 μ.Χ.)

Ο πάπυρος στην συνέχεια πιθανώς να έδινε πληροφορίες για τυχόν οικονομικές υποχρεώσεις του πατέρα σε περίπτωση θανάτου του παιδιού (*ἐὰν τὸ παιδίον κυμήσῃται*[ι]), ωστόσο δεν μπορεί να εξαχθεί κάποιο βέβαιο συμπέρασμα.

Ένας βασικός λόγος για την αποπομπή της γυναίκας είναι η μοιχεία (ποινικό αδίκημα κατέστη από την εποχή του Αυγούστου). Ο άντρας της μοιχαλίδας πρέπει οπωσδήποτε να την χωρίσει και εκείνη στερείται του δικαιώματος να συνάψει νέο γάμο¹⁷.

Άλλοι πάπυροι που αναφέρονται στον όρο *ἀποπομπή* είναι οι εξής:

P.Fror.i.93, P.Oxy.i.129, P.Cair.Masp.i.67121, P.Cair.Masp.ii.67153, P.Cair.Masp.ii.67154, P.Cair.Masp.ii.67155, P.Cair.Masp.iii.67311. Για τους όρους *ἀποπομπή*, *ἀπαλλαγή* και *χωρισμός* δες και Koenen (1969), 109, 83, 809.

Το ρήμα *ἀποπέμπω* απαντά με την σημασία *διώχνω*, *απομακρύνω* ήδη από την αρχαία Ελλάδα σε μεγάλο φάσμα συγγραφέων, ιστορικών, ποιητών κ.α , όπως είναι ο Όμηρος, ο Ηρόδοτος, ο Αριστοφάνης, ο Ξενοφώντας, ο Λυσίας, ο ψευδο-Απολλόδωρος (ενδ. βλ. Όμ. ξ 108, Θουκ. 4. 63, Ήροδ. 3. 65, Αριστόφ. *Πλ.* 1001). Όμως, το ουσιαστικό *ἀποπομπή* με την ειδική νομική σημασία που εξετάζουμε (δηλαδή την βίαιη απομάκρυνση της νόμιμης συζύγου από την οικία) εντοπίζεται μόνο στους παπύρους του βυζαντινού και ρωμαϊκού δικαίου. Στους συγγραφείς της ίδιας περιόδου, όπως στον Γρηγόριο Νύσση (*de occursu domini* 46.39) και τον

¹⁷ Παπαγιάννη, Αρναούτογλου, Δημοπούλου, Καράμπελας, Λιαρμακόπουλος, Χατζάκης, Χέλμης (2015), 116.

Κύριλλο (Glaphyra in Pentateuchum 69.34), η λέξη *ἀποπομπή* χρησιμοποιείται με την έννοια της απομάκρυνσης.

Συνήθως, στους παπύρους που αφορούν σε γάμο και διαζύγιο ο όρος *ἀποπομπή* χρησιμοποιείται συνδυαστικά με τους όρους *κακουχεῖν* και *ἐκβάλλειν*, λειτουργώντας έτσι ως μια τυπική φόρμουλα. Οι όροι αυτοί έχουν κοινά χαρακτηριστικά αλλά και διαφορές. Συγκεκριμένα, ο όρος *ἐκβάλλειν*, (αναλυτικά δεσ στο λήμμα *ἐκβάλλω*) δεν αναγνωρίζεται, όπως αναφέρει η Firanko (2003), 187 από το νομικό σύστημα και αυτό γιατί δηλώνει έναν άσχημο τρόπο απομάκρυνσης της γυναίκας από τον σύζυγό της. Από την άλλη, ο όρος *ἀποπέμπειν* είναι νομικά κατοχυρώμενος. Τέλος, ο όρος *κακουχεῖν* χρησιμοποιείται στα παπυρικά έγγραφα δηλώνοντας τι απαγορεύεται να πράξει ο σύζυγος απέναντι στην γυναίκα του, γιατί θεωρείται λόγος διαζυγίου. Πάπυροι στους οποίους απαντούν οι όροι είναι οι εξής: P.Giss.2.22-23, P.Cair.Masp.I.67006.135-137, P.Cair.Masp.III.67310.11, P.Lond.V.1711.29-30. Επίσης, με τους όρους *ἀποπέμπειν* και *ἐκβάλλειν* ασχολείται και ο Méléze-Modrzejewski (1997), 158.

ἀποστάσιον, -ον = χωρισμός γυναίκας από άντρα, διαζύγιο // *ἀποστασίου βιβλίον*= το έγγραφο του διαζυγίου // *ἀποστασίου δίκη* = καταγγελία κατά των αχάριστων απελεύθερων δούλων-Βλ. Δημοσθένη (790.2., 940, 15) και Αισχίνη -με τη σημασία αυτή ο όρος διαφοροποιείται από τον όρο του οικογενειακού δικαίου.

Παραδείγματα παπύρων:

P.Dura.32, 1 [ἔτους [ε]ξφ', μηνὸς Ξα[ν]θικοῦ εἰκασενά[τη] ...]εραικο[... ἀποστάσι]ον Μάρκ[ο]υ Ἰουλίου [Ἀντιόχο]υ [σ]τρ[α(τιώτου)] λ]εγ(εῶνος) δ Σκυθ(ικῆς) [... ..]υλ. υστέρ( ) καὶ Ἀμίμμη[ς] Ὀνορκ. . [... ..] τῆς γυναικὸς αὐ]τοῦ. (254 μ.Χ.)

P.Dura.32, 21 ὁ προ[γ]εγραμμ[έ]νος, ὁμολογῶ πεποικαινε τὸ ἀπ[ο]στά[σιον] ἀκολού-]θως τοῖς προγεγραμμένοις . . [-ca.?-] vac. ? (254 μ.Χ.)

Άποχή: Χαρακτηρίζεται στον νομικό κόσμο *άποχή* η αποπληρωμή της προίκας μετά από ένα διαζύγιο και είναι το επίμαχο και βασικό σημείο του διαζυγίου¹⁸.

P.Oxy.VI. 906, 10 *κυρία ή άποχή* (περίπου 2^ο με 3^ο αιων. μ.Χ.)

P.Ness.33, 28-29, *ύπερ Σάρας [. . . . .]σου θυγατρὸς ἐμῆς δὲ συμβίου* (500-599 μ.Χ.) Σπάνια απαντά η έκφραση *ἐμῆς δὲ συμβίου* στα παπυρικά έγγραφα διαζυγίου ή γάμου κατά την ρωμαϊκή ή βυζαντινή περίοδο. Η συνηθέστερη έκφραση που χρησιμοποιείται είναι η εξής: *νὺν δὲ ἐμὴ γαμετή*.

ἄρραβών > ἄρραβωνίζω (λατ. όρος *sponsalia*) Αντιστοιχεί στον σημερινό όρο *μνηστεία*. Στα αρχαία ελληνικά ο *ἄρραβών* είχε διαφορετική σημασία, καθώς δήλωνε την χρηματική προκαταβολή που δίνεται ως εγγύηση από τον αγοραστή, κοιν. *καπάρο*. (LSJ, *ἄρραβών*) Κατά το ρωμαϊκό δίκαιο, και μετέπειτα, ο όρος μεταβάλλεται σημασιολογικά και περιορίζεται στον θεσμό του γάμου. Έτσι, ο *ἄρραβών* δήλωνε την υπόσχεση που είχε δοθεί μεταξύ ανδρός και γυναικός για ένα μελλοντικό γάμο. Αφορά δηλαδή, την πρώτη δέσμευση του ζευγαριού και έχει αρκετά κοινά στοιχεία με τον όρο, όπως έχει επιβιώσει στις μέρες μας. Ο αρραβώνας είναι μια καθαρά ανεπίσημη πράξη χωρίς ιδιαίτερες νομικές συνέπειες από μόνη της. Συνοδεύεται, ωστόσο, από επίσημες υποσχέσεις που, αν παραβιάζονταν, μπορούσαν να οδηγήσουν σε διαμάχη. Ο αρραβώνας "νομιμοποιήθηκε" ως ένα είδος αρχικής φάσης για το γάμο, και τα μέρη που σχετίζονται με αυτόν απέκτησαν μερικά από τα δικαιώματα και τα καθήκοντα που συνδέονται με το γάμο¹⁹.

Σύμφωνα με το βυζαντινό δίκαιο ο *ἄρραβών* δηλώνει την πρόταση και την αμοιβαία υπόσχεση ενός μελλοντικού γάμου (*sponsalia sunt mentio et repromissio nuptiarum futurarum*- D. 23, 1, 1). Ο λατινικός όρος *sponsalia* προέρχεται από το λατινικό ρήμα *spondeo* D. 23, 1, 2. Σύμφωνα με την νομοθεσία *lex Julia* και *Papia Poppaea* εάν ο γάμος δεν πραγματοποιηθεί εντός δύο χρόνων από την σύναψη του αρραβώνα, τότε ο τελευταίος ακυρώνεται. Υπάρχουν, όμως, κάποιοι λόγοι, οι οποίοι επιτρέπουν την καθυστέρηση του γάμου, όπως η ασθένεια, ο θάνατος κάποιου από τους γονείς ή, τέλος, η ανάγκη υλοποίησης ενός ταξιδιού (D. 23, 1, 17- C. 5, 1, 2). Υπάρχει περίπτωση ο αρραβώνας να διαλυθεί από πταίσμα της μνηστής και τότε οφείλει να

¹⁸ Lesquier, Rev. de Phil. 1906, σ. 25.

¹⁹ Frier, McGinn (2003), 65-69.

επιστρέφει τα γαμήλια δώρα, υποχρεούμενη επιπρόσθετα να καταβάλει ως ποινή την τετραπλάσια αξία τους (C.Th.3, 5, 6). Αν, όμως, αιτία για την διάλυση του αρραβώνα είναι η ανικανότητα του συζύγου ή διαφορετικότητα στην θρησκεία ή έλλειψη επικοινωνίας τότε η μνηστή δεν είναι υποχρεωμένη να καταβάλλει πρόστιμο ως ποινή (C.1, 3, 56)²⁰. Η λύση του αρραβώνα μπορούσε να επέλθει με δύο τρόπους (κάτι αντίστοιχο ίσχυε και στον γάμο) είτε με αμοιβαία απόφαση των δύο πλευρών είτε μονομερώς, με δήλωση της μιας πλευράς, ότι επιθυμεί να διαλύσει τον αρραβώνα χωρίς να επέλθει γάμος. Σε περίπτωση που η θυγατέρα ήταν υπεξούσια, δηλαδή κάτω από την εξουσία του *pater familias*, αυτός είχε το δικαίωμα να διαλύσει τον γάμο ή τον αρραβώνα της παρά την θέλησή της²¹.

P.Ness.3.33, 22-23 *καὶ τὸν ἀρραβεῖνα γαμικὸν . . .τρων καὶ τὰ τῆς μνηστίας* (500-599 μ.Χ.)

Στον ίδιο πάπυρο παρουσιάζεται και ο πατέρας που εκπροσωπεί την κόρη του.

P.Ness.3.33, 11-13 *τοῦ κ]αθ(ωσιωμένου) Σεργίου τοῦ πενθερ[οῦ] [- ca.27 -]τρων ἀποσταλέντα ὑπὲρ τῆς αὐτῆς σου θηγατ[ρὸς]* (500-599 μ.Χ.)

Ο όρος *ἀρραβών*, όπως έχει προαναφερθεί, έχει διττή σημασία: από τη μια δηλώνει την χρηματική ρήτρα, που υπάρχει σε αρκετές συμφωνίες, ενώ η δεύτερη χρήση του όρου είναι η υπόσχεση που δίνεται μεταξύ ανδρός και γυναικός για έναν μελλοντικό γάμο. Ειδικότερα, η μορφή που ενδιαφέρει το οικογενειακό δίκαιο απαντά στον Νεόφυτο [Τυπική Διαθήκη 3.31

ἐτῶν δέκα καὶ ὀκτώ με ὑπάρχοντα τότε υἱὸν· πρὸ ἑπτὰ γὰρ μηνῶν ἦσαν κυρώσαντες τὰ εἰωθότα τοῖς γάμοις σύμφωνα καὶ τοὺς ἀρραβῶνας, κατὰ πόδας δὲ περὶ τοὺς γάμους περισκοπούντων ἐκείνων, κατὰ πόδας κἀγὼ περιεσκόπουν μηχανὰς]. Η πρώτη σημασία απαντά και νωρίτερα, ήδη στον Αριστοτέλη (Πολ. 1259a).

Πέρα από τον αρραβώνα στο ρωμαϊκό δίκαιο απαντά και ο *ἀρραβών μνηστείας*, ο οποίος δινόταν από τον μνηστήρα στην μνηστή του. Ο αρραβώνας αυτός (λατ. όρος *arra sponsalicia*) επιστρεφόταν αρχικά τετραπλός και αργότερα διπλός από την μνηστή, εάν αυτή διέλυε χωρίς λόγο την μνηστεία. Αντιθέτως, ο μνηστήρας τον έχανε, εάν αυτός ήταν που διέλυε χωρίς λόγο την μνηστεία [C.I., 5, 1, 5 και 1,

---

²⁰ Hunter (1994), 3.

²¹ Berger (1953), 713.

Λέοντος Α΄ και Ανθεμίου 472 μ.Χ]²². Στα παπυρικά έγγραφα η πράξη του αρραβώνα απαντά πρώτη φορά το 312 μ.Χ. στον πάπυρο: P.Sakaon.38.

ἀρχιδικαστής: και πρὸς τῇ ἐπιμελε[ί]α τ[ῶ]ν χρη[μα]τιστῶν: Αυτή η έκφραση είναι ο επίσημος τίτλος που αποδίδεται στο αξίωμα του *αρχιδικαστή*. Συγκεκριμένα, ο όρος *ἀρχιδικαστής* δηλώνει τον ανώτατο δικαστή (Διόδ.1.48, Πλούτ.2.355Α, Σύλλ.Ἐπιγρ. 4734) και η λέξη προέρχεται από την πτολεμαϊκή περίοδο. Ο ρόλος του αρχιδικαστή είναι σπουδαίος και απαντά σε αρκετούς παπύρους του οικογενειακού δικαίου, καθώς είναι ο αρμόδιος για την σύναψη ενός γάμου ή για την ολοκλήρωση μιας υιοθεσίας.

Παραδείγματα παπύρων:

P.Oxy.II.268, 1 *Θέωνι ἀρχιδικα[στ]ῇ καὶ πρὸς τῇ ἐπιμελε[ί]α τ[ῶ]ν χρη[μα]τιστῶν καὶ τῶν ἄλλων κριτηρίων* (57 μ.Χ.)

BGU.CCLXXX.I.455 .2

ἀσφάλεια: Όπως παρουσιάζεται στους παπύρους της ρωμαϊκο-βυζαντινής περιόδου, ο όρος *ασφάλεια* δηλώνει την ασφαλιστική δικλείδα, η οποία σχετίζεται με την προίκα και την επιστροφή της, ώστε σε περίπτωση διαζυγίου η σύζυγος να είναι σε θέση να διεκδικήσει την επιστροφή της. Η γυναίκα έχει δικαίωμα ασφάλειας πάνω στην προίκα της, όπως φαίνεται και από τους παπύρους:

BGU.1072, recto, col I= M.Chr.195, 7-9, *δι' ἧς ὑπαλλάσσει πρὸς τὴν ἑαυτῆς φερνὴν πάντα ὅσα ἔχει καὶ ὅσα ἄλλα ἐὰν ἐπικτήσῃται.* (138 μ.Χ.)

BGU.III .970.15 *δηλωθέντος δι' ἧς προείθη μοι ἀσφαλείας, ἐὰν γένηται μὴ εὐτονῆσαι αὐτὸν [ἀ-]ποδοῦναί μοι τὴν προοῖκα.* (176-179 μ.Χ.)

αὐτοέκδοση: Η έκδοση διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο για την σύναψη ενός γάμου, όπως φαίνεται και από τα περισσότερα παπυρικά έγγραφα²³. Στην αρχή (βλ. *ἐκδοση*)

---

²² Γκόφας (2011), 342-343.

οι γονείς ήταν υπεύθυνοι για την την έκδοση του παιδιού τους, στοιχείο που πιστοποιείται και από τους παπύρους: P.Oxy.XLIX.3491 *ἐξέδοντο Ἡρακλεῖ[ι]δ(ης) Σεῶτ(ος) τοῦ Ἡρακλεῖ(δου) μητ(ρὸς) Ταοννώφριο(ς) καὶ ἡ γ(υνὴ) Διονυσία Ἀρποκρατίω(νος) τοῦ Ἡρακλεῖδ(ου) μητ(ρὸς) Μασσαλείνης ἀμφοτέρ(οι) και BGU.IV.1100 ἐπεὶ ἐγδέδονται ὃ τε Ἀμμώνιο[ς] [κ]αὶ Σεμέλη τῷ Ἀρτεμιδώρου τ[ῆν] ἐατῶν θυγατέρα Ἀμμωνάριον*. Ενίοτε και η μητέρα μόνη της ήταν υπεύθυνη και διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στην ολοκλήρωση του γάμου του παιδιού της, όπως παρουσιάζεται και στους παπύρους: P.Eleph.1 (311 π.Χ.)=M.Chr.283, CPR.I.24 (136 μ.Χ.)=M.Chr.288, P.Oxy.III.496 (127μ.Χ.)=M.Chr.287 (σε αυτήν την περίπτωση ρόλο διαδραματίζει η γιαγιά και όχι η μητέρα), BGU.I.183 (85 μ.Χ.)=M.Chr.313, BGU.I.251 (81 μ.Χ.), P.Strass.IV.237 (142 μ.Χ.). Σταδιακά, όμως, οι συνθήκες αυτές αλλάζουν και στο προσκήνιο εμφανίζεται η ίδια η ενδιαφερόμενη, η οποία μπορεί να συνάψει μόνη της τον γάμο. Η αλλαγή αυτής της κατάστασης προκύπτει από το γεγονός ότι εξελικτικά παύει να έχει αξία η *ἐκδοση* και οι γυναίκες είναι σε θέση να οδηγούνται στον γάμο μόνες τους, χωρίς την παρουσία κάποιου άρρενος συγγενή τους. Είναι αυτό που ονομάζεται *αὐτοέκδοση* και απαντά σε αρκετούς παπύρους, όπως είναι BGU.VI.1463, P.Giess.2, P.Freib.III 29, P.Teb.I.104. Ο ρωμαϊκός όρος για την *αὐτοέκδοση* είναι *self-coemptio* (Gai.inst. 1.114)²⁴. BGU.VI.1463, 1-4 *ὁμολογεῖ Φιλωτέρα Φίλωνος Κρηῆσσα Ἀκεσάνδρωι Νικάνορος Μακεδόνη. ἐὰν ἐκπηδήσω παρὰ σοῦ ἢ καταλλαγῶ Πέρωνι, ἀποτείσειν Ἀκεσάνδρωι (δραχμὰς) τεσσαράκοντ[α]*. (246 π.Χ.) P.Freib.3.29a, 11, *[ὁμολογεῖ Ἀλεξάνδρα]* (178 π.Χ.)

ἀφῆλιξ: Στην ρωμαϊκή νομοθεσία *ἀφῆλιξ* αποκαλείται ο ανήλικος, που χρειάζεται κηδεμόνα για την διαχείριση των υποθέσεων του. Μετά την ηλικία των 25 ετών αποκαλείται *ἐνῆλιξ* ή *τέλειος* (είναι αυτός που έχει την νόμιμη ηλικία, που έχει φθάσει στην ανδρική ηλικία).

- Παραδείγματα παπύρων με την χρήση του όρου *ἀφῆλιξ* και την ανάγκη ύπαρξης *ἐπιτρόπου* είναι οι κάτωθι:

²³ Modrzejewski, (1981),252 και Wolff (1939), 18, 25.

²⁴ Wolff (1939), 26.

BGU.3.710, 22, *Πε]τρώνιος Ούαλεριανὸς ἀφῆλιζ διὰ φροντιστοῦ* (145-146 μ.Χ.)

BGU.1.98, 6-8, *καὶ αὐτοῦ τέκνοις Ἀπύγχει καὶ Ταήσι καὶ Τασηύτι ἀφῆλιξι, ἐπίτροπος δὲ αὐτῶν ὁ κατὰ πατέρα αὐτῶν θεῖος Ἀβούς* (211 μ.Χ.)

BGU.2.667, 21, *ἀφῆλιζ μετὰ κυρίου καὶ ἐπιτρόπου κατὰ τοὺς νόμους τοῦ πατρὸς Ἀύρηλίου Ἡρῶν*- (222 μ.Χ.)

P.Sakaon.37, 9, *προσφέρω σοι ὑπὲρ τῶν ἀφηλίκων μου παίδων* (284 μ.Χ.)

➤ Παραδείγματα παπύρων, όπου απαντά η λέξη ἐνήλιζ:

P.Oxy.3.646, *ἐνήλιζ / ἀφῆλιζ* (117-138 μ.Χ.)

P.Lips.1.26, 3-4, *[ε]ῖς ἡμᾶς ἀφήλι[κας] ὄν[τ]α[ς] - ca.13 -]. . . [- ca.20 -]ας . . . . [- ca.22 -] τούτου ἔχαμεν κοινῶ[ς] ἔ[δο]ξ[ε]ν δὲ ἡμῖν σήμερον ἐν[ή]λιζ(?)ι* (300-325 μ.Χ.)

Η λέξη τέλειος απαντά σε διαφορετικά παπυρικά κείμενα και απαντά με διαφορετικές σημασίες, καθώς μπορεί να δηλώνει τον τέλειο ως προς την ηλικία ή ως προς ένα γάμο.

P.Hamb.1.88, 7-8, *καὶ νῦν ὡς ἄνθρωπος τέλειος γενόμενος*. (125-175 μ.Χ.)

Chr.Mitt.300= P.Lips. 1 41, 16, *καὶ ἡ τ[οῦ γ]άμου ἀρμ[ονία] τέλει[ος] ἔσται*. (375-399 μ.Χ.)

ἀφήμερος, -ον= αυτός που απουσιάζει κατά το διάστημα της ημέρας.

Στους παπύρους της ρωμαϊκής περιόδου παρατηρεῖται στα έγγραφα γάμου να υπάρχει ὅρος που να απαγορεύει στην *γαμετήν* (=νόμιμη σύζυγο) να παραμένει εκτός της οικίας της κατά την διάρκεια της ημέρας, χωρίς την άδεια του συζύγου της. Η μη τήρησή του ήταν λόγος διαζυγίου. Συνήθως εντοπίζεται με την εξής μορφή: *μήτε ἀπόκ(οιτον) μηδ' ἀφήμερο(ν) γείνε(σθαι) ἀπὸ τῆ(ς) οἰκ(ίας)*

Πάπυροι που αναφέρονται σε αυτό:

BGU.IV.1050, 19-21 *καὶ τὴν δὲ Ἰσιδώραν μήτε ἀπόκοιτον μήτε ἀφήμερον γείνεσθαι ἀπὸ τῆς Διονυσίου οἰκίας ἄνευ τῆς Διονυσί[ου] γνώμης* (12-11 π.Χ.)

SB.XXIV.16072, 14-15 *καὶ μηδὲ ἀπόκ(οιτον) μηδ' ἀφήμερ[ο(ν)] γί(νεσθαι) ἀπὸ τῆς οἰκί(ας) ἄνευ τῆς αὐτ(οῦ) γνώμης* (12 μ.Χ.)

P.Oxy.LXVII.4596, 11-14 ἐφ' ὃν χρόνον παρέξεται τὴν π[αῖ]δα ὁ πατήρ παραμένουσιν τῷ Θῶνι οὐκ ὄ(ν)τα αὐτοῦ ἀπόκοιτον οὐδὲ ἀφήμερον γεινομενον, (232 μ.Χ.)

Γ

γαμήλια δώρα: δεν είναι κάτι άλλο από την υποχρέωση που έχει ο σύζυγος να πληρώσει τον πατέρα της νύφης, προκειμένου να παντρευτεί την κόρη του. Πρακτική, που απαντά ήδη από τους πρωτόγονους γάμους. Όπως και παλαιότερα, έτσι και στην Βυζαντινή εποχή, ο νόμιμος γάμος απαιτούσε την σύνταξη εγγράφου σε κάποια δημόσια αρχή, όπως φαίνεται και από τον Θεοδοσιανό κώδικα: *Cod. Theod.* 3.5.1 (*donation ante nuptias*). Επίσης, κάτι αντίστοιχο απαντά και στην εξής νομοθεσία: *Cod. Theod.* 3.7.3 και *Cod. Just.* 5.4.22, Theodosius and Valentinian, A.D. 428 *si donationum ante nuptias vel dotis instrumenta defuerint*.

Τα έγγραφα γάμου έχουν διαφορετική ονοματοδοσία ανάλογα με την εποχή. Έτσι, κατά την βυζαντινή εποχή υπάρχουν τα εξής ονόματα για τα έγγραφα: α) *dotalia* (*Cod. Theod.* 9.42.15, *Cod. Just.* 2.7.23.4, 4.30.14.1, 5.4.23.1a, 5a, 7), β) *nuptialia* (*Cod. Just.* 5.27.10 pr., 5.27.11 pr.), γ) *instrumenta*

Στα ελληνικά το συμβόλαιο έχει το όνομα *προικῶα* (*Nov.* 12.4, 18.11, 22.3, 11, 18, 78. 3, P. Lond. v 1676. 10 (566-573μ.Χ) (*κατὰ προικιμαῖον συμβόλαιον ἐμοὶ ἐχαρίσατο ἅμα τῇ αὐτοῦ θυγατρὶ*) *προικιμαῖον συμβόλαιον*, *Nov.* 74.4.2: *προικός* ή *προγαμιαίας δωρεᾶς ... συμβόλαιον*) ή *γαμικά συμβόλαια*

γαμικά κέρδη: ονομάζονται τα περιουσιακά ωφελήματα, τα οποία ο καθένας από τους συζύγους κερδίζει-αποκτά- λόγω της συζυγικής ιδιότητας από την περιουσία του άλλου συζύγου ή από την περιουσία κάποιου τρίτου, είτε από το νόμο, είτε εξαιτίας κάποιας συμβάσεως είτε εξαιτίας τελευταίας βουλήσεως, διατηρώντας τα αυτά και μετά τη λύση του γάμου²⁵. Στα *Βασιλικά* υπάρχει δοθέν ορισμός για τα γαμικά κέρδη (*Βασ.* 28.12.1: *αἱ τοιαῦται διὰ τῶν προικῶων συμβολαίων συνομολογήσεις ἐκαλοῦντο γαμικά κέρδη*)²⁶. Συγκεκριμένα, κατά την εποχή του Ιουστινιάνειου δικαίου τα εν

²⁵ Παπαχατζή (1932), 12.

²⁶ Βλ. και Μομφερράτου (1884), 65 και 189.

λόγω κέρδη συνομολογούνται είτε υπέρ του άνδρα από την προίκα, είτε από την δωρεά του γάμου υπέρ της γυναίκας.

γαμικός, -ή, -όν : αυτός που ανήκει ή σχετίζεται με το γάμο, βλ. *συγγραφή*. Στους παπύρους της ρωμαϊκής περιόδου που είναι σχετικοί με τον γάμο απαντά η φράση: *γαμική συγγραφή* (= συμφωνητικό ή συμβόλαιο γάμου). Επίσης, συναντάται η φράση: *συνοικεσίου συγγραφή*. Δεν είναι όμως βέβαιο ποια είναι η μεταξύ σχέση αυτών των φράσεων, εάν δηλαδή είναι συνώνυμες ή αντίθετες.

P.Mich.V.340 R, v 1-5 *πλὴν τοῦ προσενηνεγμένου ὑπὸ τοῦ \αὐ(τοῦ)/ Διδύμο(υ) ἐπὶ τῇ αὐτῇ Ἡρακλείᾳ διὰ τῆς αὐτῆς γαμικῆς συγγραφῆς μέρους οἰκοπέδων* (45-46 μ.Χ.)

P.Mich.V 340 R, v 12-13 *διὰ τῆς γαμικῆς συγγραφῆς ἀργυρικῆς καὶ χρυσικῆς φερνῆς* (45-46 μ.Χ.)

P.Oxy.VII.1034V, 4-7 *ἐπὶ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ κειμένην αὐτοῖς γαμικ(ήν) συγγραφῆς ἐπ' ἀμφόδ(ου) οἰκίας καὶ αὐλῆς, [τ]ὴν δὲ θυγατέρα μου καὶ τὸν σύντροφο(ν)* (100-199 μ.Χ.)

γάμος: Με τον όρο *γάμος* δηλώνεται ο νόμιμος γάμος μεταξύ ανδρός και γυναικός. Αξίζει, παράλληλα, να αναφερθεί ο ορισμός που δίνει ο Μοδεστίνος σύμφωνα με τον οποίο ως γάμος ορίζεται η ένωση ανδρός και γυναικός κατά την διάρκεια ολόκληρης της ζωής τους. Στα λατινικά αποτυπώνεται: *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio* [D. 23.2.1 *de ritu nuptiarum*]. Ο Πολωνός ερευνητής Litewski²⁷ προσπάθησε να ερμηνεύσει τον ορισμό του Μοδεστίνου τονίζοντας ότι ένας γάμος για να θεωρηθεί νόμιμος δεν θα πρέπει να είναι χρονικά περιορισμένος, ούτε όμως και να παρουσιάζει εμπόδια σε περίπτωση που το ανδρόγυνο επιθυμούσε τον τερματισμό του²⁸.

Η χρήση του όρου *γάμος* απαντά ήδη από την αρχαία Ελλάδα σε αρκετούς συγγραφείς με δύο διαφορετικές σημασίες. Η πρώτη ερμηνεία της είναι η τελετή, το

²⁷ Litewski (2003), 170.

²⁸ Jonaitis, Kosaitė-Čypienė (2009), 300.

συμπόσιο του γάμου *Il.429* Ε κ.εξ, *Όδ. 226α*, ενώ η δεύτερη σημασία είναι η κατάσταση του γάμου, ο έγγαμος βίος η ένωση ανδρός και γυναικός *Σοφ. Τρ. 792*, *Εὐρ.Τρω. 979*.

Σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο ένας νόμιμος γάμος τελείται με μια επίσημη πράξη που καταλήγει στον γάμο και λήγει –αντίστοιχα– με μια επίσημη πράξη (νομική δήλωση) ή με τον θάνατο ενός από τους δύο συντρόφους. *Τα Ινστιτούτα: Θεόφιλος Αντικλήνσορος –τόμος Γ: Titulus 9: 1 παρ. Ό δὲ γάμος εἴρηται ῥωμαϊκῇ διαλέκτῳ nuptiae ἦτοι matrimonium.*

Η πραγματοποίηση ενός γάμου κατά την ρωμαϊκή περίοδο γίνεται με τρεις τρόπους, όπως παρουσιάζουν και οι πηγές παράλληλα με τους παύρους: α) με παράδοση - χέρι με χέρι- (*confarreatio*) [*Gai.1.110-112*], β) με εικονική πώληση της νύφης στον γαμπρό από την οικογένειά της *coemptio*, γ) λόγω συνήθειας, δηλαδή σαν χρησικτησία (*usus*), σύμφωνα με την οποία εάν η γυναίκα ζήσει μαζί με τον σύζυγο της για ένα συναπτές έτος χωρίς κάποια ειδική διαδικασία ή τελετή γίνονται ανδρόγυνο. Δεν είναι μια τελετή, αλλά ένα είδος δικαιώματος που προκύπτει από μακροχρόνια συμβίωση. (*Inst.1.111*). Σύμφωνα με τον Γάιο, σε περίπτωση που η γυναίκα δεν θέλει να νομιμοποιήσει την σχέση της και να συναφθεί γάμος, η γυναίκα οφείλει να απουσιάζει κάθε χρόνο για τρεις νύχτες από το κοινό τους σπίτι [*Gai I. 111*]²⁹.

Ακόμη, ένα βασικό στοιχείο που αποτελεί βασικό θεμέλιο για την έναρξη του γάμου είναι η είσοδος της γυναίκας στο σπίτι του συζύγου της, γιατί διαφορετικά δεν μπορεί να συμπεριφερθεί ως παντρεμένη [*D.23.2.5*]. Παράλληλα, πρέπει να υπάρχει η πρόθεση και η επιθυμία να ζουν ως ζευγάρι (γαμική διάθεση- *affectio maritalis*)³⁰. Όσον αφορά τον γάμο η γυναίκα είτε θα εισέρχεται κάτω από την κηδεμονία του συζύγου της και έτσι θα προκύπτει ο αυστηρός γάμος (*cum manus*), είτε θα παραμένει υπεξούσια κάτω από την πατρική εξουσία, χαλαρός γάμος (*sine manu*)³¹. Για τον ρόλο και την σπουδαιότητα της γαμικής διαθέσεως πρβλ (*mentem matrimonii*)-Κοϊντιλιανός, *Institutio Oratoria*.

²⁹ Jonaitis, Kosaitė-Čypienė (2009), 301-302, Νάκου (1999), 54-55, Corbett (1930), 90 επ., Wolff (1938), 145 επ., Πετρόπουλου (1963), 1190-1194].

³⁰ Jonaitis-Kosiene (2009), 303.

³¹ Jonaitis-Kosiene (2009), 303-304.

Κατά το ρωμαϊκό-βυζαντινό δίκαιο ο γάμος διακρίνεται σε χαλαρό γάμο (*sine manus*) και σε αυστηρό γάμο (*cum manus*):

α) χαλαρός γάμος (*sine manus*): Το είδος αυτού του γάμου δεν επέφερε μεταβολή στην περιουσιακή κατάσταση των συζύγων³². Έτσι, εάν η γυναίκα ήταν αυτεξούσια – με εξαίρεση κάποιες περιορισμούς που υπέβαλλε οι διατάξεις περί επιτροπείας – διαχειριζόταν την περιουσία της ελεύθερα. Αντιθέτως, εάν ήταν υπεξούσια δεν είχε δική της εξουσία, καθώς βρισκόταν κάτω από την πατρική εξουσία και έτσι οτιδήποτε θα αποκτούσε περνούσε αυτομάτως στον εξουσιαστή της.

β) αυστηρός γάμος (*cum manus*): Σε αυτό το είδος γάμου σε αντίθεση με τον προαναφερθέντα η περιουσία της αυτεξούσιας συζύγου περιερχόταν στον εξουσιαστή σύζυγό της ή στον εξουσιαστή της³³, αλλά σε αυτήν την περίπτωση η σύζυγος είχε δικαίωμα ως θυγατέρα στην εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή του συζύγου της. Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο είναι ότι από τον αυστηρό γάμο προέκυψε ο θεσμός της προίκας. Σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο, σε περίπτωση που είχε δοθεί προίκα ο σύζυγος ήταν υποχρεωμένος (ηθικώς) να παρέχει στην σύζυγό του διατροφή. Κατά το βυζαντινό δίκαιο ο αυστηρός γάμος γίνεται με τρεις τρόπους α) *confarreatio*, β) *coemptio*, πρόκειται για καθορισμένο τύπο πώλησης της γυναίκας [Gaius.I. παρ. 113.123: και παρ' Ἑλλήσιν ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ὑπῆρχε το σῦστημα τοῦτο τῆς πωλήσεως τῶν γυναικῶν οὕτω ὁ Ἰφιδάμας διὰ να λάβῃ μνηστήν ἄλοχον], γ) *usus*, απόκτηση της γυναίκας λόγω χρησικτησίας. Προκύπτει όταν η γυναίκα ζει με τον άνδρα συνεχόμενα χωρίς να έχει τελεστεί καμία διαδικασία ή τελετή [Gai.I.111]. Οι τρεις αυτοί τρόποι παρουσιάζονται στον Γάιο: Gaius.I.παρ.110-113 *olim, itaque tribus modis in manum conveniebant, usu, farreo. coemptione*³⁴. Κατά την ρωμαϊκή εποχή η σύναψη ενός νόμιμου γάμου γίνεται με βάση τους κανόνες του ρωμαϊκού δικαίου, το οποίο χαρακτηρίζεται με τον λατινικό όρο *ius civile*. Από τον νόμιμο γάμο προκύπτουν γνήσια τέκνα που έχουν πλήρη κληρονομικά δικαιώματα³⁵. Με βάση το *ius civile* ορίζεται και η κατάλληλη ηλικία του άνδρα και της γυναίκας προκειμένου να συνάψουν νόμιμο γάμο. Τα κορίτσια είναι σε θέση να παντρευτούν μετά την

³² Γκόφας (2011), 343.

³³ Γκόφας (2011), 343.

³⁴ Μαριδάκη (1911), 8-9 και Jonaitis-Kosiene (2009), 301.

³⁵ Παπαγιάννη –Αρναούτογλου - Δημοπούλου – Καραμπέλας -Λιαρμακόπουλος -Χατζάκης –Χέλμης (2015), 115.

συμπλήρωση των 12 χρόνων, ενώ τα αγόρια μετά από τα 14 τους χρόνια [D.33.1.2.4 και *Εισαγωγή* 16.2, Κρασσά *Οικογ.* παρ. 10 σημ. 4]³⁶

Μελετώντας τα έγγραφα γάμου της ρωμαϊκής-βυζαντινής περιόδου διαπιστώνεις ότι έχουν αρκετά κοινά στοιχεία προκειμένου να εχαρακτηρίζονται πλήρη και ολοκληρωμένα. Υπάρχει μια τυπική φόρμουλα που εφαρμόζεται σε όλα τα έγγραφα αυτού του είδους. Συγκεκριμένα, υπάρχουν τα εξής στοιχεία: α) ημερομηνία, εισαγωγή και περιγραφή των μερών, β) ονοματίζονται τα δώρα που δίνονται πριν το γάμο και η προίκα, γ) αναφέρεται τι ισχύει σε περίπτωση επιστροφής της προίκας από τον σύζυγο, δ) αμοιβαίες εγγυήσεις των μερών, ε) και μια λίστα των παραφώνων που ανήκουν στην σύζυγο. Παρότι γαμικά έγγραφα απαντούν συχνά κατά την ρωμαϊκή περίοδο, δεν ισχύει το ίδιο κατά την βυζαντινή περίοδο. Η σπανιότητά τους καθιστά μεγαλύτερη την αξία τους, καθώς αποτελούν σπουδαίο υλικό άντλησης πληροφοριών, όπως παρατηρείται στην εισαγωγή του παπύρου P.Lond.V.1711.

Όσον αφορά στον γάμο άλλο ένα βασικό χαρακτηριστικό, που απαντά ήδη από την ελληνιστική περίοδο είναι ότι οι γυναίκες δεν είναι σε θέση να συνάπτουν μόνες τους διάφορα συμβόλαια, όπως είναι και το συμβόλαιο του γάμου. Απαιτείται η σύναψη αυτή να γίνεται μεταξύ ανδρών και η γυναίκα αντιμετωπίζεται σαν το «αντικείμενο» της δοσοληψίας. Η γυναίκα έχει σαν κύριο της-κηδεμόνα τον πατέρα της ή αν δεν υπάρχει πατέρας τον αδελφό της. Εάν, όμως, δεν υπάρχει κανένας κοντινός άρρενας συγγενής τότε υπεύθυνη για τον γάμο και για την προίκα είναι η μητέρα. Τέτοιος χαρακτηριστικός πάπυρος είναι ο P.Tebt.III.815³⁷. Επομένως, για την σύναψη ενός νόμιμου γάμου πρέπει να τηρηθούν συγκεκριμένες προϋποθέσεις³⁸.

Ένας τέτοιος χαρακτηριστικός πάπυρος στον οποίο απαντούν όλα τα στοιχεία είναι ο P.Ness.20 (588 μ.Χ.) και δομείται ως εξής: το πρώτο στοιχείο εντοπίζεται στους στίχους 1 έως 7 (*[Βασιλεί]ας τοῦ θειοτά(του).... τοῦ ἐνθά[δε κάστρου - ca.30 -]*), το δεύτερο στους στίχους 7 έως 17 (*[ἐν κο]σμίσις νομίσ[ματα ἐννέα - ca.35 -] ... ἐκ πλή[ρους διὰ χειρός.]*), το τρίτο από 17 έως 21 (*ὡμ[ολόγησε δὲ τῇ Μολεχῇ ὁ εἰρημένος Σέργιος ... ἀντιλο]γίας ἥθει Ρωμα[ικῶ]*), το τέταρτο από 22 έως 24 (*[καὶ ἔστ]αι κύρια*

³⁶ Jonaitis, Kosaitė-Čyprienė (2009), 307 και Μαριδάκη (1911), 11.

³⁷ Pomeroy (1984), 89.

³⁸ Για τις προϋποθέσεις που πρέπει να τηρηθούν βλ. Πετρόπουλος (1943), 1195-1196. / Τρωϊάνος—Βελισσαροπούλου-Καρακώστα (2010), 97.

καὶ βέβ[α]ι[α τὰ γράμματα ταῦτα - ca.25 -] ... [καὶ δι]αδόχων καὶ ὑπαρχ[- ca.45 -]) καὶ τέλος το πέμπτο ἀπὸ 25 ἕως 30 (ἢ γαμηθεῖ[σα Μολεχα - ca.45 -] ... [- ca.15 -]ανιω, [- ca.40 -]). Ἀκόμη, ἓνα παπυρικό παράδειγμα ἐγγράφου γάμου εἶναι ὁ P.Ness.18 (537μ.Χ.).

P.Ness.18, 4-5 *δεδοκέναι Ἀνιαν ὑπεξουσίαν αὐτοῦ θυγατήρα ν[εωτέραν πρὸς γάμου κοινωνίαν Φλαουίω* (537μ.Χ.).

Πολλές φορές το ἐγγράφο του γάμου συντάσσεται μετὰ ἀπὸ τὴν πρακτικὴ ολοκλήρωση του γάμου καὶ τὸ ζευγάρι εἶναι καὶ ἐπισήμως ἀνδρόγυνο. Τέτοιου εἶδους πάπυροι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: CPR.30. II, ὅπου στοὺς στίχους 9-10 καὶ 13 φαίνεται πὺς ἔχει γίνεῖ γάμος: *τῇ σύν θεῶ γενομένη αὐτοῦ συμβίω, τὸν ἐσόμενον σύμβιον*. Ἀκόμη, ἓνας πάπυρος με τὰ ἴδια χαρακτηριστικά εἶναι καὶ ὁ P.Lond. 5. 1711(566-573μ.Χ.)³⁹.

P.Oxy.VI. 905,15-18, *παρὼν δὲ ὁ πατήρ τοῦ | γαμοῦντος Ἦρ[α]κλῆς Μώρου μητ(ρὸς) Ἀπ[ολ]λωνίας ἀπὸ τῆς αὐτῆς κόμης/ εὐδοκεῖ τῷ [[τε]] γάμῳ καὶ ἐγγυᾶται εἰς ἔκτισιν | τὴν προκειμένην φερνήν* (170 μ.Χ.). Σὲ αὐτόν τὸν πάπυρο ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ σὲ σχέση με τοὺς υπόλοιπους παπύρους ποὺ ἀφοροῦν συμβόλαια γάμου. Παρουσιάζεται ὁ πατέρας τοῦ γαμπροῦ ὡς συμβαλλόμενο μέρος τῆς πράξης ἢ ὡς ἐγγυητὴς γιὰ τὴν ἐπιστροφή τῆς προίκας. Βέβαια, ἰσχύει καὶ ἡ τυπικὴ μορφή γιὰ τὰ συμβόλαια γάμου τῆς ρωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς περιόδου, ὅπου γίνεται περιγραφή τῆς προίκας καὶ δηλώνεται ρητὰ καὶ ἡ υποχρέωση τοῦ συζύγου νὰ συντηρεῖ τὴν γυναῖκα τοῦ τόσο κατὰ τὴν περίοδο τοῦ γάμου, ὅσο καὶ μετὰ ἀπὸ ἓνα διαζύγιο εἰδικά εἰάν εἶναι ἐγκυὸς ἢ ὑπάρχουν τέκνα ἀπὸ αὐτόν τὸν γάμο. Τέλος, γίνεται ἀναφορὰ στὶς περιπτώσεις διαζυγίου ὅπου ὁ σύζυγος υποχρεοῦται νὰ ἐπιστρέψει τὴν προίκα. (*πρὸς |γ/ά/μ/ου κοι-|/νωνίαν, [εἰς φε]ρνῆς λόγον, ἐν δὲ παρ]αφέρνοις ἱματίων, καὶ ὁ γαμῶν ἐπι]χορηγέτω τῇ γαμουμένη τὰ δέοντα κατὰ δύνα-|μιν [τοῦ βίου]*).

Στο ρωμαϊκο-βυζαντινὸ κόσμο στὴν σύναψη ἐνὸς γάμου τὸ ζευγάρι ἔχει συνήθως μεγάλες ἡλικιακές διαφορές. Συνήθως, ὁ ἀντρας περνάει ἡλικιακὰ τὴν γυναῖκα τοῦ ἀρκετὲς δεκαετίες. Με τὸ συγκεκριμένο θέμα ἔχουν ἀσχοληθεῖ ἐκτενέστερα οἱ μελετητές⁴⁰ ἐπισημαίνοντας γιὰ παράδειγμα κάποιες περιπτώσεις γάμων, ποὺ ἔχουν καταγραφεί, ὅπου ὁ σύζυγος εἶναι 13 χρόνια μεγαλύτερος ἀπὸ τὴν γυναῖκα⁴¹. Ἡ

³⁹ Περαιτέρω πληροφορίες γιὰ τὸ συγκεκριμένο θέμα ἀντλοῦνται ἀπὸ τὸν Montevicchi (1936), 7-15.

⁴⁰ Bagnall and Frier (2006), 118-119.

⁴¹ Huebner(1994), 92 .

μεγαλύτερη ηλικιακή διαφορά μεταξύ συζύγων, που έχει καταγραφεί αυτό το χρονικό διάστημα είναι τα 31 χρόνια, 117-Ap-7 (P.Alex.Giss. 14)⁴². Το αντίθετο, δηλαδή, η γυναίκα να περνάει ηλικιακά τον σύζυγό της έχει καταγραφεί μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις, 187-Ar-4 (P.Princ.III 129 ii).

117-Ap-7 (P.Alex.Giss. 14), 15-19 Διόσκορος υἱὸς μη(τρὸς) Σενπαχοῦ[μ]ι(ος) τῆς Ἀνόμπεως ἄση(μος) ἰατρὸς(ς) (ἐτῶν) ιζ, Σενπαχ[οῦ]μις Ἀνόμπεως γυ(νὴ) Ἀρποκρατίωνος (ἐτῶν) λθ, Ταζβῆς υἱ[ε]ω(τέρα) θυγ(άτηρ) (ἐτῶν) ιε. (119 μ.Χ.)

187-Ar-4 (P.Princ.III 129 ii), 37-42 ἀπο]γρᾶ(φομαι) σὺν ... ( ) αὐτὴ ἐγὼ [. . .]-ca.11 - (ἐτῶν) λβ [. . .]ναριστ( ) θυγ( ) .. η( ) ἐξ ἐμοῦ [. . .]. . . . . [ἄσ]ημ(ος) (ἐτῶν) γ, [. . .] αὐτ( ) θυγ( ) .. (ἐτῶν) ι. (188-189 μ.Χ.)

Ο πάπυρος P.Eleph.1 είναι ένα συμβόλαιο γάμου, που παρουσιάζει τις βασικές αρμοδιότητες που έχουν οι σύντροφοι μέσα στον γάμο τους, όπως είναι η προσωπική υποστήριξη και η εμπιστοσύνη που πρέπει να επιδεικνύουν οι σύντροφοι μεταξύ τους, καθώς και η αφοσίωση των συζύγων. Άλλοι πάπυροι που ασχολούνται με τα αμοιβαία καθήκοντα των συζύγων (υποχρεώσεις και δικαιώματα) είναι οι εξής : P.Giess.2. 15, P.Gen.21.1, P.Teb.I.104.13⁴³

P. Eleph.1, 7-9 εἰὰν δέ τι κακοτεχνούσα ἀλίσκεται [ἀλίσκεται] ἐπὶ αἰσχύνηι τοῦ ἀνδρὸς Ἡρακλείδου Δημητρία, στερέσθω ὧμ προσηνέγκατο πάντων. ἐπιδειζάτω δὲ Ἡρακλείδης ὅτι ἂν ἐγκαλῇ Δημητρία ἑναντίον ἀνδρῶν τριῶν , οὓς ἂν δοκιμάζωσιν ἀμφοτέροι. μὴ ἐξέστω δὲ Ἡρακλείδῃ γυναῖκα ἄλλην ἐπείσάγεσθαι ἐφ' ὅβρει δημητρίας μηδὲ τεκνοποιεῖσθαι ἐξ ἄλλης γυναικὸς μηδὲ κακοτεχνεῖν μηδὲν παρευρέσει μηδεμιᾷ Ἡρακλείδῃ ἐἰς Δημητρίαν· (310 π.Χ.)

P.Giess.2. 15, 19-24 καὶ μὴ ἐξέστω αὐτῷ γυναῖκα ἄ[λλην] ἐπείσάγεσθαι ἐπ' Ὀλυμπιάδα μηδὲ παλλακὴν μηδὲ παιδικὸν ἔχειν [μηδὲ τεκνοποιεῖσθαι ἐ]ξ ἄλλης γυναικὸς ζώσης Ὀλυμπιάδος μηδ' ἄλλ[ην] οἰκίαν οἰκεῖν ἧς οὐ κυριεύσει Ὀλυμπιάς μηδὲ ἐκβάλλειν μηδὲ ὑβρί[ζειν] μηδὲ κακουχεῖν αὐτὴν μηδὲ τῶν ὑπαρχόντων μηθὲν ἐξαλλο[τριοῦν] ἐπ' ἀδικίαι τῆς Ὀλυμπιάδος. (173 π.Χ.)

P.Teb.I 104.13 [ἔ]στω δὲ Ἀπολλωνία π[α]ρὰ Φιλίσκωι πειθαρχοῦσα α[ὐ]τοῦ ὡς προση[κό]ν ἐστιν γυναῖκα ἀνδρός, κυρεῖουσιν μετ' αὐτοῦ κοινῇ τῶν ὑπαρχόντων

⁴² Bagnall and Frier (2006), 118-119.

⁴³ Wolff (1939), 10.

αὐτοῖς. τὰ δὲ [δ]έοντα π[ά]ντα καὶ τὸν [ίμ]ατισμὸν καὶ τὰλλα ὅσα προσήκει γυναικὶ γαμετῇ παρεχέσθω Φιλίσκος Ἀπολλωνίαν ἐνδημῶν καὶ ἀποδημῶν κατὰ δύναμιν τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, καὶ μὴ ἐξέστω Φιλίσκῳ γυναικὰ ἄλλην ἐπ[α]γ[α]γέσθαι ἀλλὰ Ἀπολλωνίαν μηδὲ παλλακὴν μηδὲ π[αιδ]ικὸν ἔχειν μηδ[ὲ] τεκνο]ποιεῖσθαι ἐξ ἄλλης γυναικὸς ζώσ[η]ς Ἀπ[ο]λλωνίας μηδ' ἄλλην [οἰκία]ν οἰκεῖν ἧς οὐ κυριεύσει Ἀπολλωνία μηδ' ἐγβάλλειν μηδὲ ὑβ[ρίζ]ε[ι]ν μηδὲ κακουχεῖν \αὐτήν/ μηδὲ τῶν ὑπαρχόντων μηδὲν ἐξ αλλοτ[ρ]ιοῦν ἐπ' ἀδικίαι τῇ Ἀπολλωνίᾳ (92 π.Χ.)

Ακόμη, ένα βασικό χαρακτηριστικό που απαντά στα παπυρικά έγγραφα της πτολεμαϊκῆς περιόδου και σχετίζεται με τον γάμο είναι η ύπαρξη μιας τυπικῆς φόρμουλας, όπου γίνεται αναφορά στην αξία ολόκληρης της προίκας, ως σύνολο και όχι στην αξία για κάθε αντικείμενο χωριστά⁴⁴.

Παραδείγματα τέτοιων παπύρων είναι οι κάτωθι:

PSI.I.64, 8-9, [τ]αλάντ[οις] τρισὶν εἰς ἀργυρίου λόγον δραχμὰς τριακοντα ἐξ ἐν χα[λκοῦ] ταλάντοι]ς τρισὶ καὶ ἰμάτιον ταλάντων πέντε (199 π.Χ.)

P.Giss.2.12, 12-13, π[ρ]οσφερομένην εἰς χα[λκοῦ] λόγον τάλαντα ἐνενήκοντα πέντε καὶ παιδίσκην δο[ύλην(?) αὐτῆς] ἧ ὄνομα Στολὶς (173 π.Χ.)

P.Tebt.I.104.2, 11-12, εἰς χαλκοῦ νομίσματος λόγον τάλαντα δύο καὶ δραχμὰς τετρακισχιλία[ς] τὴν διωμολογημένην αὐτῷ φερνήν (92 π.Χ.)

BGU.VI.1283, 11-12, εἰς χαλ[κοῦ] νομίσματος λόγον] [δρ]αχμὰς τρισχιλίας, (216-215 μ.Χ.)

Εξαιτίας της μη αποτίμησης του κάθε αντικειμένου χωριστά που απαρτίζει την προίκα, δεν είναι γνωστό, σε πολλές περιπτώσεις, εάν η προσφερόμενη προίκα αποτελείται από γη και χρήματα μόνο ή από γη, δούλους και άλλα αντικείμενα. Ένα κριτήριο το οποίο βοηθάει στο να γίνεται διάκριση εάν υπάρχουν δούλοι είναι το εξής: Ο δούλος συνήθως υπάρχει όταν γίνεται αναφορά σε *προίκα* και όχι σε *φερνή*, στοιχείο που παρουσιάζεται στον πάπυρο P.Mert.II. 59 και στον P.Giss.2. Σε αυτούς τους παπύρους γίνεται αναφορά σε *φερνή* και οι δούλοι αναφέρονται χωριστά. Οι απόψεις, βέβαια, επί του θέματος δίστανται. Στη Ρώμη ισχύει η άποψη ότι η γη και οι

⁴⁴Yiftacko-Firanko (2003), 114.

δούλοι δεν περιλαμβάνονται μέσα στην *φερνή*, αλλά στην *προσφοράν*. Με την ίδια άποψη τάσσεται και ο Hage⁴⁵ ο οποίος ισχυρίζεται πως ότι και στην πτολεμαϊκή περίοδο ισχύει το αντίστοιχο με την Ρώμη. Όλοι αυτοί, όμως, οι ισχυρισμοί είναι αμφιλεγόμενοι.

Με βάση τα παπυρικά έγγραφα συνεπάγεται ότι οι δούλοι καταγράφονται ως είδος προίκας κατά τον δεύτερο αιώνα π.Χ. (δηλαδή στους πρώιμους ελληνικούς παπύρους) και μετέπειτα. Σύνηθες είναι να δίνεται κυρίως ως δούλη κάποια γυναίκα η οποία μπορεί να έχει και παιδί, το οποίο ακολουθεί την μητέρα του⁴⁶. Μερικοί πάπυροι που συνέβαλαν στο να καταλήξουμε σε αυτό το συμπέρασμα είναι οι κάτωθι:

P.Mich.II.121.4.7.4

P.Mich.V.343.6-7 *ἀπὸ τῶν ὑπαρ[χόντων αὐτῷ δουλικῶν σω]μάτων οἰκογενὴν πεδίσκην δούλην ἧ ὄνομα Ἀμμονοῦς ἐκ Θαυβᾶτος δούλης ἔχουσιν ἡλικίαν* (54-55 μ.Χ.)

P.Oxy.II.265.20-21 *δου]λείαν καὶ τὰς ἀποφορὰς τῆς δούλης Πλουσίας* (81-96 μ.Χ.)

P.Oxy.III.496.5-6 *ἐτισθαι τὴν δούλ[η]ν* (127 μ.Χ.)

Συγκεκριμένα, κατά το ιουστινιάνειο δίκαιο βασικό συστατικό στοιχείο του γάμου ήταν η *γαμικὴ διάθεση*, δηλαδή η βούληση δύο προσώπων να συνάψουν γάμο. Η αρχή δηλώνεται με την φράση *consensus facit nuptias*, που αποδόθηκε στα Βασιλικά (28.4.51) ως « *τόν γάμον διάθεσις ἀμοιβαία ποιεῖ*». Δεν ήταν όμως πάντοτε εύκολο να διαγνωσθεί, αν συνέτρεχε αυτή η βούληση, γιατί υπήρχε ο κίνδυνος συγχύσεως με την *παλλακεία* [βλ. παρακάτω]. Έτσι, η διάκριση γάμου και *παλλακείας* κατέληγε συχνά, μετά την αχρησία των παλαιών τύπων του ρωμαϊκού δικαίου για τη σύναψη του γάμου, να είναι ζήτημα πραγματικό. Για την απόδειξη –και μόνο– της σύναψης του γάμου προέβλεπε το ιουστινιάνειο δίκαιο την κατάρτιση προικῶν συμβολαίων ή την δήλωση της βούλησης ενώπιον του εκδίκου της Εκκλησίας και μαρτύρων (*Νεαρά* 74, έτ. 538). Για μια κατηγορία ανώτερων αξιωματούχων του κράτους (τους

---

⁴⁵ Hage (1968), 33-36.

⁴⁶ Yiftacko- Firanko (2003), 173.

ιλλουστρίους) ήταν ωστόσο τα προικώα συμβόλαια υποχρεωτικά, οπότε εδώ πρόκειται για συστατικό τύπο⁴⁷.

Στα συμβόλαιο γάμου γίνεται αναφορά και στο θέμα της διαχείρισης της περιουσίας αν κάποιος από τους δύο γονείς πεθάνει πρώτος, στοιχεία που παρουσιάζονται στον πάπυρο PSI.V. 450

PSI.V.450, 1-5 πάντα. ἐὰν δὲ ὡσα[ύτ]ως ὁ γαμῶν πρότερος τελευτήσῃ ἢ τέκνων αὐτοῖς μὴ [ὄντων ἐξ] ἀλλήλων ἢ καὶ ἡ οὖσα καὶ τὰ ἐπεσόμενα ἐπιμετ[αλλάξῃ, κομ]σ[α]μένη ἢ γαμ[ο]υμένη πρώτη τὴν [φερνὴν κυριευέτω] ὧν ἐὰν [κομίσ]η[ται] ἀπάντων (225-275 μ.Χ)

Στο σύγχρονο οικογενειακό δίκαιο υπάρχουν πολλές διατάξεις που αναφέρονται στην διαδικασία συστάσεως του γάμου και στις προϋποθέσεις που πρέπει να τηρηθούν, στοιχεία που παρουσιάζονται από το άρθρο ΑΚ 1350 και επόμενο. Παρατηρείται ότι το δίκαιο έχει κρατήσει αρκετά κοινά στοιχεία με τα προηγούμενα δίκαια. Για παράδειγμα, ένας γάμος για να είναι έγκυρος πρέπει να υπάρχει συμφωνία των μερών και οι σχετικές δηλώσεις να γίνονται αυτοπροσώπως και χωρίς αιρέσεις και προθεσμίες. Το ίδιο απαντά και στο ρωμαϊκό δίκαιο. Αντίθετα, όμως, με το ρωμαϊκό δίκαιο στο σύγχρονο δίκαιο οι μελλοννυμφοί για να μπορούν να παντρευτούν πρέπει να έχουν συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος.

Όσον αφορά στη σύναψη δεύτερου γάμου συνάγεται από τους παπύρους, ότι στο ρωμαϊκό δίκαιο και κατόπιν στο βυζαντινό επιτρέπεται η σύναψή του. Αυτό, όμως, που απαγορεύεται είναι η διγαμία του συζύγου. Πάπυροι χαρακτηριστικοί είναι: P.Tebt.II.104 *μηδὲ Ἀπολλωνία ἐξέστω ἀπόκοιτον μη[δὲ] ἀφήμερον ἵγινεσθαι/ ἀπὸ τῆς Φιλίσκου οἰκίας ἄνευ τῆς Φιλίσκου γνώ[μ]ης μηδ' ἄλλω[ι] ἀνδρ[ι] συνεῖναι μηδὲ φθε[ι]ρειν τὸν κοινὸν οἶκον* (92 π.Χ.), BGU.IV.1101.6-9 (13 π.Χ), P.Oxy.XII.1473 (201 μ.Χ.). Οι άντρες ήταν κυρίως εκείνοι που έκαναν δεύτερους γάμους, ενώ οι γυναίκες πιο σπάνια παντρεύονταν ειδικά εάν είχαν περάσει την ηλικία των 35 χρόνων και δεν ήταν σε θέση να αποκτήσουν παιδιά⁴⁸. Σύμφωνα με την Hubner⁴⁹ κατά την ελληνορωμαϊκή περίοδο υπήρχε η δυνατότητα δεύτερου γάμου είτε από την πλευρά της γυναίκας είτε του άντρα. Αυτό μπορεί να πιστοποιηθεί από τους

⁴⁷ Τρωϊάνος- Βελισσαροπούλου Καρακώστα (2010), 193.

⁴⁸ Bagnall and Frier (1999), 126-7, 154.

⁴⁹ Huebner (2013), 61.

παπύρους εκείνης της περιόδου, καθώς συναντάμε τους όρους *πατριός, μητριά*. (*πατρυνιός* CIG 3445, *πατρυός* (Catalogus codicum astrologorum 2.174), *πατρωός* P.Oxy.2.266 96 π.Χ.: *μητρυνιός* (Theopomp.Com.12), *κηδεστής* Δημ. 36.31). Βέβαια, η διαφορά μεταξύ ανδρός και γυναικός, όπως τονίστηκε και προηγουμένως, σε αυτό το θέμα είναι ότι οι γυναίκες μπορούσαν να παντρευτούν δυσκολότερα σε σχέση με τους άντρες ειδικά αν είχαν και παιδιά και αυτό γιατί ήταν υποχρεωμένες να τα φροντίζουν μέχρι την ενηλικίωσή τους.

P.Oxy.2.266, 3-7 *ὁμολογεῖ Θαῖσις Θώνιος τοῦ Ἀμιθώνιος μητρο Σινθεῦτος μετὰ κυρίου τοῦ πατρωοῦ Ὀννώφρις Ὀννώφριο[ς] τοῦ Παμμένους μητρὸς Τααρθώνιος τῷ γενομένῳ αὐτῆς ἀνδρὶ Πετοσαράπι Θεομπεκύσιος τοῦ Σαραπίωνος μητρο Σινθώνιος* (96 π.Χ.)

Πολλές φορές, εάν η μητέρα συνήπτε δεύτερο γάμο και είχε παιδιά, τα παιδιά παρέμεναν με την οικογένεια των γονιών του πρώην συζύγου και δεν ακολουθούσαν την μητέρα τους στο νέο γάμο. Εάν, όμως, ακολουθούσαν την μητέρα τους -κάποιες φορές – αυτό λειτουργούσε προς όφελος τους, αφού ο νέος σύζυγος, τους παρείχε οικονομική υποστήριξη, που ήταν απαραίτητη για την ανατροφή και την εκπαίδευσή τους⁵⁰. Κάτι αντίστοιχο με αυτό που αναφέραμε δεν ίσχυε μόνο στην ελληνιστική, αλλά και στη ρωμαϊκή περίοδο. Το ορφανό παιδί πρέπει να έχει έναν επίτροπο που θα διαχειρίζεται την περιουσία του μέχρι την ενηλικίωσή του, ώστε να είναι ώριμος και σε θέση να μπορεί να την διαχειριστεί μόνος του. Αν το παιδί είναι ορφανό από πατέρα τότε συνήθως επίτροπος γίνεται κάποιος άρρεν συγγενής του παιδιού από την πλευρά του πατέρα του, γιατί αυτός είναι ικανός να φροντίζει για τα έξοδα του και για την διαχείριση της περιουσίας του. Υπάρχει, βέβαια, και η περίπτωση η μητέρα να αναλάβει αποκλειστικά την ανατροφή του παιδιού της και να μην ξαναπαντρευτεί. Επίσης, σε περίπτωση που το παιδί δεν διαθέτει περιουσία μπορεί να επωφεληθεί από τον δεύτερο γάμο της μητέρας του, καθώς το παιδί μπορεί να πάρει την περιουσία του νέου συζύγου. Ο μεγάλος κίνδυνος που υπάρχει σε περίπτωση δεύτερου γάμου της μητέρας είναι να ξοδευτεί η περιουσία του παιδιού είτε από την μητέρα είτε από τον σύζυγο και όταν το παιδί ενηλικιωθεί να μην βρει την περιουσία που του αντιστοιχεί. Έτσι, πολλές φορές, για να αποφευχθεί αυτός ο κίνδυνος εντοπίζεται στη διαθήκη του

---

⁵⁰ Huebner (2013), 65.

πατέρα του παιδιού να υπάρχει όρος, που απαγορεύει στη σύζυγο του να συνάψει νέο γάμο μετά το θάνατο του, μέχρι την ενηλικίωση του παιδιού του⁵¹.

Το πρόβλημα με τις κόρες και ειδικά με τις ορφανές κόρες έγκειται στην περίπτωση που δεν διαθέτουν προίκα, γιατί τότε είναι έρμαιο στα χέρια των συζύγων τους και δεν έχουν την δυνατότητα να αντισταθούν την προίκα σε περίπτωση διαζυγίου. Επομένως, εύκολα μπορούν να τους χωρίζουν οι σύντροφοι τους, γιατί δεν έχουν τον φόβο ανεύρεσης των χρημάτων που αποτελούν την προίκα και οφείλουν να επιστρέψουν στους πατεράδες των γυναικών τους Migne, PL.16.357

P.Mich.3.191/2 *ἐπὰν[α]γκον ἀποδοῦναι αὐτῇ ἀτόκους ἐν ἡμέραις [ἐ]ξήκοντα ἀφ' ἧς ἐὰν ἀπα[ι-]τηθῇ ἢ εἴ[ν]αι αὐτῇ [τὴν] τούτων πρᾶξιν ἔκ τε αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ πάντων καθερ ἐν δίκῃς.* (60 μ.Χ.)

P.Oxy.2.226

117-Ar-7=BGU.III.706, 9-10, *καὶ ἡ γυ]νή μου Θεναπῦγχις Στοτοήτιος [-ca.?-] [-ca.?- καὶ τὸν τα]ύτης υἱὸν Στ[ο]τοῦτ[ι]ν Στοτοήτιος τ[οῦ -ca.?-]* (117-118 μ.Χ.)

Μια γυναίκα που έχει συνάψει δεύτερο γάμο και έχει μαζί της το παιδί από τον πρώτο γάμο. Το ζευγάρι δεν έχει αποκτήσει κοινά παιδιά. 131-Me-1= P.Vindob.sijp.24, 9-11 *ἐπὶ τοῦ ε ἀ(μφοδου) τὸ ἐπιβάλλον μ(οι) μέρος μητρικῆς οἰκίας καὶ προσ[ό]ντων καὶ συνκ\υ/ρ(όντων) πάντων.* (131-132 μ.Χ.)

Μια γυναίκα ζει σε ένα δικό της σπίτι μαζί με τον δεύτερο σύζυγό της και τον τριαντάχρονο γιο της που προέρχεται από τον προηγούμενο γάμο της. Η περίπτωση η γυναίκα να διαθέτει δικό της σπίτι είναι σπάνια περίπτωση. Αυτό παρουσιάζεται και στον πάπυρο: 132-Me-I

145-He-2: Στον συγκεκριμένο πάπυρο, παρουσιάζεται η μητέρα που φέρνει στο νέο της γάμο τον 26 χρόνο γιο της. Το ζευγάρι αργότερα απέκτησε από κοινού έναν γιο.

Τα δυο αγόρια παντρεύτηκαν και κατόπιν ζούσαν από κοινού κάτω από την ίδια στέγη. 187-Ar-22=P.Tebt.II.322, 16-23 *καὶ εἰσὶ Πασιγένης Θεώνος τοῦ Εὐτύχους λαογρα(φούμενος) ὀνηλ(άτης) (ἐτῶν) ζα, καὶ τὸν τούτου υἱὸν Εὐτυχον μητρὸς Ἀπολλωνοῦτος τῆς Ἡρώδου (ἐτῶν) λ, καὶ τὴν τοῦ Πασιγένους γυναῖκα Ἡράκλειαν Κρονίωνος ἀπελ(ευθέραν) Διδύμου Ἡρωνο(ς) ἀπὸ Ταμειῶν (ἐτῶν) μ, καὶ ἐξ*

---

⁵¹ Huebner (2013), 69.

ἀμφοτ(έρων) θυγ(ατέρα) Θᾶσιν (έτῶν) ε, καὶ τὰ τῆς Ἡρακλείας τέκνα Σαβεῖνον Σαβεῖνου τοῦ Κρονίωνος (189 μ.Χ.) Η 40 χρονῆ γυναῖκα εισέρχεται σ ένα νέο γάμο και φέρνει μαζί της τα δύο της παιδιά, η οποία είχε ἤδη δύο παιδιά από δύο προηγούμενους γάμους.

Αν περιοριστούμε στην ρωμαϊκή Αίγυπτο, παρατηρεῖται, ὅπως δείχνουν αρκετοὶ πάπυροι, ὅτι υπήρχε η δυνατότητα σύναψης και δεύτερου γάμου. Πρόκειται κυρίως για ένα φαινόμενο που απαντά στις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις και αυτό γιατί υπήρχε η ἀνάγκη οικονομικής συντήρησης, ειδικά εάν υπήρχαν παιδιά από τον πρώτο γάμο. Τέτοιοι χαρακτηριστικοὶ πάπυροι εἶναι οι εξής: α) σύναψη νέου γάμου από την πλευρά της γυναίκας P.Cair.Isid.113, P.Col.7.181, SB.16.12265, P.Cair.Masp.I.67005, β) σύναψη νέου γάμου από την πλευρά του συζύγου SB.16.12226, P.Sakaon 38, P.Herm.31, P.Lond.5.1709.

Ένας έγγραφος γάμος, σύμφωνα με τον Teusmen, δεν δηλώνει κάτι διαφορετικό πέρα από την *συγγραφή συνοικεσίου*. Αυτό, επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ὅτι το βασικό χαρακτηριστικό του εγγράφου εἶναι η *έκδοσις*. P.Oxy.II 237, VIII, 3.

γῆμαι, συμβία (μεταγενέστερο, αντί *σύμβιος*): Οι ὅροι αυτοὶ που απαντοῦν στα παπυρικά έγγραφα δηλώνουν την σύζυγο (Διόδ. 4. 46). Αρχικά, δήλωναν τον ἄρρενα σύντροφο, τέτοια παραδείγματα εἶναι Θεόφρ. π. *Φυτ. Αἰτ.* 2.17.5, Ἀρίστ. *Ἠθικ. Νικ.* 9. 11.1. Λέξεις με κοινή ρίζα εἶναι οι κάτωθι: *συμβιότενσις, συμβιόω, συμβιώσις, συμβιωτικός*. Ἄλλος ένας ὅρος που δηλώνει την νόμιμη γυναῖκα εἶναι ο εξής: *γυναῖκα γαμετήν*. Πρόκειται για κοινή έκφραση σε πολλούς παπύρους, κυρίως στους ελληνικούς παπύρους της Αιγύπτου⁵².

SB.14.12080.1, *κυρία μου συμβία Ἰσι Ψάεις χαίρειν*. (300-399 μ.Χ.)

P.Lond.3.978, 19, [*Αὐρ(ήλιος) Σιλβα*]νὸς συνέστην τῇ *συμβία μου* (331 μ.Χ.)

P.Lips.1.41, 5-6, *ἐξ ἐτοίμου δὲ μὴ ἔχων ὁ γῆμαι βουλευθεὶς τὰ ἔδνα παρασχέ[σθ]αι [γραμμ]ατον* (375-399 μ.Χ.)

Χαρακτηριστικοὶ πάπυροι για την φράση *γυναῖκα γαμετήν* εἶναι οι εξής: P.Eleph.1.3 *Δημητρίαν Κώϊαν γυναῖκα γνησίαν* (310 π.Χ.), P.Giss.2.11 *εἶναι γυναῖκα γαμετήν*

⁵² Modrzejewski (1981), 250n.76.

(173 π.Χ.), P.Oxy.XLIX 3491.4.5 *γ(υναῖκα(?)) γαμετήν* (157-158 μ.Χ.). *Γαμετή* είναι η νόμιμη σύζυγος, η οποία διαφέρει από την παλλακίδα

Άλλοι πάπυροι στους οποίους απαντά η λέξη *γαμετή* είναι οι κάτωθι:

BGU.IV.1050, 11-13 *τὸν Διονύσιον ἀπεσχηκότα τὴν προκειμένην φερνὴν τρέφειν καὶ ἱματίζειν τὴν Ἰσιδώραν ὡς γυναῖκα γα[μετήν]* (12-11 π.Χ.)

CPR.I.238, 3-5 *ὁμ[ολο-][γῶ] ἔχειν παρὰ γυναικὸς γαμετῆς Θεβῶ.* (100-199 μ.Χ.)

P.Mich.XV.700, 10-12 *ἐπιχορη[γο]ῦντορ ἀϋτῇ τὰ δέοντα πάντα κα[ι] τὸν ἱμα[τισ]μὸν ὥς ἐπὶ [γ]υναικὶ γαμε[τ]ῇ κατὰ δύναμιν τοῦ β[ί]ου.* (143 μ.Χ.)

γνωστήρ: Είναι το πρόσωπο που λειτουργεί ως μάρτυρας-εγγυητής, που επιβεβαιώνει την ταυτότητα των ατόμων που σχετίζονται με την κατάρτιση του συμβολαίου. Ο *γνωστήρ* λειτουργεί ως εγγυητής σε κάθε είδους συμβόλαια και όχι μόνο σε αυτά που σχετίζονται με το γάμο και το διαζύγιο. Παραδείγματα τέτοιων παπύρων είναι πολλά και ποικίλλουν ανάλογα με το είδος τους. Βλ. Gr. Pap. Erz. Rainer, p. 66 και BGU.581.13. Γενικά, η λέξη *γνωστήρ* απαντάει και σε άλλους συγγραφείς της κλασικής περιόδου, όπως στον Ξενοφώντα *Κύρου Παιδεία* 6.2.39.2 *γνωστήρας ἐμοὶ προσαγαγὼν καὶ ἐγγυητὰς ἧ μὴν πορεύσεσθαι* και δεν περιορίζεται μόνο στα παπυρικά έγγραφα της ρωμαϊκο-βυζαντινής περιόδου.

Παραδείγμα παπύρου για την λέξη *γνωστήρ*, που αφορά το γάμο:

P.Oxy.3.496, 17-18, *καθότι πρὸς ἀλλήλους συνεχώρησαν. γνωστήρ ἀμφοτέρων* (127 μ.Χ.)

[Παραδείγματα παπύρων στους οποίους απαντά η λέξη *γνωστήρ* και αφορούν άλλου είδους έγγραφα πλην του γάμου:

P.Oxy.18.2186, 13, *[Κορνηλίου Σαλωνίνου Οὐαλεριανοῦ τοῦ ἐπιφανεστάτου Καίσαρος Σεβαστ]ῶν Μεσο(ρῆ) ἐπαγ[ομένων] ε. γνωστήρ(ες) Μάρκο(ι) Αὐρήλ(ιοι) Μακρεῖνος Μάρωνος μητ(ρὸς) Αὐνῆς τῆς κ(αὶ) Ἀπίας Λέων ὁ καὶ Κερκίων* (260 μ.Χ.) Αφορά ένα είδος εξέτασης (*επίκρισις*) για την εισαγωγή στο Γυμνάσιο.

P.Gen.4.190, 27, *Α[ὐ]ρ(ήλιος) [Ἡλ]ίας γνωστήρ τῆς κώμ(ης) Σιναρχ(ήβεως) ἀξιωθεὶς ἔγραψα ὑπὲρ αὐτοῦ κ[αὶ] ὑπὲρ τῶν π[αρ]όντων [γρ]άμματα μὴ εἰδ[ό]των.* (523 μ.Χ.)
Αφορά ένα είδος σύμβασης αγοράς κρασιού με προπληρωμή.]

δημοσίωσις, -εως= καταχώρηση μιας πράξης στο αρχείο.

SB.XXII.15325, 13-14 *ὧν τὰ ὀνόματα ἐ]πὶ τῶν τ[ό]πω[ν] δηλωθήσεται, ὡς καθήκει, τούτου ἀντίγραφον, ἔν' εἰδῇ τὴν δημοσίωσιν* (176 μ.Χ.)

διά ἐπιτρόπου: Ο όρος περιγράφει τον φύλακα, προστάτη της γυναίκας. Η έκφραση αυτή απαντά σε αρκετούς παπύρους, όπως είναι: P.Yadin.14. στιχ.22, 15 στιχ. 31-2 *διὰ ἐπιτρόπου αὐτ[ῆς] τ]οῦδε τοῦ πράγμ[ατος] Ἰούδα Χθουσίωνος,* P.Yadin.20 στιχ. 25-7 *διὰ ἐπιτρόπου αὐ-τῆς Ἰουδαῖς.* Χαρακτηριστικό είναι ότι στα μέρη, που μιλιέται η ελληνική γλώσσα, στα συμβόλαια-γάμου ή διαζυγίου- ο *ἐπίτροπος* χαρακτηρίζεται ως *κύριος*. Επίσης, στα ελληνόφωνα μέρη, με τον όρο *ἐπίτροπος* δηλώνεται ο προστάτης των ορφανών, όπως και στα αραμαϊκά. Παραδείγματα παπύρων: P.Yadin.20 στιχ.41, P.Yadin.27 στιχ.12. (δες και τον όρο *ἐπίτροπος*).

διαζύγιο –Λύση του γάμου: Λατινικό όρος *divortium*⁵³ Στο ρωμαϊκό δίκαιο απαντούν διάφοροι τρόποι λύσεως του γάμου⁵⁴ όπως: α) με τον θάνατο ενός από τους συζύγους, β) απώλεια της ιδιότητας του πολίτη, γ) με διαζύγιο, το οποίο προκύπτει είτε μονομερώς (π.χ. *αποπομπή*), είτε με κοινή συναίνεση, δ) με απώλεια της ελευθερίας λόγω ποινής, ε) λόγω αιχμαλωσίας πολέμου, ζ) η επιλογή του μοναχικού βίου. Κατά το βυζαντινό δίκαιο, η λύση του γάμου επέρχεται με παραπλήσιο τρόπο, όπως, και στο ρωμαϊκό δίκαιο. Συγκεκριμένα, επέρχεται με τον θάνατο ενός από τους συζύγους, με την οριστική απώλεια της ελευθερίας, με την αφάνεια ή τέλος με διαζύγιο: με μονομερές τρόπο (υπάρχουν συγκεκριμένοι λόγοι διαζυγίου είτε από την πλευρά της γυναίκας, είτε από την πλευρά του ανδρός) ή με συναινετικό διαζύγιο (στο Βυζαντινό δίκαιο απαντά Nov.117 542 μ.Χ.), που έχει παρθεί με κοινή απόφαση των δύο

⁵³ Berger (1953), 439, Corbett (1929), 45.

⁵⁴ Τρωιάνος -Βελισσαροπούλου Καρακώστα (2010), 101.

συζύγων⁵⁵. Το συναινετικό διαζύγιο κατά το βυζαντινό δίκαιο μπορεί να παρθεί εύκολα με εξαίρεση τρεις περιπτώσεις: α) όταν ο σύζυγος είναι ανίκανος, β) όταν η σύζυγος ή ο σύζυγος επιθυμεί να μονάσει, γ) όταν ένας από τους δύο συντρόφους βρίσκεται σε αιχμαλωσία για ένα χρονικό διάστημα (Nov.117, 10-12).

Σύμφωνα με την Huebner⁵⁶ συχνοί λόγοι συγκρούσεων των συντρόφων, που μπορούν να οδηγήσουν σε ένα διαζύγιο είναι η αδιαφορία του συζύγου προς την σύζυγό του και η έλλειψη εξασφάλισης των απαραίτητων της⁵⁷. Η μη τήρηση και η παραβίαση των αμοιβαίων υποχρέωσεων που δημιουργούσε ένας γάμος οδηγούσε στο διαζύγιο⁵⁸. Άλλος ένας σπουδαίος λόγος συγκρούσεων του ζευγαριού είναι η οικογενειακή βία, όπως προσβολή, υποβάθμιση, ακόμη και εγκατάλειψη. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από παπύρους, όπως είναι P.Oxy. 2.281 (20-50 π.Χ.), P.Oxy.6.903 (4-5^ο αιων. π.Χ.), P.Oxy.I.3581. Ένας ιδιαιτέρως χαρακτηριστικός πάπυρος σύγκρουσης ζευγαριού P.Oxy.281 του 1^{ου} π.Χ αιώνα, στον οποίο τονίζει η Σύρα ότι ο άνδρας της σπατάλησε την περιουσία της και την περιφρόνησε την ίδια, εγκαταλείποντάς την: P.Oxy. 281. 14-23 *ὁ δὲ Σαραπίων καταχρησάμενος τῇ φερνῇ εἰς ὃν ἠβούλετο λόγον οὐ διέλειπεν κακουχῶν με καὶ ὑβρί[ζ]ων καὶ τὰς χεῖρας ἐπιφέρων καὶ τῶν ἀναγκαίων ἐνδεῇ καθιστάς, ὕστερον δὲ ἐνκατέλιπέ με λειπὴν καθεστῶσαν* (20-50 π.Χ.)⁵⁹. Τέλος, υπάρχουν και αρκετοί τυπικοί πάπυροι που απαγορεύουν ρητά στον σύζυγο να προσβάλει ή να τραυματίζει λεκτικά και μη την γυναίκα του: P.Tebt.I.104, 20-23 *Ἀπ[ο]λλωνίας μηδ' ἄλλην [οἰκία]ν οἰκεῖν ἥς οὐ κυριεύσει Ἀπολλωνίαί μηδ' ἐγβάλλειν μηδὲ ὑβ[ρίζ]ε[ι]ν μηδὲ κακουχεῖν αὐτὴν/μηδὲ τῶν ὑπαρχόντων μηθὲν ἐξαλλοτ[ρ]ιοῦν ἐπ' ἀδικίαι τῇ Ἀπολλωνίαι. (92 π.Χ.)* Διαζύγιο μπορούσε, επίσης, να επέλθει γιατί η γυναίκα δεν έδινε στον σύζυγό της άρρενα κληρονόμο⁶⁰. Αρκετοί είναι οι λόγοι που οδηγούν σε ένα διαζύγιο, όπως φαίνεται και από την βυζαντινή νομοθεσία Dig.24.2.1⁶¹.

Πέρα από ένα διαζύγιο ο γάμος μπορούσε να διακοπεί λόγω θανάτου, δουλείας ή φυλάκισης *dirimitur matrimonium divortio morte captivitate vel alia contingente*

⁵⁵ Τρωιάνος -Βελισσαροπούλου Καρακώστα (2010), 196-197.

⁵⁶ Huebner (2013), 151.

⁵⁷ Με το ίδιο θέμα έχουν ασχοληθεί και οι εξής: Yiftach-Firanko (2003), 188, Bagnall and Frier (2006), 167-168.

⁵⁸ Βλ. Firanko (2001), 1332.

⁵⁹ Με τον συγκεκριμένο πάπυρο έχει ασχοληθεί και ο Winter (1993), 126.

⁶⁰ Montserrat (1996), 98.

⁶¹ Με τους λόγους διαζυγίου έχει πραγματευτεί και ο Δημαράς (1890), 364-365.

servitude utrius eorum. Στη Ρωμαϊκή Αίγυπτο ο συχνότερος λόγος διαζυγίου ήταν ο θάνατος και αυτό γιατί το προσδόκιμο ζωής δεν είναι μεγάλο. Οι γυναίκες πέθαιναν συχνά κατά την γέννα, ενώ οι άνδρες έχαναν την ζωή τους σε κάποιο εμφύλιο πόλεμο ή σε κάποια άλλη διαμάχη⁶².

P.Oxy.XXXVI.2770, (304 μ.Χ.) Στο συγκεκριμένο έγγραφο διαζυγίου παρατηρούνται διάφορες πρακτικές που εφαρμόζονται εκείνη την χρονική περίοδο, προκειμένου να είναι έγκυρο ένα διαζύγιο. Αρχικά, δηλώνεται ότι το διαζύγιο είναι κοινής συναινέσεως και κανένα από τα δύο ενδιαφερόμενα μέλη δεν θα έχει καμία περαιτέρω αξίωση απέναντι στον άλλον μετά από αυτό το διαζύγιο, στιχ. 9-12. Επίσης, μετά τη λήψη του διαζυγίου το κάθε άτομο έχει την δυνατότητα να συνάψει νέο γάμο και να παντρευτεί όποιο άτομο επιθυμεί εκείνο. Άρα φαίνεται ότι τα άτομα κατά τη ρωμαϊκο-βυζαντινή περίοδο ήταν ελεύθερα να συνάπτουν και δεύτερο γάμο-επιλέγοντας τον σύντροφό τους-χωρίς να υπάρχουν δεσμεύσεις και περιορισμοί, από την στιγμή που δεν υπάρχουν τέκνα από τον πρώτο γάμο, στ. 18-22. Παράλληλα μια ακόμη πρακτική για την έγκυρη λήψη διαζυγίου είναι η ύπαρξη δύο ιδίων εγγράφων διαζυγίου, προκειμένου η κάθε πλευρά να έχει στην κατοχή της από ένα, στ. 23-25.

Αντίστοιχα στοιχεία για ένα έγκυρο διαζύγιο υπάρχουν και στον πάπυρο P.Oxy.XLIII.3139 (περίπου 3^ο-4^ο αιων. μ.Χ.). Τονίζεται και στο συγκεκριμένο παπυρικό έγγραφο διαζυγίου ότι πρόκειται για ένα αμοιβαίο διαζύγιο, όπου οι σύντροφοι αποφασίζουν από κοινού να διακόψουν τον γάμο τους και ότι εν συνεχεία κανένας από τους δύο συντρόφους δεν θα έχει καμία περαιτέρω αξίωση πάνω στον άλλον, γιατί όλες οι υποχρεώσεις τους θα έχουν διευθετηθεί από πριν.

P.Oxy.XLIII. 3139, 5-10, *ὁμολογοῦμεν ἀπεξεῦχθαι τῆς πρὸς ἀλλήλους συμβιώσεως καὶ μηδὲν ἀλλήλοις ἐνκαλεῖν μηδὲ ἐνκαλ[έ]σσειν μηδὲ ἐπελεύσεσθαι περὶ μηδεὶνός ἀ[παξαπλῶ]ς ἐγγράφου ἢ ἀγράφου πράγματ[ος τὸ σ]ύνολον τῶν τῇ αὐτῇ συμβιώσει . [. .] ν συντεινόντων*, (περίπου 3^ο-4^ο αιων. μ.Χ.).

P.Oxy.Hels.35, (151 μ.Χ.): Πρόκειται για ένα έγγραφο διαζυγίου, ιδιωτικό⁶³. Στο παρόν έγγραφο αναγνωρίζεται και το τέκνο του ζευγαριού στην ηλικία των 2 χρόνων. Αυτό το γεγονός προβληματίζει, γιατί θα μπορούσε το παιδί να είχε αναγνωριστεί νωρίτερα. Ίσως να ισχύουν δύο τινά: πρώτον πιθανόν να μην ήταν υποχρεωτική η

⁶² Corbier (1996), 55.

⁶³ Για τη λίστα όλων των διαζυγίων βλ. Montevicchi (1936), 206.

δήλωση της γέννησης στους Ελληνο Αιγύπτιους, οι οποίοι δεν ήταν ρωμαίοι πολίτες, όπως παρουσιάζεται στον [Montevecchi (1947), 4f., P. Warren 2, Intr.]. Μια δεύτερη ερμηνεία για το γεγονός είναι ότι ο γάμος του ζευγαριού να ήταν άγραφος, βλ. P.Dura.31 (έγγραφο διαζυγίου) και [Welles (1934), 392].

Ένας ακόμη χαρακτηριστικός πάπυρος που παρουσιάζει τους λόγους διαζυγίου και ποια είναι τα παραπτώματα του άνδρα και της γυναίκας είναι ο P.Tebt.II.104 (92π.Χ.). Για παράδειγμα, από την μια πλευρά ο σύζυγος δεν πρέπει να είναι δίγαμος ή άπιστος, από την άλλη πλευρά η γυναίκα δεν πρέπει να μένει μακριά από το σπίτι της ολόκληρη την νύχτα ή την ημέρα χωρίς να το γνωρίζει ο σύζυγός της.

Ο πάπυρος P.Tebt.II.386 (12π.Χ.) δεν θεωρείται ένας τυπικός πάπυρος γάμου, καθώς πρόκειται για ένα έγγραφο που μετατρέπει τον άγραφο γάμο σε έγγραφο. Άλλοι αντίστοιχοι πάπυροι τέτοιου είδους είναι ο C.P.R.28, B.G.U.1045, P.Oxy.267.

Υπάρχει διαφορά μεταξύ του διαζυγίου και του ρεπούδιου, στο ότι στην περίπτωση του διαζυγίου υπάρχει διάλυση του γάμου, είτε από την μία πλευρά, είτε και από τα δύο μέρη (D. 50, 16, 191). Ενώ, η *αποπομπή* είναι η ξαφνική και αυστηρή διάλυση της συμφωνίας του γάμου ή του αρραβώνα (D. 50, 16, 101,1)⁶⁴.

Μετά από ένα διαζύγιο, στις περισσότερες περιπτώσεις -εάν υπάρχουν τέκνα-τα παιδιά μένουν με τον πατέρα τους Dig. 25. 4. I. I (Ulpian)⁶⁵, καθώς η χωρισμένη γυναίκα είτε επιστρέφει στην οικογένειά της είτε ξαναπαντρεύεται 145-Ar-4, 145-Ar-12, 159-Hm-3. Εάν τα παιδιά παραμείνουν με τον πατέρα τους, τότε έχουν δικαίωμα παρακράτησης μέρους της προίκας της γυναίκας, P.Oxy.2.265 (81-95 π.Χ.)⁶⁶.

P.Oxy.2.265, 9-10 *Ἀπ[ολλωνίου τοῦ Ἀπολλωνίου ἐν ἀγνιᾷ τῇ αὐτῇ καὶ συνχωρ[εῖ εἶναι -ca.?-][-ca.?-] τοῦ Διονυσίου τέκνων ἡμισυ μέρος ὑπ' αὐτῆς πολει[φθησομένων (81-95 π.Χ.)*,

145-Ar-4= P.Monac.III 70

145-Ar-12= BGU.I.95, 8-11 *διεληλυθότος ἐνάτου (ἔτους) Ἀντωνίνου Καίσαρος τοῦ κυρίου κατ' οἰκίαν ἀπογραφὴν εἰς τὴν ὑπ[άρχ]ουσαν τῇ γυ[ναικί] μου Ἀφροδοῦτι*

⁶⁴ Hunter (1994), 689.

⁶⁵ Bagnall and Frier (2006), 124-125.

⁶⁶ Hezser (2003), 1-26.

Ἄπιτος ἐν τῇ κόμῃ οἰκίαν καὶ [αὐλ]ὴν οὕσαν ἐπ' ἀμφοδου Κωμογραμματέων. (147 μ.Χ.)

159-Hm-3= P.Mich.inv. 158A-B

Υπάρχουν, βέβαια, και εξαιρετικές περιπτώσεις στις οποίες τα παιδιά διαζευγμένων γονέων παραμένουν με την μητέρα τους, όταν έχουν δική τους κατοικία και δεν είναι υποχρεωμένες να ζουν στο ίδιο σπίτι με την πατρική τους οικογένεια ή με τους συγγενείς 145-Ar-I, 145-Ar-2, 187-Ar-29⁶⁷. Παρόλο, όμως, με ποιον από τους δύο γονείς θα παραμείνουν στο τέλος, ο άλλος γονέας οφείλει να μην είναι απών και να είναι υπεύθυνος για την φροντίδα των παιδιών του *Dig.* 25. 3. 5. 14 (Ulpian).

145-Ar-I : P.Mil.Vogl. III 193a, 5-7 τὰ κυρίου τοῦ ἀδελφοῦ Ἡρ[α]κλήου. ὑπάρχει μοι ἐν τῇ κόμῃ [μέρ]ος οἰκί(ας) καὶ αἰθρίου καὶ αὐλ(ῆς) (147 μ.Χ.)

145-Ar-2: P.Mil.Vogl.III 193b, 9-16 *μου νῖϰῶ Ἡρακλήω κοινῶς ἐξ ἴσου δῖμοιρον μέρος οἰκίας καὶ αὐλῆς καὶ ἐμοὶ μόνη δωδέκατον μέρος ἐτέρας οἰκίας, πάντων ἐν τῇ κόμῃ, ἐν οἷς ἀπογρ(άφομαι) εἰς τὴν τοῦ διεληλυθότος θ (ἔτους) Ἀντωνίνου Καίσαρος τοῦ κυρίου κατ' [ο]ἰ(κίαν) ἀπογρ(αφήν) (147 μ.Χ)*

187-Ar-29

Στα έγγραφα γάμου υπάρχει συνήθως μια πρόταση που αφορά το διαζύγιο. Έτσι, από τον πρώτο αιώνα μ.Χ. ο σύζυγος σύμφωνα με αυτήν την πρόταση υποχρεώνεται να επιστρέψει τόσο την προίκα, όσο και τα παράφερνα⁶⁸.

Άλλος ένας σημαντικός λόγος διαζυγίου τόσο από την πλευρά του άνδρα όσο και της γυναίκας είναι η υποχρέωση των συζύγων να μην κοιμούνται εκτός σπιτιού. Αυτό δηλώνεται με την φράση *μῆτε ἀπόκοιτον μῆτε αφήμερον*.

Ο σύζυγος είναι υποχρεωμένος να επιστρέφει την προίκα στην πρώην σύζυγό του. Υπάρχουν παρόλα αυτά κάποιες περιπτώσεις στις οποίες ο σύζυγος δικαιούται να μην την επιστρέψει ή να παρακρατήσει ένα μέρος της προίκας. Συγκεκριμένα, εάν βρεθεί υπαίτια η γυναίκα ή αν η σύζυγος χωρίσει τον σύζυγό της χωρίς συγκεκριμένο λόγο⁶⁹.

⁶⁷Huebner (2013), 78.

⁶⁸Firanko (2003), 131.

⁶⁹Corbett (1930), 244-247.

Οι γάμοι μπορούσαν να διαρκέσουν χρόνια και να είναι μακροπρόθεσμοι ή να λυθούν σύντομα (βραχυπρόθεσμοι), όπως προκύπτει μέσα από πλήθος παπύρων. Χαρακτηριστικός πάπυρος για μακροχρόνια δέσμευση περίπου 27 χρόνια είναι ο P.Mil.Vogl.II.85 (30 Αυγούστου 138 μ.Χ.) και για βραχυπρόθεσμη δέσμευση περίπου 5 μήνες είναι ο πάπυρος BGU.IV.1103 (25 Μαρτίου 13 π.Χ.)⁷⁰.

διαίρεσις της περιουσίας: Σε περίπτωση που πεθάνει κάποιος, και δεν έχει τέκνα ή είναι αδιάθετος, η περιουσία θα πρέπει να μοιραστεί στους κληρονόμους του⁷¹. Πάπυροι που ασχολούνται με το θέμα είναι οι κάτωθι: P.Oxy.Hels.44, P.Oxy.XLIV.3197, P.Mich.IX.554, 559, 558-559.

P.Mich.IX.554, 7-8, *δι]ηρῆσθαι πρὸς ἑαυτοὺς κα[τὰ τ]ήνδε τὴν ὁμολο-
[γίαν ἐπὶ τὸν ἅπαντα χρόν]ον τὰ ὑπάρχοντα ἀ[πὸ] τ[οῖς] πατρικὰ καὶ μητρικὰ* (81-94 μ.Χ.)

P.Oxy.XLIV.3197, 3, *καὶ ἀτελῶν διειρηῆσθαι πρὸς ἀλλήλους ἐκ τῶν καταλειμμένων* (111 μ.Χ.)

Όταν γίνονται ιδιωτικά συμφωνητικά, όπως γάμου, διαζυγίου ή διαιρέσεως περιουσίας σχηματίζονται τόσα όμοια αντίτυπα, όσα και τα ενδιαφερόμενα μέρη, ώστε καθένα από αυτά να έχει στην κατοχή του από ένα. Για παράδειγμα στον πάπυρο P.Oxy. XXXVI 2770,23-24 *ἀποζυγῆ[ς γ]ράμματα δισσὰ ραφέντα πρὸς τὸ ἑκάτερον ἔχειν μοναχὸν καὶ ἐπερωτηθέντες ὁμολογήσαμεν*. (304 μ.Χ.) και στον P.Oxy.Hels.44.25 *τετρασσὰ γραφέντα καὶ περὶ τοῦ ταῦτα ὀρθῶς [καλῶς γεγενῆσθαι] ἐπερωτηθ(έντες) ὁμολογ[ήσαμεν* (322-324 μ.Χ.).

Επίσης, στο τέλος κάθε εγγράφου υπάρχουν υπογραφές των ατόμων που σχετίζονται με το συμφωνητικό. Πολλές φορές όμως, δεν είναι εύκολο να γίνει αντιληπτό εάν οι υπογραφές προέρχονται από το ίδιο ή από διαφορετικό χέρι και αυτό γιατί είναι γραμμένες σε κεφαλαιογράμματα γραφή γεγονός που καθιστά δυσδιάκριτες τις τυχόν υπάρχουσες διαφορές. Για παράδειγμα, κάτι τέτοιο ισχύει στον πάπυρο P.Oxy.Hels. 44.

---

⁷⁰Πετρόπουλος (1943), 29. / Berger (1953), 439.

⁷¹ Η διαδικασία που θα ακολουθηθεί παρουσιάζεται στις εξής πηγές: Kreller (1919), 277 και Montevicchi (1989) 209.

διαστολαί : Λέξη χαρακτηριστική που αναφέρεται στην ανάκτηση της προίκας, όπως φαίνεται και από τα αντίστοιχα χωρία των παπύρων.

P.Oxy.3.497, 18-19, *τῶν περὶ τῆς ἀπαιτήσεως καὶ ἀνακομιδῆς τῆς φερνῆς διαστολῶν ἢ πρᾶξις [ἔστω] [Ἀμμωνοῦτι καὶ τοῖς αὐτῆς ἐκ τοῦ Θέωνος καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶ πάντων καθάπερ ἐκ δίκης]* (100-120 μ.Χ.)

P.Oxy.III.496, 15-16 *ἕως δ' ἂν κομίσηται κυριευέτω πάντων, ἐπὶ δὲ πασῶν τῶν διαστολῶν ἐκλογῆς οὔσης περὶ τὴν γαμουμένην ἐὰν αἴρωται ἔχειν τὰ προκείμενα ἐν φερνῇ χρυσία [ἄγοντα τὴν αὐτὴν ὀλκὴν ἢ τὴν ἴσην συντίμησιν]* (127 μ.Χ.)

διατίμησις (διατίμησις-εως>τίμησις- Ἀθῆν.274E.) είναι συνηθισμένη πρακτική και απαντά αρκετά συχνά στους ρωμαϊκο-Βυζαντινούς παπύρους, αλλά και νωρίτερα, όπως είναι: Πλάτ. *Νόμ.* 878E, Πολύβ. 32. 14, 3. Ο όρος (λατ. όρος *aestimatio dotis*) δηλώνει την αξιολόγηση της προίκας και την χρηματική αποτίμηση, ώστε σε περίπτωση διαζυγίου, όπου δεν είναι δυνατή η επιστροφή της προίκας ακέραιη, να επιστραφεί το αντίστοιχο χρηματικό ποσό⁷².

Ο άνθρωπος που αξιολογεί την προίκα ονομάζεται *διατιμητής-τιμητής=εκτιμητής*. Στην Ρώμη- συγκεκριμένα- δήλωνε τον άνθρωπο που υπολόγιζε και κατόπιν εκτιμούσε τις περιουσίες των πολιτών, ο γνωστός ως *censor*, Πολύβ. 6.13, 3 (Liddell 338). Λέξη που απαντά στις *Νεαρές* του Ιουστινιανού, Ίουσ. *Νεαρ.* 64.1. Πέρα από την σύνηθη σημασία που αφορά το οικογενειακό δίκαιο μπορεί να προσδιορίζει και την ποινή ή την βλάβη που προξένησε κάποιος, για παράδειγμα Ἀντιφῶν 130.25, ή να δηλώνει τον σεβασμό και την τιμή που αποδίδεται σε κάποιον, π.χ. Ομ.Ὀδ.τ.280. Αντίστοιχη σημασία υπάρχει και στους βυζαντινούς συγγραφείς, όπως είναι: Ιωάννης Μαλάλας *Χρονογραφία* 341.4.

Σύμφωνα με τον Δημαρά⁷³ η *διατίμησις* κατά το ρωμαϊκό δίκαιο μπορεί να πραγματοποιηθεί με διάφορους τρόπους: α) γίνεται εκτίμηση της αξίας των προικῶν, ώστε σε περίπτωση καταστροφής τους και μετά από ένα διαζύγιο να υπάρχει δυνατότητα επιστροφής της αξίας τους , β) είτε συνομολογείται διαζευκτική ενοχή υπέρ του συζύγου, ώστε σε περίπτωση που υποχρεούται να επιστρέψει την προίκα θα έχει την δυνατότητα να επιλέξει αν θα επιστρέψει τα προικῶα καθαυτά ή

⁷² Ροϊλός (1890), 188, 204.

⁷³ Δημαρά (1890), 365.

την διατίμησή τους, γ) είτε γίνεται διατίμηση λόγω πωλήσεως, όπου ο άνδρας γίνεται οιοιεύ αγοραστής, απόλυτος και απεριόριστος κύριος των προικώων⁷⁴.

Ενδεικτικά παρατίθενται πάπυροι του οικογενειακού δικαίου στους οποίους απαντά η λέξη *τίμησις* :

P.Mich.5.262, 12-13, *αἷ εἰσιν συντίμησις ψελίων ὀκτο κεφαλαίων ζευγους μναιαίων δ, καὶ ἀκιδωτοῦ μν(αιαίων) β τῶν ἐπὶ τὸ [πᾶν χρ]υσίου δοκιμήου* (35-36 μ.Χ.)

P.IFAO.1.30, 12-13, *καὶ ἰμ[α]τίου σκυρ[ί]νον δι[χιτώνου καὶ ἐν παραφέρνοις ἄνευ] διατιμήσεως ἐνοτίω[ν] [χρυσοῦν ξεῦγος -ca.?- τεταρτῶν* (138-160 μ.Χ.)

BGU.3.717, 9, *τετάρτας δέκα ἐν κοσμαρίοις καὶ ἄνευ διατειμήσεως* (149 μ.Χ.)

P.Dura.30, 13-15, *ἐσθῆσι καὶ εἵδεσι διατ[ιμηθέ]γτα, ἀνδρῶν ἱκανῶν μεσιτῶ[ν], γένη τὰ ὑπογεγρ[αμ]μένα· πάλλιον λευκὸ[ν] κενόν, δηναρίων ἑκατὸν [εἴκοσι] πέντ[ε]* (232 μ.Χ.)

δωρεές μεταξύ των συζύγων : Τα τελευταία χρόνια της αρχαϊκῆς περιόδου στο ιουστινιάνειο δίκαιο ἰσχυαν δωρεές μεταξύ των συζύγων, εἰάν βέβαια, ο γάμος ἦταν χαλαρός⁷⁵. Κάτι τέτοιο, ὅμως, σταδιακά ἄρχισε να εκφυλίζεται και ἔτσι στην εποχή του Ουλπιανού απαγορεύτηκαν οι δωρεές μεταξύ των συζύγων ἀκόμη και στον χαλαρό γάμο. (D.24.1, 1- Ουλπιανός)⁷⁶. Απαγορεύτηκαν μόνο οι δωρεές κατὰ το Ιουστινιάνειο δίκαιο και ὄχι τα δῶρα που προσφέρονται λόγω κοινωνικῆς συνήθειας ἀπὸ τον μνηστήρα στη μνηστή πριν ἀπὸ τον γάμο ἢ μετὰ τον γάμο κατόπιν υποσχέσεως. Οι δωρεές αυτές ονομάζονται *προγαμιαίες* (*donations ante nuptias*) ἢ *δωρεές μνηστείας* (*largitates sponsaliciae*). Σύμφωνα με τον Ιουστινιανό, εἰάν γίνει τέτοιου εἶδους δωρεά κατὰ την διάρκεια του γάμου θεωρεῖται ἐγκυρη και χαρακτηρίζεται ως δωρεές λόγω γάμου. Ἐγινε μια προσπάθεια σύμφωνα με την νομοθεσία οι δωρεές αυτές να ισοσταθμίζονται με την προίκα που δίνει η γυναίκα (*αντίφερνα*)· ὁμολογεί *προσενεγκεῖν το ἰσόπροικον των προσενεχθέντων παρὰ της αὐτῆς μητρός Καλῆς νομ(ισματίων) ἑκατὸν ἐν πράγμασιν βλ. C. I, 5, 3, 20, 2, του 531-532 μ. Χ., Nov. 97, 1, και 2.*

⁷⁴Ροῦλός (1890), 188.

⁷⁵Γκόφας (2011), 344.

⁷⁶Γκόφας (2011), 350.

E

έγγυησις: Ο νομικός όρος *έγγυησις* προέρχεται από το Αττικό δίκαιο και συγκεκριμένα πρόκειται για μια καινοτομία της σολώνειας νομοθεσίας. Αν περιοριστούμε στο οικογενειακό δίκαιο η *έγγυησις* συνδέεται με την *μνηστεία*. Παρατηρείται, δηλαδή, μια σύνδεση μεταξύ δύο νομικών όρων, του όρου *έγγυησις* και του όρου *έκδοσις*⁷⁷. Συγκεκριμένα, η *εγγύηση*, είναι ένα συμβόλαιο υποσχέσεως που αναπτύσσεται μεταξύ του πατέρα της νύφης και του μέλλοντος συζύγου της, ώστε ο τελευταίος που παντρεύεται να δημιουργήσει έναν νόμιμο γάμο (νομικά αναγνωρισμένο)⁷⁸. Σε έναν γάμο με εγγύηση η γυναίκα αντιμετωπίζεται ως το κύριο αντικείμενο της συναλλαγής μεταξύ του κυρίου της και του μέλλοντος συζύγου της. Η εγγύηση και στο αρχαιοελληνικό δίκαιο είχε μια σημασία που δήλωνε τον αρραβώνα, την μνηστεία, όπως παρουσιάζει και ο Ίσαϊος 43.16. Κάτι αντίστοιχο ισχύει και με τον όρο *έγγυη*, καθώς μπορεί να δηλώνει αφενός την ασφάλεια, το ενέχυρο και αφετέρου τον αρραβώνα, την μνηστεία, όπως προκύπτει από τον Πλάτωνα (Πλάτ. *Νόμ.* 774E, Ίσαϊος 40. 39).

έγκαλέω-ῶ [έν+καλῶ] = απαιτώ δικαστικά/ καταγγέλλω, κατηγορώ/μηνύω, διώκω δικαστικά.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αρκετούς νομικούς παπύρους της ρωμαϊκής περιόδου το *εν+καλέω* συναντάται *ένκαλέω* και όχι *έγκαλέω*.

Νομικοί όροι που προέρχονται από το *έγκαλέω* είναι: *κλητήρας*, *έγκλημα*, *έγκληση* (=μήνυση), *εγκληματίας*, *εγκληματικότητα*, *ανέγκλητος*, *αμετάκλητος* (*αμετάκλητη απόφαση*)

Σε πολλούς παπύρους διαζυγίου της ρωμαϊκής περιόδου παρατηρείται να επαναλαμβάνεται ως όρος διαζυγίου η φράση ...*μή ένκαλεῖν μηδέ ενκαλέσειν*... προκειμένου να δηλωθεί ότι κανένας από τους δύο συζύγους δεν μπορεί να έχει καμιά αξίωση, ούτε απαίτηση από τον άλλον από την στιγμή που χωρίζουν, π.χ. για περιουσιακά θέματα.

Ενδεικτικά παραδείγματα:

---

⁷⁷Wolff (1939), 77.

⁷⁸βλ. Bozza (1934).

P.Oxy.II 266, 15-17 ἔνεκα τοῦ [δι]αζυγὴν τοῦ γάμου[γενέσθαι, καὶ] μὴ ἐγκαλεῖν αὐτῷ μηδὲ ἐγκαλέσειν μηδὲ ἐπε[λεύσεσθαι μὴ]τε περὶ τῶν προκειμένων (96 μ.Χ.)

P.Dura.31, 10-15 Ἀκοῖζις δὲ τῷ Ναβουσαμάω γαμεῖν ἄλλην γυναῖκα ὃ ἂν αὐτὸς βούληται, καὶ μὴ ἐγκαλεῖν μηδὲ ἐγκαλέσειν ἀλλήλοις μήτε τοῦ συνοικισμοῦ μήτε περὶ τῶν ὑπαρχόντων δούλων καὶ κτημάτων (204 μ.Χ.)

ἔδνα: Ενικός αριθμός ἔδνον. Συνήθως, ὁμως, απαντά στον πληθυντικό αριθμό, ἤδη ἀπὸ την ομηρική εποχή. Την εποχή του Ομήρου (8^{ος} αι. π.Χ.) η λέξη δήλωνε τα γαμήλια δώρα που πρόσφερε ο ἄνδρας στην μέλλουσα σύζυγό του ἢ στους γονεῖς της, ὡς ἀντάλλαγμα για τον γάμο. Παραδείγματα που περιλαμβάνουν την λέξη ἔδνα με την ἴδια σημασία γαμήλια δώρα εντοπίζονται τόσο στην *Οδύσσεια* (λ 117, λ 282, ν 378) ὅσο και στην *Ιλιάδα* (Π 178, Π 190). Πέρα ἀπὸ τον Όμηρο η λέξη παραμένει σε ισχύ και στους μεταγενέστερους συγγραφείς, ὅπως στον Ησίοδο (26.37), στον Παρθένιο *Περὶ ἐρωτικῶν παθημάτων* 20.6, στον Ευσέβιο (σχόλια στον ψαλμό 23.11), τον Γρηγόριο Ναζιανζηνό κ.α εἴτε με την ἴδια σημασία εἴτε με την ευρύτερη ἔννοια του ὅρου ὡς δώρα. Για πρώτη φορά η λέξη ἔδνα απαντά στον πάπυρο P.Grenf.II 76 (305-306 μ.Χ.). Με βάση αυτό τον πάπυρο φαίνεται ὅτι η λέξη ἔδνα δηλώνει τα δώρα γάμου που δίνονται ἀπὸ τον γαμπρό στον μέλλοντα πεθερό του λόγω του επικείμενου γάμου⁷⁹. Η ὑπαρξη του νομικοῦ ὅρου ἔδνα συνεχίστηκε και κατὰ τον 4^ο αἰῶνα, ὅπως φαίνεται και ἀπὸ τον πάπυρο: P.Heid.III.13 (237).21, στον ὁποῖο η σημασία του ὅρου διατηρεῖται η ἴδια. Παράλληλα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τα παπυρικά ἐγγράφα τα ἔδνα πολλές φορές δίνονταν μαζί με την προίκα⁸⁰.

P.Grenf.II.76, 9-10, καὶ μη-]κέτι μετελεύσεσθαι μήδε περὶ συμβιώ[σεως μή-]τε περὶ ἔδνου (305-306 μ.Χ.)

Πάπυροι στους ὁποῖους η προίκα δίνεται μαζί με τα ἔδνα: P.Grenf.II.76.10.14 (305/6), P.Strass.III.131.5.10 (363 μ.Χ.)

Πάπυροι, ὅπου η προίκα δίνεται χωρὶς τα ἔδνα: P.Cair.Preis.38.17(4 μ.Χ.), P.Kell.I.9.8, P.Vind.Bosw.5.16 (304 μ.Χ.), PSI.VIII.944.13, P.Panop.28.7

Πάπυροι, ὅπου δίνονται ἔδνα μόνο χωρὶς προίκα: P.Cair.Preis.2, 3.7, P.Lips.I.41.4-9, P.Sakaon.38.11.19.

⁷⁹Yiftach-Firanko (2003), 6.

⁸⁰Firanko (2003), 217, βλ και Mitteis-Wilcken (1912) IIa.229-230.

Ενώ τα δώρα που πρόσφερε η πλευρά της μελλοννυμφης στον σύζυγο ανήκουν στην *φερνή* (γνωστή μετέπειτα ως *προίκα*). Η λέξη συνεχίστηκε να απαντά σε μικρότερο βαθμό και στο ρωμαϊκό-βυζαντινό δίκαιο με διαφορετική σημασία. Σταδιακά, η λέξη *ἔδνα* άρχισε να δηλώνει τα γαμήλια δώρα γενικά ανεξάρτητα από το αν τα πρόσφερε ο άντρας στην σύζυγό του ή αντιστρόφως.

Λέξεις που σχετίζονται με τα *ἔδνα* είναι: *ἔδνοφορέω* (φέρω γαμήλια δώρα), *ἔδνόω* (προικίζω), *ἔδνωτής* (προικοδότης), *ἔδνωτή* (μνηστή).

Παραδείγματα παπύρων όπου απαντά η λέξη είναι οι κάτωθι:

P.Strass.9.884.9, *π/αλακίδο[ς] [κα]ῖ τῶν παιδίων* (1-99 μ.Χ.)

P.Lips.1.41, 5-6 *ὁ γῆμαι βουληθεὶς τὰ ἔδνα παρασχέ[σθ]αι [γραμμ]ατον* (375-399 μ.Χ.)

P.Lips.1.41, 8-9 *ἐπειδὴ τὰ ἔδνα ἀπαιτεῖσθαι πρὸς τε τοῦ κουράτορο[ς καὶ αὐ]τ[ῆς] τ[ῆς] γ/ημαμ[έ]νης ἔμελλεν* (375-399 μ.Χ.)

εἰς λόγον προσφορᾶς προικός: Συνήθως η φράση αυτή δηλώνει τα χρυσά και τα ασημένια αντικείμενα, που αποτελούν την προίκα. Παραδείγματα παπύρων είναι ο P.Never.69 και ο P.Yadin.18 στιχ. 39-40, 7-8 *εἰς λόγον προσφορᾶς κοσμίαν γυναικίαν ἐν ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ καὶ ἱματισμῷ διατετευμημένην* (128 μ.Χ.). Συνηθέστερη πρακτική για την προίκα είναι η *διατίμηση*, ώστε σε περίπτωση επιστροφής από τον σύζυγο να μπορεί είτε να επιστρέψει ακέραιη την προίκα, είτε το χρηματικό ποσό στο οποίο αντιστοιχεί η προίκα.

εἰς λόγον λοχείας δραχμάς: Η έκφραση αυτή απαντά στα έγγραφα γάμου, προκειμένου να δηλωθεί ένας λόγος για τον οποίο ο σύζυγος πρέπει να αποδώσει στην σύζυγο του 60 δραχμές μετά από ένα διαζύγιο, επειδή η γυναίκα του είναι έγκυος.

Παράδειγμα παπύρου:

P.Oxy.III.496, 10 *ἐὰν δὲ ἔγκυρ[ος] οὖσα ἢ γα[μου]μένη ἀπαλλαγῇ δώσει αὐτῇ ὁ γαμῶν ἄλλας εἰς λόγον λοχείας δραχμὰς ἐξήκοντ[α]* (127 μ.Χ.)

εἰσποίηση: (λατινικός όρος *adrogatio*): > ρ. *εἰσποιέω*

Ἰσαῖος 81.10, Πλούτ. *Ὅθων* 16.

Η *εἰσποίησις* ανάγεται στην εποχή της προ Δωδεκάδελτης ρωμαϊκής νομοθεσίας. Παρόλα αυτά ο θεσμός αυτός διατηρήθηκε και στην βυζαντινή εποχή. Πληροφορίες σχετικά με την εισποίηση κατά το βυζαντινό δίκαιο μπορούν να αντληθούν από τις επιστολές του Γάιου (G. I, 102 *Item inpuberem apud populum ...*) και από τα *Βασιλικά*.

Για να είναι έγκυρη μια διαδικασία *εισποίησης* γίνεται διάκριση μεταξύ του αυτεξούσιου και του υπεξούσιου εισποιούμενου. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η συναίνεση του ατόμου, που είναι εισποιούμενο. Έτσι, εάν είναι αυτεξούσιο μπορεί ο εισποιούμενος μόνος του χωρίς την συγκατάθεση τρίτου να δώσει την συγκατάθεσή του, ενώ εάν είναι υπεξούσιο, όπως είναι οι άνηβοι, απαιτείται η συγκατάθεση κουράτορα-κηδεμόνα, όπως παρουσιάζεται και στα *Βασιλικά* : *Βασ. 33,6,1 καὶ ὅτι δεῖ τόν κουράτορα τοῦ ἀφήλικος συναινείν, εἰ αὐτόν παρέχει εἰς θέσιν* .

Για να επιτευχθεί η εισποίηση σύμφωνα με το ρωμαϊκο-βυζαντινό δίκαιο πρέπει να τηρηθούν κάποιες συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Ο *εισποιών* πρέπει να βρίσκεται στο εξηκοστό έτος της ηλικίας του, καθώς μέχρι τότε είναι σε θέση να αποκτήσει δικό του τέκνο, για αυτό τον λόγο πρέπει να έχει αποκλειστεί αυτή η δυνατότητα. Πέρα από την ηλικία τον εξήντα χρόνων ορίζεται ότι ο εισποιούμενος πρέπει να έχει ηλικιακή διαφορά από τον εισποιούντα δεκαοχτώ χρόνια, ώστε να είναι έγκυρη η εισποίηση. [*Βασ. 33.1.12*] Ο εισποιών ανήβου πρέπει και αυτός να βρίσκεται στο 60^ο έτος της ηλικίας του (*ΕπιτομήΝ. 5,23*). Επίσης, εάν έχει δικό του τέκνο ο νόμος δεν του παρέχει την δυνατότητα να προβεί σε εισποίηση αυτεξούσιου τέκνου. Όλες οι παραπάνω προϋποθέσεις αφορούσαν την εισποίηση αυτεξούσιου. Από την άλλη πλευρά ο υπεξούσιος στο ρωμαϊκό δίκαιο δεν επιτρέπεται ούτε να εισποιήσει, ούτε να υιοθετήσει κατά πλήρη υιοθεσία. Αυτό συμβαίνει, γιατί ο σκοπός τόσο της εισποίησεως, όσο και της υιοθεσίας είναι η παραγωγή πατρικής εξουσίας, κάτι τέτοιο, όμως, δεν μπορεί να επιτευχθεί από υπεξούσιο πρόσωπο (*Πρόχειρον Κς' 26*).

Η βασική διαφορά μεταξύ της *υιοθεσίας* και της *εισποίησης* είναι η κάτωθι: Στην υιοθεσία ο υιοθετούμενος είναι πάντα πρόσωπο υπεξούσιο, το οποίο αποσπάται από την πατρική εξουσία και εισέρχεται στην εξουσία του υιοθετούντος. Αντιθέτως, η εισποίηση αφορά πάντοτε πρόσωπα αυτεξούσια, που με την εισποίηση εισέρχονται κάτω από την εξουσία του εισποιούντος. Άλλη μια βασική διαφορά είναι η εξής: Στην εισποίηση απαιτείται η ρητή του εισποιούμενου συναίνεση, ενώ εάν είναι ανήλικος απαιτείται η συναίνεση του επιτρόπου [παρ. 4 Instit.h.t.I.16D.h.I., I.23pr. D.de lib et post 28.2]. Αντιθέτως, για την υιοθεσία αρκεί ο υιοθετούμενος να μην αντιμιλά. Επίσης, στην εισποίηση (που αποτελεί ένα είδος δικαιοπραξίας) ο εισποιούμενος είναι ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη, αποτελεί δηλαδή, υποκείμενο της διακιοπραξίας. Ενώ, στην υιοθεσία, ο υιοθετούμενος είναι αντικείμενο της δικαιοπραξίας, πρέπει να είναι παρών και να μην αντιλέγει. Απαιτείται η αυτοπρόσωπη παρουσία. *Βασ. I.50.h.t Καὶ ὅτι ἡ τοῦ αὐτεξουσίου γνώμη ἀρκεῖ ἀντί πάντων· εἰ δὲ ὑπεξούσιος διδόται παρὰ τοῦ πατρός, ἢ ἐκατέρων γνώμη, σκοπεῖται ἐν τῷ συναινεῖν ἢ μὴ ἀντιλέγειν.* Αυτοπρόσωπη δήλωση της προς υιοθεσίαν βουλήσεως του φυσικού πατέρα και του μέλλοντος, που επίκειται να υιοθετηθεί. *Βασ. 1.33 20 και 21*⁸¹.

Η εισποίηση είναι δικαιοπραξία μεταξύ εισποιούντος και εισποιημένου. Ο αυτεξούσιος ρωμαίος πολίτης μετατρέπεται σε υπεξούσιος. Στο αρχαίο ρωμαϊκό δίκαιο η *εἰσποίησις* επιτρεπόταν μόνο εντός της Ρώμης (*Ulpian.VIII.4*). Στη συνέχεια, όμως, οι πρώτοι αυτοκράτορες όρισαν ότι αυτό μπορεί να γίνεται και εκτός της Ρώμης (*Gaius I.100,I.6.C.h.t.*)⁸². Ο υπεξούσιος δεν μπορεί ούτε να υιοθετήσει, ούτε να εισποιήσει. Αντιθέτως, ο αυτεξούσιος έχει τη δυνατότητα να προβεί και στις δύο αυτές δικαιοπραξίες, της υιοθεσίας και της εισποίησης. Χαρακτηριστικό στο ρωμαϊκό δίκαιο είναι ότι αν γίνει υιοθεσία δούλου, αυτό αυτομάτως υποδηλώνει την απελευθέρωσή του.

Για την πραγματοποίηση της εισποίησης απαιτείται η ρητή συναίνεση του εισποιούμενου, εάν η εισποίηση αφορά ανήλικο τότε η συναίνεση γίνεται από τον

---

⁸¹Ράλλης (1891), 14-15.

⁸²Ράλλης (1891), 13 και 14.

επίτροπο του ανηλίκου παρ. 4 Inst.h.t. I.16 και D.h.I, I.23. Ενώ στην διαδικασία της υιοθεσίας δεν χρειάζεται ρητή συναίνεση, αρκεί ο υιοθετούμενος να μην αντιλέγει⁸³.

ἐκβάλλω = από το ρ. ἐκ+βάλλω. Το συγκεκριμένο ρήμα απαντά με διάφορες σημασίες, όπως διώχνω, εκδιώκω, εξορίζω. Στους νομικούς παπύρους κυριαρχεί κυρίως η φράση ἐκβάλλειν (ἐγβάλλειν) γυναῖκα ἐκ τῆς οἰκίας με την σημασία της αποπομπής και της διάλυσης του γάμου.

Συν. ἀποπέμπω, ἐξαιρῶ (πρόκειται για συνώνυμα όταν αναφέρονται στη λύση του γάμου με τη θέληση του συζύγου),

Παράγωγα από το ρ. βάλλω: παράβαση, παραβάτης, διάβημα (= διπλωματική ενέργεια με μορφή αίτησης ή διαμαρτυρίας)

BGU.IV.1052 Z, 13-17 χο[ρηγ]ε[ῖ]ν τῇ Θερμίῳ τὰ δέοντα πάντα καὶ τὸν ἱματισμὸν ὡς γυναικὶ γαμετῇ κατὰ [δ]ύναμιν τῶν ὑπαρχόντων καὶ μὴ κακ[ουχ]εῖν αὐτὴν μηδὲ ἐγβάλλειν μηδὲ ὑβ[ρί]ζιν μὴδ' ἄλλην γυναῖκα-ἐπισάγειν (13 π.X.)

BGU.IV.1050, 13-16 τὴν Ἰσιδώραν ὡς γυναῖκα γα[μετὴν] κατὰ δύναμιν καὶ μὴ κακουχεῖν αὐτὴν μὴδ' ὑβρίζειν μὴδ' ἐγβάλλειν μὴδ' ἄλλην γυναῖκα ἐπεισάγειν (12-11 π.X.)

CPR.VII.3, 6-10 εἶπε μετέρχ[εσ]θ[α]ι αὐτὸν ἐνοίκ[ησιν τῶν] [- ca.10 -]ν τόπων ἐν τῇ παππῳ[α]ι οἰκίαι Καλλινίκου [. . . . .] [. . . . . ἐκβάλλει]ν αὐτὸν τῶν τόπων [το]ύτων. τῆς ἀποδείξ[εως ἀντί-] [γραφα ἀπὸ π]αντὸς δίκαια ἔχειν καὶ ἐπ[ο]ίσειν ἐγγράφως [ἐν πέντε] [ἡμέραις. (150 μ.X.)

ἐκτίνω [ἐκ + τίνω]= πληρώνω (π.χ πρόστιμο)// αποζημιώνω, εξοφλώ, ξεπληρώνω.

---

⁸³Πάλλης (1891), 10.

Σε περίπτωση που ο σύζυγος δεν τηρήσει τους όρους που αναγράφονται στο έγγραφο γάμου υποχρεούται να πληρώσει φόρο στην σύζυγό του, όπως έχει συμφωνηθεί μέσα στο έγγραφο του γάμου.

Στα νεοελληνικά υπάρχει φράση *εκτί(ν)ω ποινή* (για καταδίκους)= υφίσταμαι την ποινή που μου επέβαλε το δικαστήριο.

Ενδεικτικοί πάπυροι που παρουσιάζουν τον νομικό όρο *έκτίνω*:

BGU.IV.1052 Z, 18-19 *ἡ ἐκτίν[ειν] παραχρήμα τὸ φερνάριον σὺν ἡμ[ιολία] τῆς πράξεως γινομένης* (14-13 π.Χ.)

BGU.IV.1050, 16-19 *ἡ ἐκτίνειν τὴν φερνὴν σὺν ἡμιολία τῆς πράξεως γινομένης ἔκ τε αὐτοῦ Διονυσίου καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ πάντων καθάπερ ἐν δίκῃς*, (12-11π.Χ.)

BGU.IV.1175, 6-9 *ὁ καὶ ἀποδώσειν ἐν μηνὶ δυσὶν ἀπὸ Τῦβι τοῦ ἐνεστῶτος ἔκτου καὶ εἰκοστοῦ ἔτους Καίσαρος ἄνευ πάσης ὑπερθέσεως ἡ ἐκτίνειν τὸ μὲν δάνειον σὺν ἡμιολία, τοὺς δὲ τόκους ἀπλοῦς*, (5 π.Χ.)

ἔκδοσις: Με τον όρο *ἔκδοσις* > *ἐκδίδωμι* (λατ. όρος *coemptio*) δηλώνεται η παράδοση γενικά (Ἡρόδ. 1. 159) και πιο συγκεκριμένα η παράδοση της νύφης στον μέλλοντα σύζυγο της (*ἔκδοσιν ποεῖσθαι θυγατέρων*) από τον κύριό της για την σύναψη του γάμου, όπως παρουσιάζεται στον Πλάτωνα (*Νόμοι* 924C), Ἀριστ. *Πολιτικ.* 7.16.⁸⁴. Δεν μπορεί να θεωρηθεί η *ἐκδοσις* ως βασική προϋπόθεση για τον έγγραφο γάμο σύμφωνα με τον Αιγυπτιακό νόμο. Αυτό συμβαίνει, επειδή η *ἔκδοσις* είναι κατά κύριο λόγο ελληνικό έθιμο. Σταδιακά, στο ρωμαϊκό δίκαιο επικράτησε η νομική ισότητα μεταξύ του έγγραφου γάμου και της εκδόσεως της νύφης. Εκφράσεις που αποδεικνύουν αυτή την ισότητα είναι οι εξής: *αἱ ἐξ ἐγγράφων γάμων γεγενημένα καὶ ἐνγράφως γεγαμημένα*⁸⁵. Το έγγραφο που πιστοποιεί την *ἐκδοσις* της γυναίκας δεν είναι άλλο από την *συγγραφὴ συνοικεσίου*.

Παρατηρείται, όμως, ότι με το πέρασμα των χρόνων και την επικράτηση του ρωμαϊκού δικαίου η πρακτική της *ἐκδόσεως* αρχίζει να παρακμάζει⁸⁶. Υποβαθμίζεται

⁸⁴ Wolff (1939), 63.

⁸⁵ Wolff (1939), 66.

⁸⁶ Wolff (1939), 68.

σημαντικά η σημασία της έκδοσης, καθώς εκλείπει η τεχνική χρήση του όρου, *ἐκδιδόναι*, P.Oxy.III.496.5 και Cass.Dio.58.2: *κόρας τε πολλοῖς συνεξεδεδώκει*.

P.Oxy.III.496, 5-6 *[τῆς] γαμουμένης μάμμη Θαις Σαραπίωνος μη[τ]ρὸς Ἡρακλοῦ[το]ς ἀπὸ τῆς αὐτῆς π[ό]λεως[ ] μετὰ κυρίου τοῦ ἐαυτῆ[ς] μὲν ἑτέρου υἱοῦ τοῦ δὲ ἐκδότου γνησίου ἀδελφοῦ Σαραπίωνος [Σα]ραπί[ω]νος [ό]μολογεῖ ἐν ἀγνι[ᾷ] τῇ αὐτῇ ἐγδοῦναι τὴν Θαιίδα[ ] καὶ δίδωσι τῇ [αὐ]τῇ Θαιίδι (127 μ.Χ.)*

Άλλο ένα βασικό χαρακτηριστικό είναι ότι η σύνθεση γαμικού εγγράφου χωρίς έκδοση κατά την ρωμαϊκή περίοδο είναι κάτι αντίστοιχο με την πτολεμαϊκή ομολογία⁸⁷.

ἐκφόριον: οποιοδήποτε προϊόν παράγει η γη, όπως οι καρποί. Η λέξη απαντά στο προοιμ. Άριστ. π. Φυτ. 2, Πολυδ. Α', 237. Συγκεκριμένα στο ρωμαϊκό δίκαιο η λέξη χρησιμοποιείται στον πληθυντικό αριθμό -κατά κύριο λόγο- δηλώνοντας τους καρπούς της γης, τα γνωστά ως *ἐκφόρια*.

P.Ryl.II.154 *τὸν ἀπ' ἀλλ[ή]λων τῶν [γα]μούντων χωρ[ι]σμὸν[ ] γέ[νη-][τ]αι, ἀπ[ο]μερισθ[ή]σεται τὰ ἐκφόρια τοῦ κλήρ[ο]υ [εἰς] τὴν δωδε[κά]μην[ο]ν τὴν τοῦ τῆς [ἀ]ποπλοκῆς ἔ[τους] (66 μ.Χ.)*

ἔνεκα τοῦ ἀναζυγῆν > ἀνάζευξις: (Πολύβ. 3.44.13) Έκφραση που χρησιμοποιείται στους παπύρους τόσο σε αυτούς της ρωμαϊκής, όσο και της βυζαντινής περιόδου προκειμένου να δηλώσει το διαζύγιο. Παράλληλη έκφραση που απαντά για να δηλωθεί η λύση του γάμου είναι η εξής: *διὰ τὸ τελείαν <εἶναι τὴν> ἀποζυγῆν*: P.Grenf. 2 76, 18-19, *ἀγράφου παντὸς πράγματος τὸ σύ[νολον] διὰ τὸ τελείαν <εἶναι τὴν> ἀποζυγῆν (305-306 μ.Χ.)*. Η λέξη *ἀποζυγή* προέρχεται από το ρήμα *ἀποζεύγνυμαι*, με σημασία 'αποχωρίζομαι από κάποιον'. Απαντά σε αρκετούς συγγραφείς της κλασικής περιόδου, όπως είναι: Εὐρ. *Ηλ.* 284, *Ἀνθ.* II.12.226, Εὐρ. *Ηρ. Μαιν.* 1376, *Μήδ.* 1017.

Παραδείγματα παπύρων:

---

⁸⁷Wolff (1939), 66.

SB.28.16855, 8-9, *τῆ[ς δὲ ἀν]αζυγῆς ἐνστάσης [κ]ατενεγύη[σαν] διὰ μου.* (167 π.Χ.)

P.Oxy.II.266, 15 *ἐνεκα τοῦ [δι]αζυγὴν τοῦ γάμου* (96 μ.Χ.), με βάση όμως, το κριτικό υπόμνημα δεν είναι *διαζυγὴν*, αλλά *ἀναζυγὴν*.

P.Hamb.3.220, 16, *ἐπὶ τῆς διαζυγῆς ἀπδωσο καὶ ἐπερω[τηθεῖς][ὁμολόγησα,* (223/4 μ.Χ.)

chr.mitt.295= P.Grenf. 2 76, 19 *διὰ τὸ τελείαν <εἶναι τὴν> ἀποζυγὴν. ἢ ἀπο[ζυγὴ ἦδε]* (305-306 μ.Χ.)

ἐξαιρέω,-ῶ [ἐξ+αἰρῶ]= απομακρύνω, αφαιρώ// κάνω εξαίρεση//εκλέγω, διαλέγω. Στον νομικό κόσμο ο όρος απαντά κυρίως στα παπυρικά έγγραφα διαζυγίου και δηλώνει ότι ο σύζυγος χωρίζει την γυναίκα του.

Συν. *ἀποπέμπω, ἐκβάλλω* (πρόκειται για συνώνυμα σημασιολογικά ρήματα στους νομικούς παπύρους όταν αναφέρονται στη λύση του γάμου, λύση που προέρχεται από την πλευρά του συζύγου).

Σημείωση: αυτός ο όρος με την συγκεκριμένη σημασία συναντάται μόνο στον ακόλουθο πάπυρο:

P.Dura.30, 29-30 *συμφώνου γενομένου μεταξύ αὐ[τ]ῶν [ὅτι ἐὰ]ν βο[υλ]ηθῇ ὁ Ἀλέξανδρος ἐξερεῖν [τ]ὴν Μαρκε[λ]λεῖναν* (232 μ.Χ.)

ἐπεισάγω= παίρνω δεύτερη γυναίκα, ενώ έχω ήδη άλλη. Το ρήμα συναντάται σε έγγραφα γάμου με την μορφή: *μηδέ ἄλλην γυναῖκα ἐπεισάγειν* και λειτουργεί ως προϋπόθεση για την σύναψη γάμου, καθώς η μη τήρηση της από τον σύζυγο, οδηγεί στην λύση του. Το συγκεκριμένο ρήμα με την ίδια ακριβώς σημασία απαντά και στην αρχαία ελληνική γραμματεία, όπως είναι *Κωμ. Ἀνωνυμ.* 50.3 *Ἀθήν.* 557D

Κατά την ρωμαϊκή περίοδο, όπως παρατηρείται στους παπύρους, δεν επιτρεπόταν στον σύζυγο να φέρει στον οίκο του δεύτερη γυναίκα ενώ ήταν ήδη παντρεμένος. Υπήρχε ο θεσμός της μονογαμίας στο ρωμαϊκό δίκαιο, αποτελούσε ένα παραδοσιακό έθιμο σύμφωνα με το δίκαιο *Cod. 5.5.2 Neminem, qui sub dicione sit Romani nominis,*

*binas uxores habere posse vulgo patet, cum et in edicto praetoris huius mundi viri infamia notati sint. Quam rem competens iudex, inultam esse non patietur*⁸⁸⁸⁹.

BGU.IV.1101, 12 *μη(δὲ) ὑβρ(ίξειν) μηδ(ὲ) <ἄλλην> γυναῖκα ἐπεισάγειν* (13 π.Χ.)

BGU.IV.1050, 14-16 *μήδ' ὑβρίζειν μήδ' ἐγβάλλειν μήδ' ἄλλην γυναῖκα ἐπεισάγειν* (12-11 π.Χ.)

BGU.IV.1098, 21 [-ca.?- *μηδ' ἄλ]λην γυναῖκα ἐπεισάγε[ιν]* (19-15 π.Χ.)

ἐπερωτήσεως αγωγή: Είναι υποχρέωση του συζύγου μετά την λύση του γάμου να επιστραφεί η προίκα στον προικοδότη. Σε περίπτωση που ο σύζυγος αρνηθεί να επιστρέψει την προίκα δίνεται η δυνατότητα στην γυναίκα ή στον προικοδότη να την διεκδικήσει με το ένδικο μέσο που είναι η *επερωτήσεως αγωγή*⁹⁰.

ἐπερωτήσεις: Οι *επερωτήσεις* της μνηστείας δεν καταρτίζονται ανάμεσα στους μελλονύμφους. Για την μνηστή (*sponsa*) την πανηγυρική υπόσχεση έδινε ο εξουσιαστής της. Το αντίθετο ίσχυε εάν ήταν αυτεξούσια. Από την άλλη πλευρά ο μνηστήρας (*sponsus*) έδινε την πανηγυρική υπόσχεση αυτοπροσώπως, αν όμως ήταν υπεξούσιος ήταν απαραίτητη η συγκατάθεση (*auctoritas*) του εξουσιαστή του. Από αυτές τις *επερωτήσεις* (*sponsiones*) γεννιούνται οι αγωγές, γνωστές με τον λατινικό όρο *ex sponsu*⁹¹. Το ρήμα *ἐπερωτάω* είναι ένα ρήμα που χρησιμοποιείται αρκετά συχνά ήδη από την Αρχαία Ελλάδα σε διάφορους τύπους. Μερικά παραδείγματα είναι τα εξής: Θουκ. 1.118.3 (*πέμψαντες δὲ ἐς Δελφοὺς ἐπρωτῶν τὸν θεὸν εἰ πολέμοισιν ἄμεινον ἔσται*), Θουκ.5.45.4 (*ἐπειδὴ γὰρ ἐς τὸν δῆμον παρελθόντες καὶ ἐπερωτῶμενοι οὐκ ἔφασαν ὥσπερ ἐν τῇ βουλῇ αὐτοκράτορες ἦκειν*), Ἡρόδ. 1.11 (*Ἐπειρώτα δὴ λέγων τάδε*)

Παραδείγματα παπύρων, όπου απαντούν οι *επερωτήσεις* μεταξύ των δύο πλευρών προκειμένου να συναφθεί γάμος:

P.Oxy.6.905, 18-20, *κυρία ἢ συγγραφὴ δισσὴ γραφεῖσα πρὸς τὸ ἐκάτερον μέρος ἔχειν μοναχόν, καὶ ἐπερωτη[θέν]τες ἑαυτοῖς [ἀλλήλοισι] ὁμολόγησαν*. (170 μ.Χ.)

⁸⁸Bierkan, Andrew, Sherman, Stocquart (1907), 1.

⁸⁹Με τον θεσμό της μονογαμίας στο ρωμαϊκό δίκαιο ασχολείται και ο Ροῦλός (1890), 27.

⁹⁰Παπαχατζή (1932), 28.

⁹¹Γκόφας (2011), 341.

P.Oxy.10.1273, 20 *περὶ ἧς προκειμένης φερνῆς ἐπ[ε]ρωτηθεῖς <ὑπὸ>*

ἡ ἐκδοτὶς Αὐρηλία Θασὶς ὡμολόγησεν ὁ γαμῶν Αὐρή[λιος] Ἀρσίνους (260 μ.Χ.)

Ο θεσμός των *επερωτήσεων* ισχύει σε κάθε είδους συμφωνίας μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών και όχι μόνο στις περιπτώσεις γάμων και διαζυγίων.

P.Mich.9.553, 3, 7 *κυρία ἡ πρᾶσις καὶ ἐπερω[τ]ηθεῖς ὡμολόγησα/ καὶ ἐπερω-[τ]ηθεῖς ὡμολόγησα. (283-284 μ.Χ.)*

BGU.19.2806, 1 *[ἡ μίσθωσι]ς κυρ[ί]α [κ]αὶ βεβ[αία κ]αὶ ἐπερ(ωτηθεῖς) [ὡμολ(όγησα)* (450-499 μ.Χ.): αφορά τίτλο λήξης μισθώσεως

ἐπὶκληρος: Χαρακτηρίζεται η γυναίκα που θα κληρονομήσει περιουσία από τον πατέρα της, καθώς δεν υπάρχουν γιοι για να τον κληρονομήσουν [η λέξη προέρχεται από το ρήμα *ἐπικληρόω*, που σημαίνει απονέμω κάτι σε κάποιον μέσω κλήρου]. Ο θεσμός της *επικλήρου* απαντά κατά κύριο λόγο στην Αρχαία Ελλάδα και συγκεκριμένα στην κλασική Αθήνα. Υπάρχουν αρκετοί συγγραφείς που κάνουν αναφορά στην *ἐπὶκληρο*. Για παράδειγμα: Ἀριστοφ. *Ὀρν.* 1653, *Σφ.* 583, Ἄνδοκ. 16.7, Λυσ. 176.22, Λυσ.169.29. Σύμφωνα με αυτόν τον θεσμό ο πλησιέστερος ἄρρενας συγγενής είχε το δικαίωμα να παντρευτεί την κόρη που θα κληρονομούσε μεγάλη περιουσία, ακόμη και να χωρίσει την προηγούμενη γυναίκα του προκειμένου να παντρευτεί την κληρονόμο. Σε περίπτωση, που η περιουσία δεν ήταν μεγάλη όφειλε από το νόμο να την παντρευτεί ή να την προικίσει από την δική του περιουσία, ώστε να είναι σε θέση να συνάψει γάμο. Υπάρχει, βέβαια, και η περίπτωση, όπου οι ἄρρενες συγγενείς βρίσκονται σε διαμάχη για το ποιος θα παντρευτεί την κληρονόμο και τότε η *ἐπὶκληρος* αποκαλείται *ἐπίδικος*, καθώς η λύση της διαμάχης θα επέλθει από το δικαστήριο⁹².

Το αθηναϊκό έθιμο της *επικλήρου* δεν υφίσταται στην ελληνο-ρωμαϊκή Αίγυπτο⁹³. Στην ρωμαϊκή Αίγυπτο δεν υπάρχει η υποχρέωση οι γυναίκες να παντρεύονται τον πλησιέστερο συγγενή τους. Αυτό συμβαίνει, γιατί οι γυναίκες έχουν δικαίωμα να

⁹² Liddell-Scott (2007), 250, Biscardi (2010), 188-191.

⁹³ Kreller 1919, Tacoma (2006) 208, 229, 250.

κρατούν οι ίδιες την περιουσία τους και οι θυγατέρες μπορούν να κληρονομήσουν την πατρική περιουσία εάν δεν υπάρχουν γιοι⁹⁴.

ἐπιστροφή προίκας: Μετά από ένα διαζύγιο συνήθως η προίκα επιστρέφεται είτε μετά από 30 ημέρες είτε μετά από 60 ημέρες. Υπάρχουν αρκετοί πάπυροι που αναφέρονται στην επιστροφή της προίκας. Για περαιτέρω ανάλυση δεξ στη λέξη *διαζύγιο* και *γάμος*.

(ἐπί)συναρμόζω (συν+ἀρμόζω)= συναρμόζω κάτι με άλλο// συνάπτω, συνενώνω// συνδέομαι με γάμο.

BGU.IV.1103, 22-25 ἀφ' ἧς καὶ ἐξεῖναι τῇ μὲν Ζωίδι συναρμόζεσθαι ἄλλῳ ἀνδρὶ καὶ τῷ δὲ Ἀντιπάτρῳ ἄλλῃ γυναικὶ ἀμφοτέροις ἀνυπευθύνοις οὖσι, (13 π.Χ.)

SB.XXVI.16419, 4-6 δ]ιὰ τὸ καὶ συνῆρσθα[ι] τὴν συν[βίωσιν] καὶ [ἐ]ξεῖναι τῇ Σύρα τῇ καὶ Ἰσαρίῳ ἐ[τέ]ρῳ ἀνδρὶ συ[ν]αρμόζεσθαι (100-199 μ.Χ.)

ἐπίτιμος, -ον= ποινή, τιμωρία.

BGU.III.906, 10 κ[α]ὶ [ὁ] ἐ[ῖ]ληφεν π[α]ρ[α]χωρη[τι]κὸν ἀργυρικὸν κεφάλαιον ἐκ πλήρους καθ' ἡμιολίαν καὶ ἐπίτιμον ἀργυ(ρίου) χιλίας (34-35 μ.Χ.)

BGU.IV.1116, 29 καὶ τὰ βλ(άβη) καὶ δαπ(ανήματα) καὶ ἐπίτιμ(ον) (δραχμὰς(?)) ρ [κ]αὶ τὸ ὠρ(ισμένον) πρό(στιμον) τῆς πρά(ξεως) γεινο(μένης) (13 π.Χ.)

ἐπίτροπος > ρ. ἐπιτροπεύω. Διευθύνω, φυλάττω κάτι, επιστατώ τινός. Μαζί με γενική προσώπου σημαίνει ο *ἐπίτροπος*, ο *προστάτης*, ο *κηδεμών*. Η λέξη απαντά ήδη στο αρχαιοελληνικό δίκαιο, όπως αντλείται από τις πηγές: Ἡρόδ. 9.10, Θουκ. 2.80-*Περὶ επιτρόπων* πρβλ. Ἀριστ. *Ἀθην. Πολ.* σ. 82 και 83 (έκδοση Blass). Στο ρωμαϊκό δίκαιο

⁹⁴Vatin (1970), Pomeroy (1984), Van Bremen (1996), Yiftach-Firanko (2003), Huebner (2013), 123.

χρησιμοποιείται για να περιγράψει τον φρουρό της γυναίκας (λατινικός όρος *tutor*), καθώς οι γυναίκες δεν είναι σε θέση να ρυθμίζουν τις υποθέσεις μόνες τους χωρίς να υπάρχει κάποιος άνδρας δίπλα τους. Ισχύει δηλαδή το αντίστοιχο με το αρχαιοελληνικό δίκαιο, με την μόνη διαφορά ότι εκεί ο κηδεμόνας και παράλληλα προστάτης τους ονομάζεται *κύριος*.

Τόσο στον αρχαιοελληνικό κόσμο, όσο και στο ρωμαϊκό, οι γυναίκες τελούσαν επί μόνιμη επιτροπεία του πλησιέστερου άρρενα συγγενή τους είτε ήταν ανήλικες είτε όχι. Η αρμοδιότητα ενός επιτρόπου είναι να παρίσταται και να εγκρίνει κάθε είδους δικαιοπραξία. Στο ρωμαϊκό δίκαιο και συγκεκριμένα στα συμβόλαιο γάμων και διαζυγίων ο επίτροπος αυτός δηλώνεται με το όρο *μετά τοῦ κυρίου*. Παράδειγμα παπύρου: P.Never.69

Πέρα από την επιτροπεία των γυναικών υπάρχουν και οι επίτροποι για τα ανήλικα ορφανά⁹⁵. Στο αττικό δίκαιο, όπως άλλωστε και στο ρωμαϊκό, η επιτροπεία διακρινόταν σε τρία είδη: την ἐκ διαθήκης, την νόμιμο και τέλος, την δοτή. Κατ' αντίθεση προς το ρωμαϊκό δίκαιο, όπου ο επίτροπος περιοριζόταν στο να ασκεί δικαιώματα των οποίων φορέας ήταν ο προστατευόμενός του ανήλικας, στο ελληνικό δίκαιο ο επίτροπος δεν εμφανιζόταν ως ένας απλός διαχειριστής, γιατί τον θεωρούσαν τον ίδιο ως τον φορέα των περιουσιακών στοιχείων, αλλά και των λοιπών σχέσεων που κατά το δίκαιο του οίκου ανήκαν στον προστατευόμενο. Στο ρωμαϊκό δίκαιο η διάκριση μεταξύ ικανότητας δικαίου και δικαιοπρακτικής ικανότητας ήταν σαφέστατη η δε επιτροπεία χρησίμευε στο να ευκολύνει το ξεπέρασμα των δυσχέρειων που δημιουργούνταν από την μη δικαιοπρακτική ικανότητα του ανηλίκου⁹⁶.

Η λέξη επίτροπος εντοπίζεται και στο βυζαντινό δίκαιο. Βέβαια, σε κάποια νομικά κείμενα, όπως στον *Πανδέκτη*, ο οποίος βασίζεται κατά κύριο λόγο στο *περί επιτρόπων* σύγγραμμα του Μοδέστου, στον *Κώδικα* και στις *Νεαρές* του Ιουστινιανού απαντά ο όρος *κηδεμών* αντί *επίτροπος*. Η λέξη κηδεμών κατά τους Ρωμαϊκούς νόμους δηλώνει τον κουράτορα, τον κηδεμόνα για τους ενήλικες μαινόμενους, οι οποίοι χρειάζονται κάποιο πρόσωπο το οποίο θα είναι ικανό να αναλάβει την διαχείριση και την διοίκηση των νομικών τους υποθέσεων. Αντιθέτως, οι επιμελητές

---

⁹⁵Ναῦτη (1840), 1.

⁹⁶Biscardi (2010), 195-6.

έχουν αρμοδιότητα την ανατροφή και την προώθηση των συμφερόντων των ορφανών ανήβων⁹⁷.

Οι αρχαίοι ρωμαίοι χρησιμοποιούν για την επιτροπεία τον ορισμό, που είχε δοθεί από τον νομικό Σέρβιον. Συγκεκριμένα, *tutela est vis ut Servius definit vis ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem Suam sponte se defendere nequit, jure civile data ac permissa*. Η επιτροπή είναι κατά τον Σέρβιο δύναμη και εξουσία, διδομένη και συγχωρημένη από τους πολιτικούς νόμους για την προστασία ελεύθερου ανθρώπου που δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του εξαιτίας της ηλικίας του⁹⁸. Τον ορισμό αυτόν υιοθετεί και ο Θεόφιλος στα *Ινστιτούτα* και ο Αρμενόπουλος στην *Εξάβιβλο*. (Θεοφ. βιβλ. α. Τιτ ιγ Αρμ. βιβλ. ε. Τιτ. ια παρ. 1.)⁹⁹.

Η *επιτροπεία* είναι ένας θεσμός που ισχύει και στο σύγχρονο δίκαιο με βάση τον αστικό κώδικα. Η επιτροπεία στο σύγχρονο δίκαιο αφορά κατά κύριο λόγο την επιτροπεία ανηλίκων ΑΚ 1589 και εξής, σε αντίθεση με το ρωμαϊκό δίκαιο, όπου ο όρος είναι ευρύτερης ισχύος και καλύπτει μεγαλύτερο φάσμα επιτροπείας. Όταν πρόκειται για την μέριμνα ενήλικα με ψυχική ή διανοητική διαταραχή ή σωματικής αναπηρίας, ασωτίας ή αλκοολισμού εφαρμόζεται η δικαστική συμπαράσταση ΑΚ 1666 κεξ.

Μερικοί πάπυροι που αναφέρονται στην επιτροπεία είναι οι κάτωθι:

BGU.II.388, 46-47 ὁ γὰρ τ[ετ]ελευτηκῶς ἐπίτροπός [μου ἦν] καὶ συνκλή[ρ]ονο[μοῦσα καὶ ἐν τῇ] οἰκίᾳ αὐτοῦ καθεζομέν[η] (157-159 μ.Χ.)

BGU.1.98, 7-9 καὶ αὐτοῦ τέκνοις Ἀπύγχει καὶ Ταήσι καὶ Τασηύτι ἀφήλιξι, ἐπίτροπος δὲ αὐτῶν ὁ κατὰ πατέρα αὐτῶν θεῖος Ἀβούς (211μ.Χ.)

Η εκπαίδευση των ορφανών κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Σύμφωνα με την Cribiore (2009), φτάνοντας στην ηλικία άνω των 14 ετών τα αγόρια είναι νομικά ελεύθερα και δεν χρειάζονται κάποιον επίτροπο. Ακόμη, κάποιες φορές υπάρχουν κάποιοι φροντιστές σχετικά με την περιουσία των ορφανών, ώστε να την διαχειρίζονται μέχρι την ηλικία των 25 ετών. Τις μητέρες αυτών των παιδιών δεν τις εμπιστευόνταν πάντα, ώστε να διαχειρίζονται τις περιουσίες τους, ειδικά όταν αυτές είναι ξαναπαντρεμένες. (αυτό πιστοποιεί ότι οι γυναίκες σε περίπτωση θανάτου του συζύγου είχαν το

⁹⁷Ναύτη (1840), 1.

⁹⁸Ναύτη, (1840), 3.

⁹⁹ Για την επιτροπεία δες και Πετρόπουλος (1943), 1111.

δικαίωμα να ξαναπαντρευτούν) Εάν όμως οι γυναίκες αποφάσιζαν να μην ξαναπαντρευτούν και να αφοσιωθούν στα παιδιά τους έπαιζαν το ρόλο του επιτρόπου¹⁰⁰.

ἐπιχορηγεῖν-χορηγεῖν τὰ δέοντα: > ρ. ἐπιχορηγέω-χορηγέω-ῶ. Παρουσιάζεται η σύνθεση ὀρων σε συμβόλαια γάμου, με σκοπό να δηλωθεί ότι ο σύζυγος δεσμεύεται να παρέχει και να εξασφαλίζει στην γυναίκα του όλα τα απαραίτητα, όπως είναι ένδυση και τροφή, ειδικά εάν υπάρχουν και τέκνα ή η σύζυγος είναι έγκυος¹⁰¹. Η υποχρέωση αυτή του συζύγου που τον δεσμεύει παρουσιάζεται ως ὀρος στα συμβόλαια γάμου. Ήδη από την πολεμιακή περίοδο υπάρχει πάπυρος που παρουσιάζει αυτή την υποχρέωση, ο P.Tebtunis.1. Οι γυναίκες ειδικά επιδεικνύουν μεγάλο ενδιαφέρον για τα ενδύματα και αυτό δεν αποτελεί αναχρονιστική συνήθεια, δες Θεόκριτος *Ειδ.* 2.74 και 15.69.71¹⁰².

Πάπυροι που αναφέρονται σε αυτήν την δέσμευση του συζύγου είναι οι εξής: P.Giss.2.17.9 (*ὅσα προ[σ]ήκει γυναικὶ γαμετῇ πα[ρ]εχέτω Ἀνταῖος Ὀλυμπιάδι ἐνδημῶν καὶ ἀποδημῶν κατὰ δύνανιν τῶν ὑπαρχόντων*), BGU.IV.1050.11-14 (*τρέφειν καὶ ἱματίζειν τὴν Ἰσιδώραν ὡς γυναῖκα γα[μετὴν] κατὰ δύνανιν*), P.Oxy.III.496.8 (*καὶ χορ[η]γείτω ὁ γαμῶν τῇ γαμουμένη τὰ [δ]έοντα κατὰ δύν[α]μιν*), P.Yadin.18.14-16,49-51.

Πέρα από τον σύζυγο και οι γονεῖς ἔχουν υποχρέωση απέναντι στα τέκνα τους να τους παρέχουν τα απαραίτητα είτε αυτά αφορούν στη διατροφή τους είτε στην παιδεία τους, καθώς όλα αυτά πλαισιώνουν την ανατροφή ενός παιδιού¹⁰³. Η ανωτέρω φράση απαντά πλείστες φορές σε παπύρους, όπως είναι: P.Oxy. XLIX 3500 /8-9, BGU.IV.1045/ 18-19, P.Mil.Vogl.II 71/9-10, P.Oxy.VI.905/10.

Στη συνέχεια παρατίθενται παραδείγματα παπύρων στους οποίους τονίζεται η υποχρέωση του συζύγου μετά από ένα διαζύγιο να παρέχει επίδομα διατροφής στην σύζυγό του, επειδή εκείνη είναι έγκυος. Η άποψη αυτή εκφράζεται με τον ὀρο *λόγω λοχείας* και αυτό δηλώνει την υποχρέωση του συζύγου να την προστατεύσει.

¹⁰⁰ Βλ. Grubbs (2002), 236-260 254-7 σχετικά με τα ἔθιμα που ἴσχυαν όταν μια γυναίκα αποφάσιζε να ξαναπαντρευτεί και Krause (1994-5), 111, 157-91.

¹⁰¹ Βλ. Taubenschlag (1936), 508.

¹⁰² Pomeroy (1984), 93.

¹⁰³ Huebner (2013), 66.

P.Oxy.II.267, 18-20 ἐπεὶ δὲ σύνεσμεν ἀλλήλοις ἀγράφω[ς] προσομολογῶν ἐὰν ὡσαύτως ἐκ διαφορᾶς ἀπ[αλλαγ]ῶμεν ἀπ' ἀλλήλ[ων] ἐνκύου σ[ο]ῦ οὔση[ς] (37μ.Χ.)

P.Oxy.III 496, 9-10 ἐ[ὰ]ν δέ τι διαφέρωντα[ι] πρὸς ἀλλήλους καὶ βούλ[η]ται ἡ γαμουμένη ἀ[παλλάσσεσθαι ἀπὸ τοῦ γαμοῦντος -ca.?- ἐπει-][δὰν] ἡ ἀπαλλαγή [γ]ένηται <ἡ> γαμου[μέ]νη μὲν ἀποσπάτω τὴν δ[ο]ύλην Καλλιτύχη[ν] καὶ τὰ ἐσόμενα ἐξ αὐτῆς ἔκγονα καὶ [ἀ]ποδότω ὁ γαμῶν τῷ ἐκδότῃ ἐὰν περιῇν, εἰ δὲ μὴ, τῇ γαμουμένῃ τὰς τῆς φερνῆς δ[ρ]αχμὰς τετρακ[ισχιλ]ίας ἑκατὸν ἐν ἡμέρα[ις -ca.?- ἀφ' ἧς ἐὰν ἀπαιτηθῇ ἢ ἀποτεισάτω μεθ' ἡμιολίας] [. . .] ἕκαστα καὶ . . . ταδε . . . κιν γένηται. ἐὰν δὲ ἔγκυρ[ος] οὔσα ἡ γα[μου]μένη ἀπαλλαγῇ δώσει αὐτῇ ὁ γαμῶν ἄλλας εἰς λόγον λοχείας δραχμὰς ἐξήκοντ[α]. (127μ.Χ.)

P.Oxy.III.60, 24-27 ἐὰν δὲ καὶ ἔγκυος ἦ [ἡ Τ]εχωῶσις[-ca.?-] καὶ ἐπι[χ]ωρηγήσω τοῖς ἐξ ἀλ[λῆ]λων τέ-[κνοις -ca.?-]ς ἐπὶ δὲ τῆς ἀπαιτήσεως τῆς φερνῆς καὶ τῶν [-ca.?-] ἐκ τῶν μερῶν τῶν δύο οἰκιῶν

BGU IV 1099, 11-14 ἀπὸ τ[οῦ] νῦν τὸν Ἡρακλείδην χορ[ηγεῖν] [τῇ Χ. . . .] φ τὰ δέοντα πάντα καὶ τ[ὸν] [ίματισμόν] ὥς γυναικὶ γαμετῇ κατὰ δ[ύνα-] [μιν τῶν ὑπ]αρχόντων (30-23 π.Χ.)

BGU. IV.1045, 18-19 ἐπιχορη[γοῦντος μὲν αὐτοῦ τὰ δέον]τα πάντα καὶ τὸν ἱματισμόν καὶ τὰ[λ]λα [ὅσα προσήκει γυναι]κὶ γαμετῇ κατὰ δύναμιν (282 μ.Χ.)

P.Oxy.XLIX. 3500, 8-9 καὶ ἐπιχορηγ[εῖ]τω τῇ γυναικὶ τὰ δέοντα πάντα κατὰ δ[ύ]ναμιν (200-299 μ.Χ.)

P. Mil.Vogl.II 71, 9-10 ἐπιχορηγ[οῦντος αὐτῇ τὰ δέον]τα πάντα καὶ τὸν ἱματισμόν καὶ τὰ ἄλλα ὅσα καθήκει γυναικὶ γαμετῇ [κατὰ δύναμιν, αὐτῆς] (161-180 μ.Χ.) P.Oxy.VI. 905, 10 [καὶ ὁ γαμῶν ἐπι]χορηγεῖτω τῇ γαμουμένῃ τὰ δέοντα κατὰ δύναμιν [τοῦ βίου] (170μ.Χ.)

Το απλό ρήμα χορηγέω απαντά και αυτό με την σειρά του σε αρκετούς παπύρους, Για παράδειγμα:

P.Oxy.XLIX.3491/ 16-17 . συνβ[ι]ούτωσαν ἀλλήλ(οις) ἀμέμπτως οἱ γαμοῦντ(ες) καὶ χορηγεῖτω ὁ γ[α]μ(ῶν) [τῇ γαμουμ(ένῃ)] καὶ τοῖς [ἐ]ξ [ἀλλήλ(ων) τέκνοις τὰ δέο]ντα κατὰ δύναμ(ιν) (157-158 μ.Χ.)

P.Oxy.X.1273/ 24 *χορηγεῖ[τω] τῇ γυναικί τὰ δέοντα πάντα* (260 μ.Χ.)

Πολλοί πάπυροι για να δηλώσουν την υποχρέωση του συζύγου να συντηρεί την γυναίκα του χρησιμοποιούν διαφορετικό λεξιλόγιο: *καὶ ὅσα προσήκει γυναικὶ γαμετῇ*.

Για παράδειγμα:

CPR.I.25, 16 *πάντα καὶ τὸν ἱματισμὸν καὶ τὰ ἄλλα ὅσα προσή]κει γυ[ναικὶ γαμετῇ κατὰ δύναμιν]* (136 μ.Χ.)

P.Jena, 2.2, 11 *τὰ δέοντα πάντα κ]αὶ τὸν ἱματισμὸν καὶ τ[ὰ ἄλλα ὅσ]α [προσήκει γυναικὶ γαμετῇ* (306 μ.Χ.)

Οι γονεῖς και συγκεκριμένα οι πατεράδες έχουν υποχρέωση να συντηρούν τα παιδιά τους. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την πατρική αγάπη και φροντίδα δες βιβλιογραφία: Rawson 1986, 1991, 2005: I-II, Wiedemann 1989, Bradley 1991a, Dixon 1992, Eyben 1993, Bertier 1996, Rawson and Weaver 1997, Backe-Dahmen 2006, Huebner and Ratzan 2009a: 3-28.

ἔστω τὰ καταλειπόμενα... ἐξ ἀλλήλων: Στα πρώιμα έγγραφα γάμου περιλαμβάνεται συνήθως αυτή η πρόταση, που λειτουργεί ως τυπική έκφραση. Ο ρόλος της είναι να δηλώσει τι γίνεται μετά θάνατον και σε ποιον παραμένει η περιουσία, όπως για παράδειγμα εάν θα παραμείνει στην εν ζωή σύζυγό του ή στα παιδιά του εάν υπάρχουν. Για παράδειγμα: P.Gen.I.21.15-16 *ἔστω τὰ καταλειπόμενα ὑπάρχοντα τοῦ ζῶντος αὐτῶν καὶ τῶν τέκνων τῶν ἐσομένων αὐτοῖς ἐξ ἀ[λ]λήλων* (199-100 π.Χ.)

εὐεργέτημα εὐπορίας: (λατ. ὁρος *beneficium competentiae*) ο συγκεκριμένος ὁρος έχει τεθεί σε ισχύ πριν από το Ιουστινιάνειο δίκαιο και συνέχισε να υφίσταται και μετέπειτα. Ο ἄνδρας μετά την καταδίκη του σε επιστροφή της προικός έχει δικαίωμα να ζητήσει να αφεθεί σε αυτόν ἕνας μέρος της προίκας του που θα του εξασφαλίζει τα απαραίτητα για την ζωή του, όπως είναι η τροφή για τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του που του απομένουν¹⁰⁴. Ο ὁρος αυτός εντοπίζεται και στο βυζαντινό

---

¹⁰⁴ Ροῦλός (1890), 243.

δίκαιο, όπως είναι *Νόμ. 173 Πανδ. (50.17)* και τα *Βασιλικά Βασ. (2.3) ρογ'* Οί μέχρις εὐπορίας καταδικαζόμενοι οὐκ ἀπαιτούνται πάν, ὅσον ἔχουσιν, ἵνα μη πτωχεύσωσι. Ο σύζυγος παύει να ἔχει αυτό το δικαίωμα εάν με δόλο κατέστρεψε τα προικῶα. Το δικαίωμα αυτό το ἔχει μόνο ο ἄνδρας και ὄχι οι κληρονόμοι του, με μόνη εξαίρεση τα τέκνα που προέρχονται από τους ἴδιους γονεῖς. Η διάταξη αυτή εντοπίζεται *Νομ. 12. 13. Πανδ. (24.3)*.

εὐνοῦχος: Με τον ὅρο αυτόν νοοῦνται τα πρόσωπα των οποίων η ανικανότητα για σαρκική επαφή είναι είτε αποδεδειγμένη, είτε φανερή, είτε πιθανολογείται¹⁰⁵. Στα πρόσωπα αυτά ο νόμος στέρησε την ικανότητα για υιοθεσία ή εισποίηση με σκοπό να ακολουθηθεῖ η φύση που τους απαγόρευσε το δικαίωμα αυτό¹⁰⁶. Στο Βυζάντιο η τάξη των ευνούχων είναι πολυπληθής και κατοικούσαν συνήθως στο Μέγα Παλάτιον¹⁰⁷. Λόγω της ιδιότητάς τους ἦταν ἐμπιστοι από το αυτοκρατορικό ζεύγος και συχνά γίνονταν παιδαγωγοὶ των διαδόχων¹⁰⁸. Ταυτόχρονα υπηρετούσαν την Αυλή ἔχοντας τις θέσεις του παρακοιμώμενου, του πρωτοβεστιάρχου ή του θησαυροφύλακα.

Ο ὅρος εὐνοῦχος απαντά και στον αρχαιοελληνικό κόσμο. Η λέξη προέρχεται από το *εὐνή* και το *ἔχω* και δηλώνει τον ἄνδρα ἐκτομίαν, στον οποίο ἔχουν αποκοπεί τα γεννητικά ὄργανα. Στην αρχαία Ελλάδα και στην Μ. Ασία είχαν τους ευνούχος ως φύλακες των γυναικῶν και ως θαλαμηπόλους. Ἡροδ.1.117, 7.187, 8.105, Αριστοφ. *Ἀχ.*117 κέξ. , *Ξεν. Κύρ.*7.5, 60 κέξ.

P.Dura.20, 4 ἐ[δάν]εισεν *Φραάτης εὐνοῦχος, ἀρκαπάτης*, (121 μ.Χ.)

P.Oxy.55 3820, 15-17 *καὶ ὁ εὐνοῦχος ἀπέστιλεν πρὸς αὐτὸν καὶ ἀνῆκέν με καὶ δεύτερα ὑπομνήματα ἔπραξεν* (340 μ.Χ.)

¹⁰⁵ Αποστολόπουλου Μελετίου (1906), 384.

¹⁰⁶ Μαριδάκη (1922), 199- Ράλλη (1891), 27.

¹⁰⁷ Guiland (1943), 1:197-238.

¹⁰⁸ Herrin (2007), 128-138 και Τσέντος (2004), 17-29.

I

ιεροθύται. Πρόκειται για ένα αξίωμα που η λειτουργία του σχετίζεται με την τελετή του γάμου. Ο τρόπος σύναψης του αλεξανδρινού γάμου (*συγχώρεσις*)¹⁰⁹ δείχνει ότι από την αρχή το εν λόγω όργανο, δηλαδή το όργανο των ιεροθυτών, καταρτίστηκε για να επιβεβαιώσει κατά κύριο λόγο το γεγονός ότι οι άνθρωποι είχαν ενωθεί σε μια κοινή ζωή. Η τάξη των ιεροθυτών είναι υπεύθυνη και για την σύνταξη των εγγράφων μεταξύ των πολιτών. Άλλη αρμοδιότητα της τάξης των ιεροθυτών είναι η αποκατάσταση της προίκας σε περίπτωση διαζυγίου ή η διαχείρισή της σε περίπτωση θανάτου, ενός από των δύο συζύγων. Παράδειγμα παπύρου είναι ο BGU.IV.1050. Ο γάμος μπροστά στους ιεροθύτες είναι ο μοναδικός τύπος γάμου, που απαντά στην εποχή του Αυγούστου. Σε σχέση με αυτό το είδος γάμου υπάρχει η αντίληψη ότι ο γάμος- *συγχώρεσις* είναι αδύναμος και θεωρείται νομικά κατώτερος σε σχέση με τον γάμο ενώπιον των ιεροθυτών. Οι ιεροθύτες- ως συμβούλιο ιερέων- προφανώς ήταν επιφορτισμένο με την εποπτεία της θρησκευτικής οργάνωσης των πολιτών. Ήταν, δηλαδή, ένα διοικητικό συμβούλιο ιερέων, που αναλάμβανε και τις γαμικές υποθέσεις π.χ. ο πάπυρος P.Fay.22 *ιεροθύται καταβαλέτ[ωσαν τὰς ἀπογραφὰς*. Ο γάμος ενώπιον των ιεροθυτών διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στο τομέα του δημοσίου δικαίου και όχι του ιδιωτικού, όπως το παρουσιάζει ο Wolff (1939), 40. Για περαιτέρω πληροφορίες για τον ρόλο των ιεροθυτών ως φυλάκων ειδικών αρχείων, που βρίσκονται σε ναούς και για τις ρυθμίσεις οικονομικών υποθέσεων, βλ. W.Erdmann (1940) 164-165, Winand (1985) 404, Allan (1990) 325-6, Yiftacho-Firanko (2003), 74.

Η λέξη *ιεροθύται* απαντά σε αρκετούς συγγραφείς, όπως είναι Παύσ. 8. 42, 12, *Συλλ. Ἐπιγρ.* 1297, 1536, κλπ. Παράλληλα, υπάρχουν και οι *θεσμοφύλακες* που συνδέονται με την προίκα που δίνει η νύφη στον γαμπρό και είναι υπεύθυνοι για την τύχη της προίκας μετά από ένα διαζύγιο. Ο όρος *θεσμοφύλακες* στο κλασικό δίκαιο δηλώνει τους νομοφύλακες, όνομα αρχόντων εν Ἡλιδι, όπως φαίνεται από τον Θουκυδίδη (Θουκ. 5. 47) και από τον Διόδωρο (Διόδ. 5. 67).

Πέρα από τον πάπυρο P.Fay.22 που αναφέρεται στους *ιεροθύτας* και στους *θεσμοφύλακας* –που θεωρείται και ο πιο χαρακτηριστικός πάπυρος– δεν υπάρχουν άλλες πηγές από τις οποίες υπάρχει η δυνατότητα άντλησης πληροφοριών για αυτά τα

¹⁰⁹ Βλ. Για περισσότερες διευκρινιστικές πληροφορίες για τον όρο *συγχώρεσις* H.J. Wolff, *Das Recht d. griechischen Papyri Agyptens*, II 91-5.

δύο αξιώματα (ίεροθύται-θεσμοφύλακες) που υπήρχαν κατά την ρωμαϊκο-βυζαντινή περίοδο.

P.Fay.22, 6-11 [ἀπο]γραφέσθωι πρ[ὸς τοὺς θεσμοφύλακας (?) -ca.?-] [αὐτο]ῦ τὸ ὄνομα καὶ τ[οῦ πατρὸς -ca.?-] τὸν μῆνα καὶ τὴν ἡμέρ[αν -ca.?- ἀπογρα-]φέσθωι δὲ καὶ ἡ γ[υ]νὴ [-ca.?- κατὰ] ταυτὰ δὲ καὶ ὁ πατήρ ἐ[ὰν περιῇ -ca.?- οἱ δὲ] ἱεροθύται καταβαλέτ[ωσαν τὰς ἀπογραφὰς βοτὸν ἢ οἰ]πόδικοι ἔσ[τωσαν -ca.?-] τὴν φερνὴν ἢν ἐὰν [-ca.?-] τοῖς θεσμοφύλαξι [-ca.?- παρ' οἷς ἐὰν] ἡ ἀπογραφὴ γένηται [-ca.?-] ὀφείλῃ κατὰ τὸν νόμ[ον -ca.?- ἡμιό-]λιον καθάπερ ἐγ' δίκ[ης -ca.?-] φερνῆς κατὰ τὸν ν[όμον (1-99 μ.Χ.)

BGU. IV.1050, 24-28 θέσθαι [δ]ὲ αὐτοὺς καὶ τὴν ἐφ' ἱεροθυτῶν περὶ γάμου συνγραφὴν ἐν ἡμέραις χρηματιζούσαις πέντε ἀφ' ἧς ἂν ἀλλήλοις προείπωσιν καθ' ἣν ἐνγραφῆσεται ἢ τε φερνὴ καὶ τᾶλλα (12-11 π.Χ.)

K

κηδεμών > ρ. *κηδεώω*: Είναι το άτομο που φροντίζει περιποιείται ένα πρόσωπο ή πράγμα. Σύμφωνα με τον Ναύτη (1840), 8 η κηδεμονία επεκτείνεται στην διαχείριση και την διοίκηση της περιουσίας όλων των συμφερόντων των υπερβάντων την ηλικία της ήβης και των ανικάνων δια την διαχείριση των δικών τους καταστάσεων. Οι κηδεμόνες ανάλογα με τις υποθέσεις που έχουν αναλάβει διακρίνονται σε κηδεμόνες προσώπων, περιουσίας, γενικούς-ειδικούς και διαρκείς ή προσωρινούς. Σύμφωνα, με την Δωδεκάδελτο έχει διαταχθεί να δοθούν κηδεμόνες στους ενήλικες ασώτους ή πάσχοντες από μανία και παραφροσύνη [*Ινστ. παρ.3 decuratum, 1.1. de curat furios*].

Ανατρέχοντας σε διάφορες χρονικές περιόδους παρατηρείται ότι η χρήση του όρου τόσο του ρήματος όσο και του ουσιαστικού έχει διάφορες σημασίες. Για παράδειγμα μπορεί να δηλώνεται η φροντίδα για την ετοιμασία ενός νεκρού, όπως παρουσιάζεται στον Όμηρο (π.χ. Ψ 163, 674) ή να δηλώνει τον προστάτη-επιμελητή ενός ανήλικου ή των γυναικών (Θέογν. 645, Σοφ. Φιλ. 195, Άριστοφ. *Εἰρ.* 242, Ξεν. *Άπομν.* 2 7, 12- για τις γυναίκες Σιμωνίδ. 87, Σοφ. *Άντ.* 549. Λέξεις που σχετίζονται με τον όρο *κηδεμών* είναι οι εξής: *κηδεμονία, κηδεμονικός*.

Στο σύγχρονο Αστικό Δίκαιο κηδεμόνας ορίζεται και για την κληρονομία. Στο άρθρο 1858 ΑΚ γίνεται αναφορά στον κηδεμόνα (... δεν μπορεί να ασκηθεί δικαστικώς εναντίον του αξίωση που στρέφεται κατά της κληρονομίας, εκτός αν έχει διοριστεί κηδεμόνας της σχολάζουσας κληρονομίας).

P.Mert.1.26, 13-14, ἵνα κατὰ τὸ συγγενικὸν δίκαιον κηδεμονίαν ἀποσώσῃ πρὸς αὐτὸν ἐπένευσεν αὐτῆς τῇ ἀξι[ώ]σει ὁ λαμπρότατος ἡμῶν ἐπανορθωτῆς Κλαύδιος Φίρμος (274 μ.Χ.)

P.Oxy.27.2474, 21-22, κηδεμόνα δὲ κατίστημι τρι[ς] ἀνδράσις ἀφήλιζι μου υἱοῖς τὸν ἡμέτερον γαμβρὸν Αὐρήλιον Ἀχιλλίωνα Κορνηλιανοῦ πρυτανεύσαντα τῶν αὐτόθι (275-299 μ.Χ.)

P.Lond. 3 971 , 4-5, κη-]δεμονίας τινάς, οἱ προνοήσονται αὐτῆς. ἀδύνατος γάρ ἐστιν ἡ γυνὴ διὰ ἀσθένειαν τῆς φύσε[ως - ca.15 -] τελει. ἐκέλευσας οὖν καὶ πρότερον σὺ οὐμὸς δεσπότης, μηδαμῶς ἐφάπτ[ε]σ[θα]ί τινας τῶν ταύτης φρονητιστῶ[ν], (300-399 μ.Χ.) Στο συγκεκριμένο πάπυρο γίνεται αναφορά στην αδυναμία της γυναικείας φύσης και στην ανάγκη ύπαρξης ενός κηδεμόνα, καθώς η γυναίκα δεν είναι σε θέση να ρυθμίζει μόνη της τις υποθέσεις της.

P.Oxy.6.888, 2, ἐὰν μὴ πεπονημένοι ὧσιν κηδεμόνες ὁρ[φαν]οῖς / 3-4, ποι]εῖσθωσαν τοὺς καθ' [ἡλ]ικίαν κηδεμόνας· οὕτω γὰρ συμβήσεται τῆς π[ροσ-]ηκ[ούσης ἐπιμελείας τ]υγχάνειν (325 μ.Χ.)

P.Oxy.22.2344, 5, καὶ τὴν κηδεμονίαν καὶ τῶν παιδ[ῶ]ν καὶ τῶν ὑπαρχόντων ἐγγράφων [ἐ]γκεχειρι[ε]μέ[γ]ον. (351-352 μ.Χ.)

κηδεστής- κηδέστρια: Απαντά με διαφορετικές σημασίες. Μπορεί να δηλώνει τον συγγενή εξ αγχιστείας ή εξ επιγαμίας (Πλάτ. Νόμ. 773B, Ξεν. Απομν. 1.1, 8). Συγκεκριμένα, μπορεί να δηλώνει τον γαμπρό (βλ. Αντιφῶν 142. 43, Ἴσοκρ. 216 C) ή τον πεθερό (βλ. Ἀριστ. Θεσμ. 74. 210, Δημ. 377.6) ή τον ανδράδελφο ή γυναικάδελφο (Εὐρ. Ἔκ. 834, Ἀνδοκ. 7. 36, Λυσ. 129. 40). Στο θηλυκό δηλώνει την πεθερά, όπως φαίνεται από τον Εὐσ. Βίος Κωνστ. 3. 52, Χρυσ. τ. 11. 490 A. Liddell (2007). Ο τύπος κηδέστωρ, όμως, δηλώνει τον κηδεμόνα (βλ. π.χ. Μανέθων 4. 514). Οι όροι αυτοί απαντούν σε ένα μεγάλο φάσμα χρονικών περιόδων, καθώς

εντοπίζονται αρχικά στους κλασικούς συγγραφείς και εν συνεχεία εντοπίζονται τόσο στο ρωμαϊκό δίκαιο και στους βυζαντινούς συγγραφείς, όπως είναι ο Ιωάννης Χρυσόστομος, ο Φώτιος, ο Κύριλλος και η Άννα Κομνηνή (*Αλεξιάδα* 1.12.8).

P.Sakaon.37, 2-3, *καὶ Κηλη]τῇ ἀμφοτέ[ρ]ων ἀφηλί[κων] τέκνων Καῖτ διὰ κηδεστρίας τῆς μητρὸς Αὐρ[η]λίας Ἀρτ[έμιδος] Παησίρου ἀπὸ κώ- [μης Θρασὼ τοῦ Ἀρσινοῖτου νομοῦ* (284 μ.Χ.)

P.Cair.Isid.62, 3-4, *καὶ κηδεστοῦ τοῦ κατὰ μητέρα θείου Αὐρηλίου Ἀμμωνί[ο]υ Ἰσ[ι]δώρου* (297 μ.Χ.)

κουράτωρ (λατινικός όρος *curator*): Επιμελητής, επιστάτης, επίτροπος. Από το ουσιαστικό, εν συνεχεία, προέκυψε και το ρήμα *κουρατορεύω*, όπως παρουσιάζεται στο Liddell (2007). Για περαιτέρω πληροφορίες για τον ρόλο του κουράτορα και την νομική του υπόσταση δες [Hubner (2013) and Ratzan (2009), 259].

P.Oxy. 2187 (304), Thead. 19 (IV, P.Oxy.888 (287, M.Chr. 96, II, 9

Παραδείγματα παπύρων:

SB.18.13295, 3-4, *ἐκέλευσεν κουράτορα κατασταθῆναι τῇ παιδί τῇ θυγατρὶ Κλαυδι[ανο]ῦ ἐπιτρόπων* (298-300 μ.Χ.)

P.Oxy.6.8885-6, *διὰ τὸ μὴ παρεῖναι τοῖς ὀρφανοῖς ἐπιτρόπους ἦτοι κου[ράτορας* (325 μ.Χ.)

P.Lips.1.41, 1, *ὁ[π]ὲρ Ὀλ[υ]μπιανῆς [θυγ]ατρὸς Διονυσί[ο]υ ἀπὸ πριμιπιλαρίων μετὰ Κάστορος \[hand 2) κουράτορος* (375-399 μ.Χ.)

M

μάρτυρες: Ένα παπυρικό επίσημο έγγραφο γάμου ή και διαζυγίου ολοκληρώνεται με τους μάρτυρες που υπογράφουν στο τέλος. Τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο P.Hib.II.208 που περιλαμβάνει έξι μάρτυρες: *[μάρτυρες -ca.-? -]αἰος Μενωνίδης*

Πέρσης οὔτοι τῶν Ζωίλων [-ca.?-] [-ca.?-]ας Ἰπολύσου Κυρηναῖος τῆς ἐπιγονῆς [συγγραφοφύλαξ -ca.?-] (265-250 π.Χ.). Συνήθως, τα έγγραφα της ρωμαϊκής και βυζαντινῆς περιόδου ακολουθούν μια συγκεκριμένη φόρμουλα και στο τέλος κλείνουν με την υπογραφή των μαρτύρων που είναι κατά κύριο λόγο ἑξί. Για αυτό το λόγο τα έγγραφα αυτά αποκαλούνται *συγγραφή εξαμάρτυρος*. Περιλαμβάνουν, επίσης, την ημερομηνία και μετά ακολουθεῖ η αφήγηση του γεγονότος με αντικειμενικό τρόπο. Παράλληλα, στο έγγραφο υπάρχει η φράση *ἡ δὲ συγγραφή ἥδε κυρία ἔστω*. Ὅπως δηλώνει και το ὄνομα του τύπου εγγράφου στο τέλος του εγγράφου υπάρχουν τα ονόματα των μαρτύρων και η σύνταξη γίνεται ενώπιον του *συγγραφοφύλαξ*¹¹⁰.

μέχρι ἀσσαρίου ἐνός: Ἐκφραση που απαντά τόσο σε λατινικούς παπύρους (*heres ex asse*), όσο και σε ελληνικούς. Η φράση αυτή απαντά κατά κύριο λόγο στα έγγραφα που σχετίζονται με το κληρονομικό δίκαιο και με τον τρόπο χωρισμού της περιουσίας. Παραδείγματα τέτοιων παπύρων είναι οι ακόλουθοι: PSI.XIII.1325, 10-SB.VI.9402, II, 9403,14- P.Cairo Masp.II.67151, 93- i 16, ii, 9- P.Lond.I 77, 22.

Το *ἀσσάριο* είναι το μικρότατο νόμισμα και απαντά σε συγγραφείς ἤδη από την αρχαία Ελλάδα, ὅπως είναι Διον. Ἀλ. 9. 27, Πλουτ. *Κάμιλλ*. 13 και μεταγενέστερα στην *Καينὴ Διαθήκη* και στους βυζαντινούς συγγραφείς (Ωριγένης, Γρηγόριος Νανζιανίνος). Περισσότερες πληροφορίες για το *ἀσσάριο* δεσ: [Kubitschek (1912), 131].

PSI.XIII.1325 , 10 [μέ]χρι ἀσσαρίου ἐξ ἴσου μέρους κληρονόμοι μου ἔστωσαν· (172-175 μ.Χ.)

P.Cairo Masp. II 67151, 93- i 16 καὶ ξυλικοῦ καὶ ὀστρακίνου καὶ ὑαλίνου καὶ ἀσσαρίου ἐνός καὶ ὀβολοῦ καὶ λεπτοῦ (570 μ.Χ.)

SB.VI.9402, 11 ἄχρι ἀ[σ]σαρίου ἐνός <ὥστε> καὶ [ἐ]ξ[ου]σίαν σε ἔχειν Ἰσίδωρον (600-699 μ.Χ.)

P.Lond.I 77, 22 καὶ ἀσσαρίου ἐνός καὶ ὀβόλου καὶ τοῦ τυχόντος ὀστρακίνο(ν) καὶ ξυλίνο(ν) καὶ λιθίνο(ν) σκεύους (610 μ.Χ.)

---

¹¹⁰Montevecchi (1936), 197.

Κατά το ρωμαϊκό δίκαιο ο γάμος περιλαμβάνει συχνά και την παράθεση γεύματος. Για το σκοπό αυτό υπάρχει επίσημη πρόσκληση που δίνεται στους καλεσμένους. Έχουν βρεθεί αρκετές τέτοιες προσκλήσεις σε παπυρική μορφή. Τέτοια παραδείγματα είναι, P.Oxy.VI 927 *καλῖσαι Ἐρωσ εἰς γάμους ἧτις ἐστὶν αὐριον καθ' ἀπὸ ὥρας θ*, (200-299 μ.Χ.)

P.Oxy.XXXIII.2678 *ἐρωτᾷ σε Διοσκοροῦς δειπνῆσαι εἰς γάμους τοῦ υἱοῦ τῇ ἰδ τοῦ Μεσορῇ ἐν τῷ Σαβαζείῳ ἀπὸ ὥρας θ. διευτύχει*. (200-299 μ.Χ.)

P.Oxy.XII 1579 *καλεῖ σε Θερμοῦθις δ[ει-]πνῆσαι εἰς γάμους τ[ῆς] θυγατρὸς αὐτῆς ἐν [τῇ οἰ-]κίᾳ αὐτῆς αὐριον [ἧτις] ἐστὶν ἡ ἀπὸ ὥρας* (200-299 μ.Χ.)

P.Oxy.XII 1580 *καλεῖσαι Θέων εἰς [γ]άμους τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ αὐριον ἀπὸ ὥρας η*. (200-299 μ.Χ.)

Μελετώντας τις προσκλήσεις γάμου, παρατηρεῖται ὅτι ἔχουν μια κοινὴ δομὴ (ώρα, τόπος, γεγονός) και απαντοῦν παραπλήσιες λέξεις, ὅπως το ρῆμα *καλέω-ῶ*.

μνηστεία > ἀπὸ το ρῆμα *μνηστεύω* (ἢ *μναστεύω*). Λατινικὸς ὅρος *sponsio*. *Μνηστεία ἐστὶ μνήμη καὶ ἐπαγγελία τῶν μελλόντων γάμων* (Syn.M, 15 ex Bas. XXVIII, I, I).

Ο ὅρος ἔχει την ἴδια σημασία με τον *ἀρραβώνα*, πρόταση, δηλαδή, και αμοιβαία υπόσχεση για μελλοντικό γάμο. Αντιστοιχεῖ σε ἐπίσημη δικαιοπραξία – μετὰ την μνηστεία η σχέση της μνηστής με ἄλλον ἄνδρα θεωρεῖται μοιχεία- και για αὐτόν τον λόγο υπήρχε η δυνατότητα σχετικῆς αγωγῆς με ποινικὲς κυρώσεις¹¹¹.

Στο σύγχρονο οικογενειακό δίκαιο ο ὅρος απαντᾷ σχετικὰ διαφοροποιημένος ως προς τις επιπτώσεις αθέτησής του, καθὼς πρόκειται για μια ἀπλὴ κοινωνικὴ δέσμευση. Σύμφωνα με το ἀρθρο 1346ΑΚ, *ἡ σύμβαση για μελλοντικό γάμο (μνηστεία) δεν γεννᾷ αγωγή για εξαναγκασμό του*. Ωστόσο, σε περίπτωση μονόπλευρης λύσης, ο υπαίτιος ἔχει υποχρέωση αποζημίωσης της ἄλλης πλευράς, με βάση το ἀρθρο 1347ΑΚ (Μονόπλευρη λύση).

¹¹¹Τρωιάνος-Καρακώστα Βελισσαροπούλου (2010), 116- Πετρόπουλος (1963).

Ο όρος απαντά ήδη στην αρχαιότητα (*γάμον μνηστεύειν τινί*- Εὐρ.ΙΑ 847, Πλάτ. Νόμ. 773B, αλλά και νωρίτερα, στον Θεόγνι, 1108) και παρέμεινε σε ισχύ και στα μετέπειτα νομοθετικά συστήματα, αλλά και στους βυζαντινούς συγγραφείς (Ωριγένης, *adnotationes in deuteronomium* 17.29, Ιωάννης ο Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Γένεσιν* 54.36, Κύριλλος, *Γλαφυρά στην Πεντάτευχο* 69.42, Προκόπιος, Φώτιος). Συγκεκριμένα, στον Αθανάσιο ο όρος απαντά με την σημασία που ενδιαφέρει το οικογενειακό δίκαιο:

Ὡς μὴ διεφθαρμένης αὐτῆς οὕσης. Καλεῖ δὲ αὐτὴν γυναῖκα ἀπὸ τῆς μνηστείας· ὥσπερ εἰ ὄθαμεν γαμβροὺς λέγειν καὶ προγάμους τοὺς μνηστῆρας 28.5.701 στο έργο *Ερωτήσεις εἰς τα ευαγγέλια*. Τέλος, ο Ἡσύχιος αναφέρει και τον όρο *μνήστεια* ως δώρα του γάμου. Σύμφωνα με το βυζαντινό δίκαιο έπρεπε να προηγείται η μνηστεία, προκειμένου να θεωρείται έγκυρος ένας γάμος, γιατί διαφορετικά θεωρείται σαν να μην έχει υλοποιηθεί γάμος, βλ. *Πανδέκτης* 24.1.32 και *Βασιλικά* 28.17.

Εκλογή Λέοντος και Κωνσταντίνου, αναφορά στον όρο μνηστεία:

κεφ.α΄ *Μνηστεία: ἐστὶ μνήμη καὶ ἐπαγγελία τῶν μελλόντων γάμων.*

κεφ. β΄ *Καὶ ἐγγράφως καὶ ἀγράφως μνηστεία γίνεται.*

κεφ. δ΄ *Μνηστεύεταιί τις καὶ παρὼν δι' ἑαυτοῦ, καὶ διὰ μέσου, καὶ δι' ἐπιστολῆς.*

κεφ. ζ΄ *Ὁ πατέρας τῆς ὑπεξουσίας δύναται διαλύειν τὴν μνηστείαν, οὐ μὴν καὶ τῆς αὐτεξουσίας.*

Ηυξημένη εκλογή :

Τίτλος Α΄ περί συστάσεως μνηστείας

XV 1 από την σύνοψη των *Βασιλικών περί μνηστείας* : *Μνηστεία ἐστὶ μνήμη καὶ ἐπαγγελία τῶν μελλόντων γάμων*, XV 5 όπου γίνεται αναφορά στην *μνηστεία* και στον τρόπο λύσεως από τον πατέρα της. *Ὁ πατὴρ τῆς ὑπεξουσίας δύναται πέμπειν καὶ μὴ συναινούσης διαζύγιον καὶ λύειν τὴν μνηστείαν.*

P. Ness. 3. 33, 22-23 καὶ τὸν ἀρραβεῖνα γαμικὸν . . .τρων καὶ τὰ τῆς μνηστίας (500-599 μ.Χ.). Σε αυτόν τον πάπυρο αναφέρονται στο ίδιο χωρίο δύο λέξεις με παραπλήσια σημασία-αρραβώνας και μνηστεία.

P.Cair.Masp.1.67006, ν. 9.1 και ταύτην ἐμνηστευσάτω ὑπὲ[ρ] το(ῦ) αὐτοῦ υἱοῦ [Α]φ[οῦτος], . . . τῆς μνηστίας (566-570 μ.Χ.)

μοιχεία : Μοιχεία λέγεται καταχρηστικῶς καὶ ἡ τῆς παρθένου καὶ τῆς χήρας φθορά, κυρίως δὲ ἡ τῆς ὑπάνδρου, ἐπεὶ γουν καταχρηστικῶς καὶ ἡ τῆς χήρας φθοράς μοιχεία καλεῖται.

Κατὰ το ρωμαϊκό δίκαιο απαγορευόταν ο γάμος για την γυναίκα που είχε καταδικαστεί σε μοιχεία, όχι μόνο με εκείνον με τον οποίο τέλεσε την μοιχεία, αλλά με οποιονδήποτε (D.48,5,30,1- Ουλπιανός). Από την άλλη πλευρά αντίστοιχη απαγόρευση για τον άνδρα μοιχό εισήχθει για πρώτη φορά από τον Ιουστινιανό και η απαγόρευση αφορούσε μόνο με την γυναίκα με την οποία είχε τελέσει την μοιχεία (Nov. 134, 12, του 556 μ.Χ.)¹¹²¹¹³.

O

οικογένεια : Στα λατινικά χρησιμοποιείται ως επί το πλείστον ο όρος *familia* για να δηλωθεί όχι μια πυρηνική οικογένεια, αλλά ένα ευρύτερο σύνολο, που περιλαμβάνει όλα τα άτομα που ζουν κάτω από την ίδια στέγη, είτε συνδέονται με δεσμούς αίματος είτε όχι, όπως οι δούλοι¹¹⁴.

όμογαμία: Πρόκειται για όρο που απαντά κατά κύριο λόγο στο ρωμαϊκό δίκαιο και δηλώνει την πρακτική της *όμογαμίας*, σύμφωνα με την οποία οι Ρωμαίοι τείνουν να

---

¹¹² Γκόφας (2011), 331.

¹¹³ Για περαιτέρω πληροφορίες δεξ Κιουσοπούλου- Μπενβενίστε (1991), 255-278, Τρωιάνος (1984), 44-45, Beaucamp (1977), 156-158.

¹¹⁴ Curchin (2001), 536.

συνάπτουν σχέσεις και να παντρεύονται τους κοινωνικά και επαγγελματικά ομοίους τους¹¹⁵.

Στο αρχαιοελληνικό δίκαιο απαντά η λέξη *όμόγαμος* με την οποία δηλώνεται ο νυμφευθείς την ίδια γυναίκα, την οποία και άλλος έχει νυμφευθεί. Για παράδειγμα, ο Αμφιτρύων καλεί τον Δία *όμόγαμον έαυτῶ, ὦ Ζεῦ, μάτην ἄρ' όμόγαμόν σ'έκτησάμην Εὐρ. Ήρ. Μαιν. 339*. Στο ίδιο δίκαιο όταν δύο άντρες καλούνται ομόγαμοι δηλώνουν ότι έχουν παντρευτεί δύο αδερφές *Φοιν. 137*.

όμολογία: συμφωνία, ομοφωνία// συναίνεση, παραδοχή.

Σήμερα: *ομολογία*= 1) το να ομολογεί κανείς κάτι, 2) (ειδικότ.) η παραδοχή από κατηγορούμενο ότι διέπραξε αξιόποινη πράξη (ομολογία ενοχής)

Ομολογία είναι κυρία ή δικαία συμφωνία που οδηγεί στη γέννηση μιας σχέσης προστατευόμενης από το δίκαιο και που γι'αυτό αποτελεί πηγή υποχρεώσεων (ενοχών). Προκειμένου να είναι έγκυρη πρέπει να συναφθεί μπροστά σε μάρτυρες.

P.Mich.V. 340 R, 9-10 *κατὰ τήνδε τήν όμολογείαν έν προσ[δό]σι φερνῆς ὑπέρ τῆς προγεγραμμένης Ήρακλείας (45-56 μ.Χ.)*

P.Lips.I.27, 16-17 *ἥτις αὐτοῖς συνεστήκη ἀπό συγγραφῆς όμολ(ογίας) γάμου τε[λει]ωθι[σ]αν δια τοῦ αὐτοῦ γραφίου (123 μ.Χ.)*

Στο σύγχρονο δίκαιο απαντά η *ομολογία* με διαφορετική μορφή. Συγκεκριμένα, στο εργατικό δίκαιο υπάρχει ο τεχνικός όρος *ομόλογα*, που δηλώνει υπόσχεση. Πρόκειται για χρεόγραφο, που περικλύει την υπόσχεση του εκδότη.

όμολογέω-ῶ= συμφωνώ με κάποιον, παραδέχομαι// συμφωνώ με κάποιους όρους// υπόσχομαι να πράξω.

Σήμερα το ρ. *ομολογώ* σημαίνει 1) δέχομαι κάτι που αρνιόμουν 2) αναγνωρίζω ότι έπραξα κάτι κακό (για το οποίο με κατηγορούν), πχ (νομ.) Ο κατηγορούμενος ομολόγησε την ενοχή του. Παράγωγα: εξομολόγηση, συνομολόγηση, διομολογήσεις

¹¹⁵ Segalen (1986), 119 και Curchin (2001), 537.

(= συμβάσεις μεταξύ ανεπτυγμένου και μη ανεπτυγμένου κράτους, με τις οποίες οι υπήκοοι του πρώτου απολαμβάνουν εξαιρετικά προνόμια στο έδαφος του δεύτερου)

Το ρήμα *ομολογώ* εκτός από τα συμβόλαια γάμου και διαζυγίου εντοπίζεται και σε συμφωνίες άλλου τύπου, πχ εμπορικές συναλλαγές.

BGU.I.101, 1-5 *Φιλήμων Φιλήμονος Κάστορι Παποντῶτος χαίρειν. ὁμολογῶ ἔχιν παρὰ σοῦ διὰ χειρὸς ἐξ οἴκου ἀργυρίου δραχμὰς διακοσίας τεσσαράκοντα (γίνονται) (δραχμαὶ) σμ* (115 μ.Χ.)

BGU.III.717, 2-4 [*Ἀμμώνιος . . . . .*] *τοῦ Εὐδαίμονος, Σωσικόσμειος ὁ καὶ Ἀλθαιεὺς Ἰουλία Τερτία χω[ρὶς κυρίου χρηματιζ]ούση κατ[ὰ τὰ] Ρωμαίων ἔθνη. ὁμολογῶ ἔχειν παρὰ σοῦ ἐπὶ τῇ[θυγατρὶ σου . . . . .] ἰά φερνήν ἀ[ρ]γυρίου δραχμὰς χειλίας ἑκατόν* (149 μ.Χ.)

P.Mil.Vogl. II 71, 2-3 *ὁμολογεῖ Ἀμμωνᾶς[- ca.9 - ἀπὸ] κόμης Τεπτύνεως ὡς ἐτῶ[ν - ca.10 - δύ]ο οὐλὴ δακτύλῳ μικρῷ χειρὸς ἀριστερᾶς* (172-175 μ.Χ.)

Ἄλλοι πάπυροι εἶναι οι εξής: CPR.I.24, BGU.V.1052 στιχ.9, BGU.V.1103 στιχ.11, P.Lond.II.178 στιχ.9, P.Hamb.III 220-4.

ὄν καὶ ἀναθρέψειν: Η έκφραση αυτή απαντά κυρίως στα ιδιωτικά έγγραφα διαζυγίου. Στο ρωμαϊκό δίκαιο υπάρχουν διάφορες εκδοχές για το τι συμβαίνει με τα παιδιά χωρισμένων γονιών: α) Τα παιδιά παραχωρούνται στον πατέρα μετά το διαζύγιο, όπως φαίνεται στους παπύρους: P.Oxy.VI.906, 5-7 *ὁ δὲ Δ[ι]ογένης καὶ ἐπιχορηγῆ[σ]ει ἀπὸ τοῦ νῦν τὰ [δ]έοντα τοῖς αὐτοῖς υἱοῖς αὐτῶν παρ' αὐτῷ διαιτωμέν[ο]ις ἄχρι ἡλικίας* (100-225μ.Χ), P.Oxy. III 497, 8 *χορηγείτω ὁ αὐτὸς Θέων τοῖς τέκνοις τὰ πρὸς τὴν διατροφήν* (100-125μ.Χ). β) Ο πατέρας είναι υπεύθυνος για την ανατροφή των παιδιών τους ακόμη και αν ζουν με την μητέρα τους: P.Oxy.II.265,19, *ἐὰν δέ τις τῶν] ὑπαρχόντων αὐτοῖς ἐξ ἀλλήλων τέκνων μὴ βούλη[ται]* (81-96μ.Χ). γ) τα παιδιά μπορούν να επιλέξουν τα ίδια με ποιον από τους δύο γονεῖς θέλουν να παραμείνουν. Στο Βυζαντινό δίκαιο τέτοιες αναφορές που σχετίζονται με την τύχη των παιδιών μετά το διαζύγιο είναι σποραδικές και ποικίλλουν, όπως CPJ.III.513, P.Cairo Masp.II.67154, P.Flor.I.93, P.Lond.V.1712, 1713, βλ. Merklein, 87 (σύμφωνα με τον οποίον το παιδί ζει με τον πατέρα του μέχρι την ενηλικίωσή του). Γενικά, δεν είναι

απολύτως γνωστές οι διαταγές γονικής μέριμνας, που ίσχυαν στα Ρωμαϊκο-Αιγυπτιακά διαζύγια, όπως αναφέρεται στους Montevecchi¹¹⁶ και Costa¹¹⁷, πιθανόν σύμφωνα με αυτούς τα παιδιά να παραμένουν με το θιγόμενο μέρος, που έχει ξεκινήσει την διαδικασία του διαζυγίου.

II

παλλακεία: Λατινικός όρος *concubinatus*. Πρόκειται για μορφή συμβίωσης μεταξύ δύο άγαμων προσώπων που συνοικούν και διατηρούν συζυγικές σχέσεις με φανερό και διαρκή χαρακτήρα [D. 50.16.1.144, Βασ. 2.2.139], όπως ο γάμος. Στην αρχή είχε αρνητικό περιεχόμενο και χαρακτηριζόταν πορνεία σύμφωνα με τον [Δημαρά (1890), 350]. Πρόκειται για μονογαμική σχέση, σύμφωνα με την οποία ο σύζυγος δεν μπορεί να έχει συγχρόνως δύο παλλακίδες ή μια παλλακίδα και μια νόμιμη σύζυγο (Paul. Sent. 2, 10, 1-C. 5, 26,1). Είναι και αυτή μόνιμη σχέση, όπως ο γάμος, με την διαφορά ότι η παντρεμένη γυναίκα έχει ανώτερη θέση στην κοινωνία συγκριτικά με την παλλακίδα (D. 32, 49, 4). Ακόμη, μια σημαντική διαφορά με τον γάμο είναι ότι οι απόγονοι που προκύπτουν από την σχέση της παλλακείας δεν βρίσκονται κάτω από την πατρική εξουσία, όπως συμβαίνει με τα τέκνα που προκύπτουν από έναν γάμο¹¹⁸. Η παλλακεία εμφανίζεται όχι μόνο στο ρωμαϊκό δίκαιο, αλλά και αργότερα στο βυζαντινό. Την εποχή του Ιουστινιανού αρχίζει σταδιακά να νομιμοποιείται και να διακρίνεται από την πορνεία, που είχε εντελώς παροδικό χαρακτήρα. Όσον αφορά την παλλακεία απαγορεύεται κάποιος να έχει παράλληλα περισσότερες από μια παλλακίδες, στοιχείο που προκύπτει από την *Νεαρά* του Ιουστινιανού: *Νεαρά Ιουστινιανού* 18.5, 89.12.5 Στοιχεία περισσότερα για την παλλακεία, όπως για το σε ποιες περιπτώσεις επιτρέπεται η σύναψη παλλακείας ή όχι, αντλούνται και από την ίδια την βυζαντινή νομοθεσία [D. 23, 2, 56- D. 25, 7, 1,3- D. 25, 7, 5- D. 25, 7, 3]. Ο θεσμός αυτός δεν ακολούθησε ευθύγραμμη πορεία: κάποιες χρονικές περιόδους είχε νομιμοποιηθεί (δες Ιουστινιανό) και κάποιες άλλες υποβαθμίστηκε μέχρι που οδηγήθηκε στο οριστικό του τέλος. Έτσι, ο Βασίλειος Α΄ την απαγόρευσε με την

---

¹¹⁶Montevecchi (1936), 66.

¹¹⁷Costa (1914), 257.

¹¹⁸Hunter (1994), 694.

Νεαρά του, ενώ γύρω στον 9^ο αιώνα κλείνει οριστικά ο κύκλος ύπαρξης της παλλακείας με τον Λέοντα ΣΤ΄ τον Σοφό, ο οποίος καταργεί τον θεσμό με τις Νεαρές 89 (Εισαγωγή 16.37) και 91 (επαναλαμβάνεται το περιεχόμενο στην Εξάβιβλο 4.9.34) και στην συνέχεια ακολουθεί ο *Πρόχειρος Νόμος* (4.28). Σύμφωνα με την Παπαδάτου¹¹⁹, αν και απαγορεύθηκε οριστικά ο θεσμός, το φαινόμενο της παλλακείας απαντά κάποιες φορές ακόμη και στην μεταβυζαντινή εποχή. Άλλο ένα βασικό χαρακτηριστικό είναι ότι, μετά την κατάργηση του θεσμού και τη μη αναγνώρισή του από το νομικό σύστημα, τα παιδιά που προέρχονται από αυτήν την σχέση θεωρούνται μη νόμιμα, άρα νόθα. [Επιτομή 24.39].

Ο θεσμός της παλλακείας δεν απαντά μόνο στο βυζαντινό δίκαιο, αλλά ισχύει ήδη από την αρχαία Ελλάδα. Ίσαϊ. 41, Στράβ. 816, Αθήν. 573B.

P.Cair.Masp.1.67006, 136, [γ]ε[ν]εκαν [ἡ(?)] παλλακίτα ἐπισυντά[ττ]ιν (566 μ.Χ.) Σύμφωνα με το κριτικό υπόμνημα η λέξη παλλακίτα δηλώνει την παλλακίδα.

P.Freib.3.30, 29, [μὴ ἐξέστω Μένωνι γυναῖκα ἄλλην ἐπεισάγεσθαι] μήτε παλλακὴν μη[δὲ παιδικὸν ἔχειν μηδὲ τεκνοποιεῖσθαι ἐξ ἄλλης γυναικὸς ζώσης Εἰρήνης (179-178 π.Χ.) Στην συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για ένα συμβόλαιο, γαμικής συγγραφής, όπου απαγορεύεται στον άντρα να συνάψει σχέσεις με μια παλλακίδα ή να αποκτήσει παιδί με άλλη γυναίκα, όσο ζει η γυναίκα του η Ειρήνη.

Τα τέκνα που προκύπτουν από αυτή την σχέση [όσο αναγνωρίζεται ο θεσμός] έχουν κληρονομικά δικαιώματα από τους γονείς τους και αξιώσεις για την ανατροφή τους και αυτό ισχύει γιατί αναγνωρίζονται νομικά¹²⁰.

παλλακίς: Πάλλαξ, σύγκοιτις. Ο λατινικός όρος είναι *concubina* και δηλώνει μια γυναίκα που ζει σε μια μόνιμη, μονογαμική ένωση με ένα άνθρωπο με τον οποίο όμως δεν έχουν συνάψει νόμιμο γάμο, όπως παρουσιάζεται στους παπύρους. (P.Cair.Masp.1.67006, 136, P.Freib.3.30, 29)

παράφερνα: Τόσο στα συμβόλαια γάμου όσο και διαζυγίου η αποζημίωση για τα παράφερνα παρέχεται αυτούσια, χωρίς καμία διάταξη σχετικά με την αξία τους, όπως συμβαίνει με την *φερνήν*¹²¹.

¹¹⁹ Παπαδάτου (2008), 160-163.

¹²⁰ Μαριδάκη (1922), 75-83 και Πανταζοπούλου (1986), 3-46.

Παράδειγμα παπύρου:

P.Leipz. I 27, 20-3, *Ἡρω[ν] δὲ ἀπέχιν παρὰ τοῦ Σωσᾶ τὰς διὰ τ[ῆ]ς συγγραφῆς φερνῆς [ἀ]ρ[γ]υρίου δραχμὰς τρι[ακο]σίας κ[αὶ] τὰ πα-]ράφερ[ν]α πάντα (123 μ.Χ.)*

Οι υπάρχουσες συμβάσεις γάμου της ρωμαϊκής περιόδου είναι όλες συμβολαιογραφικές. Βλ. P.M. Meyer, *Klio*, VI, σ. 442.

Συχνά, τα ρούχα και γενικότερα τα ενδύματα απαντούν στα συμβόλαια γάμου, ως ένα είδος παραφένων, π.χ. *βαλανίνην*.

Παραδείγματα παπύρων:

P.Oxy.II. 265, 4 *[ἔχειν -ca.?- τή]ν δὲ βαλανίνην τὴν καλ[ή]ν ὕδατίνην καὶ ψελίων χρυσῶ[ν -ca.?-] [-ca.?- ἀρουρῶν δέ]κα ἡμίους καὶ ἐκ τοῦ Ἰάσ[ω]νος καὶ Δρειμάκου ἀρουρῶν δέκα [-ca.?-] (81-95 μ.Χ.)*

Σύμφωνα, με την Firanko¹²² στα πρώιμα έγγραφα γάμου με τον όρο *παράφερνα* δηλώνεται μια ειδική κατηγορία αντικειμένων, τα οποία είναι χρυσά και ασημένια κοσμήματα, καθώς και αντικείμενα, που σχετίζονται με την γυναικεία περιποίηση και ρούχα. Παράλληλα, άλλοι μελετητές¹²³, τονίζουν ότι στους περισσότερους παπύρους τα *παράφερνα* παρουσιάζονται χωριστά από την *φερνήν*. Τα *παράφερνα*, όπως και η *φερνή* μετά από ένα διαζύγιο επιστρέφονται. Μπορεί να μην επιστραφούν τα *παράφερνα* αυτούσια, αλλά η χρηματική αξία αυτών¹²⁴. Ένας τέτοιος χαρακτηριστικός πάπυρος είναι ο P.Oxy.VI.906, 2-3 *κ[αὶ] τὰ διὰ τῆς αὐτῆς συγγραφῆς ἐ[σ]ταμ[ένα] παράφ[ε]ρ[να ὄντα ἐκ] δραχμῶν τεσσαράκοντα (100-225 μ.Χ.)*

Κατά τον πρώτο αιώνα π.Χ. τα *παράφερνα* παρουσιάζονται σε 12 έγγραφα γάμου, τα οποία απαριθμούνται από την Firanko (2003) , 144 . Αυτά είναι τα εξής:

P.Mich.II.121.2.2. 7-9,

P.Mich.II 121121.3.1.2-3,

---

¹²¹ Βλ. και Δημαράς (1890) 359. Πετρόπουλος (1943) 1219. / Γκόφας (2011) 351. / Τραϊανός—Βελισσαροπούλου-Καρακώστα (2010) 97.

¹²² Firanko (2003), 141.

¹²³ όπως ο Hage (1968), 234-235 και Wolff (1955), 344.

¹²⁴ Hage (1968) 225-226.

P.Mich.II 3.7.3,

P.Mich.II 3.12.4,

P.Mich.II 4.1.3,

P.Mich.II 4.4.1,

P.Mich.II 4.7.3

P.Mich.V.339.5 *έτέρας άργυρικῆς φερνῆς καὶ παραφέρνον* (46 μ.Χ.)

P.Mich.V.340.5-6

P.Mich.V.343. 2-6

P.Ryl.II.154. 5-10

PSI.I.36a 9

Κατά τον δεύτερο και τον τρίτο αιώνα εμφανίζεται η λέξη *παράφερνα* σχεδόν σε όλα τα έγγραφα γάμου. Είναι καταγεγραμμένα σε 18 τέτοια έγγραφα που είναι τα κάτωθι:

BGU.III.717.9-14

BGU.IV. 1045.14-16

CPR.I.21. 17-20

CPR.I.22.7-8

CPR.I.27.9-11

CPR.I.28.4

CPR.I.23.4.8

P.Athen.30.5

P.Bodl.I.61d.1-6

P.Hamb.III.220.7

Pap.Choix.10.14-21

P.Stras.IV.237.14-17

P.Tebt.II.405.12-14

PSI.X.1115.10-11

SB.XII.10924.14

P.Mil.Vogl.II. 71

Στην Αρσινοϊτική εποχή, κατά κανόνα, τα *παράφερνα* πρέπει να επιστρέφονται από τον σύζυγο στην πρώην γυναίκα *του*, ανεξαρτήτως με το ποιος ευθύνεται για το διαζύγιο. Κάτι αντίστοιχο ισχύει και στην Οξύρυγχο, καθώς τα *παράφερνα* πρέπει να επιστρέφονται, χωρίς καμία εξαίρεση¹²⁵. Κατά τον πρώτο αιώνα και κυρίως κατά τον δεύτερο και τον τρίτο αιώνα μ.Χ. τα *παράφερνα* επιστρέφονται παράλληλα με την *φερνήν*, συνδυαστικά. Εν συνεχεία, κατά την ρωμαϊκή περίοδο, παρουσιάζεται στους παπύρους ότι τα *παράφερνα* ανήκουν στην γυναίκα και για αυτό το λόγο δεν επιτρέπεται στον σύζυγο να τα διαχειρίζεται ελεύθερα. Παραδείγματα τέτοιων παπύρων:

BGU.III.717.21-22

BGU.I.1045.23-24

CPR.I.22-8

CPR.I.24.28-30

CPR.I.27.17-18

CPR.I.235.3

P.Oxy.X.1273.28

Χαρακτηριστικό είναι ότι κατά την ρωμαϊκή περίοδο επιστρέφεται η αξία της φερνής και όχι τα αντικείμενα που την αποτελούν ξεχωριστά. Αυτό γίνεται σε κάποιες ορισμένες μόνο περιπτώσεις. Το στοιχείο αυτό προκύπτει από κάποιους συγκεκριμένους παπύρους, που είναι οι εξής:

Για επιστροφή *χρυσών ενωτίων*:

---

¹²⁵ Firanko (2003), 145.

P.Oxy.II.265.3 *τῇ/ν δὲ βαλανίνην τὴν καλ[ῆ]/ν ὑδατίνην καὶ ψελίων χρυσῶ/ν* (24-28 μ.Χ.)

Για επιστροφή ενδυμάτων δες:

P.Mich.II.121.4.1.2

P.Oxy.II.265.3

PSI.I.364.13

PSI.VI.730.9

Για την επιστροφή: *ἱμάτια ἐν συντιμῇσει*

BGU.III.724.11-12

BGU.IV.1045.14

CPR.I.21.15

CPR.24.7-8

CPR.27.7

P.Oxy.III.496.4

P.Oxy.XLIX.3491.6

PSI.X.1117.11-12

PSI.V.450.11-12

παραχρήμα δια χειρός: *Παραχρήμα* είναι επίρρημα σύνθετο: *παρά τὸ χρήμα*= ευθύς, παρευθύς. Το επίρρημα μόνο του χρησιμοποιείται συχνά στους κλασικούς συγγραφείς και στους μεταγενέστερους, όπως, Θουκ.5.15.2.4, 6.55.3.2. Σε μεγάλο βαθμό απαντά στον Ἡρόδοτο (2.93.24, 3.15.17) και στους αττικούς πεζογράφους, σταδιακά όμως, μειώνεται η χρήση του και γι αυτόν τον λόγο ο Ησύχιος κρίνει απαραίτητο να την ερμηνεύσει, ώστε να γίνει κατανοητή (Liddell). Ως φράση, όμως, χρησιμοποιείται στα έγγραφα γάμου, όπου δηλώνεται η παραλαβή της προίκας από τον σύζυγο ως επισφράγισμα του επικείμενου γάμου. Η συγκεκριμένη έκφραση απαντά και στα Αιγυπτιακά έγγραφα γάμου.

Παραδείγματα τέτοιων παπύρων είναι τα κάτωθι:

P.Mich.V 339, 1-3 *Ταορσενοῦφισ τῆς Ἀφροδισίου παραχρήμα διὰ χιρὸς ἐξ ὕκου ἐν προσδόσι ἐφ' αὐτῆς φερνήν ἀργυρίου ἐπισήμου δραχμὰς ἑκατὸν καὶ χρήσωμαι ὡ γυναικὶ γαμετῇ καὶ ἂν χρισμὸς ἀπ' ἀλλήλων γένηται(ι)* (46 μ.Χ.)

P.Yadin.18, 12=45 *αὐτῇ[ς διὰ] χ[ει-]ρὸς παραχρήμα παρὰ Ἰούδου πατρὸς αὐτῆς* (128 μ.Χ.)

P.Hever.69,9 *δηνάρια πεντακόσiai παραχρήμα διὰ χερὸς χω.* (130 μ.Χ.)

παρρησία: Με αυτόν τον όρο δηλώνεται η ελευθερία έκφρασης, όπως παρουσιάζεται στους κλασικούς συγγραφείς και στους μεταγενέστερους. Με τον όρο *παρρησία* ως ελευθερία έχουν ασχοληθεί πέρα από τον Hunter και οι εξής μελετητές Bruns-Sachau (1880), 267, Riccobono –I. Baviera-C. Ferrini (1909), 661³, Wolff (1939), 86.

Παραδείγματα ύπαρξης του όρου είναι τα ακόλουθα: Εὐριπ. *Ἰππ.* 422, *Ἰωνα* 612, *Βάκχ.* 668, Ἀριστοφ. *Θέσμ.* 541. Στα λατινικά ο όρος είναι *libertas*. Όσον αφορά το ρωμαϊκο-βυζαντινό δίκαιο ο όρος έχει τεχνική χρήση και λειτουργεί ως ένδειξη της ελευθερίας του διαζυγίου και της διάλυσης ενός γάμου. Χρήση του όρου με αυτήν την σημασία απαντά στον Ιουστινιάνειο κώδικα (Cod. Just. 8.38.2, Just. 5.4.14 και 5.4.5.6, Cod. Just. 5.17.2)

πατρική εξουσία: γνωστός ο λατινικός όρος *pater potestas*. Στο ρωμαϊκό οικογενειακό δίκαιο ο όρος εξουσία (*potestas*) αναφέρεται συνήθως στην εξουσία ενός πατέρα πάνω στους κατιόντες συγγενείς και δηλώνει την πατρική εξουσία, την *patria potestas*.

Η εξουσία αυτή αφορά την δύναμη που έχει ο πατέρας πάνω στα μέλη της οικογένειάς του. Τα μέλη είναι η γυναίκα και τα παιδιά του είτε αυτά είναι φυσικά είτε κατόπιν υιοθεσίας είτε κατόπιν εισποιήσεως. Σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο ο άνθρωπος που έχει την πατρική εξουσία πρέπει να είναι αυτεξούσιο και να μην υπόκειται στην εξουσία κανενός άλλου. Η εξουσία αυτή διαρκεί μέχρι τον θάνατό του, ανεξαρτήτως εάν τα μέλη που βρίσκονται κάτω από αυτήν την εξουσία είναι

ανήλικα ή όχι. Επίσης, η εξουσία αυτή είναι απεριόριστη και περιορίζεται μόνο από τα ήθη και τα έθιμα της εποχής. Σε περίπτωση θανάτου του *pater familias* τα αγόρια που βρίσκονταν κάτω από αυτήν την εξουσία γίνονται με την σειρά τους *pater familias*¹²⁶. Ειδικά, στο βυζαντινό δίκαιο επισημαίνεται ότι η πατρική εξουσία μπορεί να προκύψει όχι μόνο με φυσικό τρόπο, αλλά και με παραγωγικό, κατόπιν υιοθεσίας ή *είσποιήσεως*, όπως παρουσιάζεται στην ΕπιτομήΝ.5, 10: *οὐ μόνον ἡ φύσις ἀλλὰ καὶ ἡ θέσις ὑπεξούσιους παῖδας ποιεῖ*.

Σύμφωνα με τους Τρωιάνο- Καρακώστα Βελισσαροπούλου [(2010), 101] η εξουσία του αρχηγού της ρωμαϊκής οικογένειας πάνω στα υπεξούσια μέλη του δεν διαφέρει σε μεγάλο βαθμό από την εξουσία του κυρίου πάνω στους δούλους του. Το απεριόριστο δικαίωμα του *pater familias* περιλαμβάνει δικαίωμα *έκθέσεως*, δηλαδή εγκατάλειψης του νεογέννητου τέκνου, δικαίωμα σωματικού κολασμού των τέκνων, που ενδέχεται να φτάσει μέχρι τον θάνατό τους, καθώς και δικαίωμα πώλησης και ενεχυρίασης τέκνων. Η εξουσία του δεν περιορίζεται μόνο στους ανθρώπους, αλλά και στην οικογενειακή περιουσία¹²⁷.

Η Ρωμαϊκή οικογένεια (*familia*) δεν έχει ως βάση την φύση και τους δεσμούς αίματος, αλλά βασίζεται πάνω στην *πατρική εξουσία* (*pater familias*) και επομένως με τον όρο *familia* δηλώνεται το σύνολο των προσώπων, που βρίσκονται υποταγμένα είτε λόγω φύσεως είτε λόγω του δικαίου κάτω από την εξουσία του οικογενειάρχη. Πανδέκτης 50. 16. *iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate, aut natura aut jure subjectae*¹²⁸.

Στον αρχαιοελληνικό κόσμο η λέξη *ἐξουσία* απαντά συχνά στους συγγραφείς με την σημασία της δύναμης. Υπάρχει πλήθος συγγραφέων στους οποίους απαντά η λέξη, όπως είναι: ο Θουκυδίδης (1.38), ο Ισοκράτης (1.6), ο Ξενοφώντας (*Ἀπομν.* 2.6), ο Πλάτωνας (*Κριτ.* 51d), κ.α. Όμως, στα ρωμαϊκά χρόνια και συγκεκριμένα στο ρωμαϊκό δίκαιο ο όρος προσλαμβάνει διαφορετική σημασία, δηλώνοντας την πατρική εξουσία, την δύναμη του πατέρα επάνω στα μέλη της οικογένειας του.

---

¹²⁶ Berger (1953), 620.

¹²⁷ Harris (1994), 1-22.

¹²⁸ Μαριδάκη (1911), 7-8.

CPR.6.13, 2-3 ἀδελφοῦ ἀπολυθέντων τῆ[ς πατρι-]κῆς ἐξουσίας δι' ἐμοῦ τ[οῦ πατρὸς]
(300-301 μ.Χ.)

CPR.6.14, 3-4 [ἀ]δελφοῦ ἀπολυθέντων τῆς πατρι[κ]ῆς ἐξουσίας δι' ἐμοῦ τοῦ πατρὸς
(300-301 μ.Χ.)

Υπάρχουν πάπυροι της ρωμαϊκής περιόδου που δηλώνουν ότι η πατρική εξουσία τερματίζει με την σύναψη του γάμου, όπως είναι οι εξής:

P.Oxy.237 VII, 12-16, 28-29 και VIII, 4

P.Oxy.907= M.Chr. 317, 10-20 (276 μ.Χ.)

Για περισσότερες πληροφορίες δες: Rafael Taubenschlag, Die patria potestas im Recht der Papyri, in: ZSS, 37, 1916, p. 177

P.Oxy.237 VII, 41-42

P.Oxy.237 VII, 22-27

P.Oxy.237 VII, 28-29

P.Oxy.237 VIII, 4

P.Migl.Vogl.229, 19-20

P.Oxy.237.VI, 17-18- VIII, 5

P.Oxy.237.VII, 12-16

BGU.1578, 8-9 και 20-21

Όλοι οι άνωθεν πάπυροι αφορούν στην πατρική εξουσία (*pater familias*) πάνω στην θυγατέρα τους, ακόμη και μετά το γάμο. Παρατηρείται, δηλαδή, ότι υπάρχουν πάπυροι που επισημαίνουν ότι η πατρική εξουσία διακόπτεται μετά από τον γάμο, ενώ υπάρχουν και εκείνοι οι τονίζουν ότι κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει και ότι η πατρική εξουσία διαρκεί ακόμη και μετά από τον γάμο. Χαρακτηριστικό, ακόμη είναι ότι η πατρική εξουσία πολλές φορές επεκτείνεται και στα αντικείμενα που ανήκουν στην θυγατέρα τους και έτσι σε περίπτωση διαζυγίου έχουν την δυνατότητα να απαιτήσουν την επιστροφή της προίκας. Παράδειγμα παπύρου: P.Oxy.237.VI, 14: *ἀξιῶν τότε ἄ προσήνεγκα αὐτῇ ἀνακομίσασθαι κατὰ τοὺς νόμους.*

πολύφερνος, ον: > φερνή=πολύεδνος. Στον Ησύχιο απαντά άπαξ η λέξη *ἄεδνον*. Η λέξη απαντά ήδη από την ομηρική εποχή προκειμένου να δηλώσει την νύφη που έχει μεγάλη προίκα και είναι περιζήτητη.

προίξ, -κός= δώρο, δωρεά στους γάμους. Συν. *φερνή*

Στο αρχαιοελληνικό δίκαιο χρησιμοποιήθηκε κατά κύριο λόγο ο όρος *προίξ* και σπανιότερα ο όρος *φερνή*. Ο δεύτερος αυτός όρος χρησιμοποιήθηκε ευρύτερα αργότερα στο Βυζάντιο. *Προίξ* και *φερνή* υποδήλωναν κάτι αντίστοιχο προς το θεσμό της σημερινής προίκας. Με την διαδικασία συστάσεως προικός και τις περαιτέρω συνέπειες της έχει ασχοληθεί και ο Αγγελόπουλος [(1911), 16-60].

P.Diog.9, 17 *ἀποδοθῆ[ναι α]ὐτῇ τὴν πᾶσαν προῖκα* (186-210 μ.Χ.)

P.Stras.IV 275, 11 [-ca.?-] *Σώπατρος εἶ[πε]ν δώσει τὴν προῖκα [-ca.?-]* (225 μ.Χ.)

Στο ρωμαϊκό δίκαιο απαντούν τρεις μορφές προίκας: η *dos recepticia*, η *dos profecticia* και η *dos adventicia*. Ως *recepticia* χαρακτηρίζεται η προίκα που στη σχετική συμφωνία περιελήφθη ρητή πρόβλεψη για την επιστροφή των προικῶν αφενός σε περίπτωση λύσης του γάμου και αφετέρου μετά τον θάνατο της συζύγου η προίκα πρέπει να επιστραφεί στον προικοδότη. Το δεύτερο είδος προίκας, η *dos profecticia* συνιστάται αποκλειστικά από τον πατέρα ή ανιόντα από πατρική πλευρά. Χαρακτηριστικό της προίκας αυτής είναι ότι αν λυθεί ο γάμος (ακόμη και με το θάνατο της συζύγου), τα προικῶα επιστρέφονται στον προικοδότη. *Βασιλικά* (29.1) *β τελευτώσης της θυγατρός, ἀποδίδεται τῷ πατρί ἢ παρ' αὐτοῦ δοθείσα προίξ*¹²⁹. Πάντως, σε περίπτωση θανάτου της συζύγου ο σύζυγος κρατάει το ένα πέμπτο της προίκας για κάθε τους παιδί και η υπόλοιπη επιστρέφεται στον προικοδότη. Τέλος, η *dos adventicia* είναι η προίκα που συνιστάται από την ίδια τη σύζυγο εφόσον είναι αυτεξούσια ή τρίτο πρόσωπο και η σχετική συμφωνία δεν προβλέπει την επιστροφή της προίκας σε περίπτωση λύσης του γάμου. Σε κάθε περίπτωση, η σύσταση της προίκας τελεί υπό την αίρεση της τέλεσης του γάμου: *si nuptiae sequantur*, «αν

¹²⁹ Ροῦλος (1890), 78.

ακολουθήσει γάμος», τότε μόνο θεωρείται ότι έχει συσταθεί η προίκα και επέρχονται οι έννομες συνέπειες. Η σύσταση της προίκας πραγματοποιείται με την κατάρτιση μιας τυπικής δικαιοπραξίας. Τέτοια παραδείγματα που δηλώνουν αυτή την ισχύουσα πρακτική υπάρχουν πολλά στο δίκαιο: *Ulpiani Fragmenta VI παρ. 5 Adventitia dos semper penes maritum remanet* . Αυτό ακριβώς επαναλαμβάνεται και στον Πανδέκτη: νομ. 18, παρ. 1, Π. (36.3), 17, (23.5), 10 παρ. 1, 9 (24.3), 11, παρ. 4, (27.6) 2 πρ. (33.4) 6, (35.2) 42, (41.3) . Ο σύζυγος δεν θα κρατήσει την περιουσία σε δύο μόνο περιπτώσεις α) αν φόνευσε την σύζυγό του, οπότε την προίκα την αποκτά το δημόσιο 10 παρ. 1. Πανδ. (24.3) και β) αν δεν ήθελε να ενάγει τον φονιά της συζύγου του, οπότε και σε αυτή την περίπτωση η προίκα θα αποκτηθεί από το δημόσιο, νομ. 27 Πανδ. (49.14) και νομ. 20 Πανδ. (34.9).

Η τυπικότητα της σύστασης της προίκας συνίσταται είτε σε μια πανηγυρική παραδοτική δικαιοπραξία, χέρι με χέρι (*dotis datio*), μέσω της οποίας μεταβιβάζεται στον προικολήπτη η κυριότητα των προικίων, είτε σε πανηγυρική δήλωση (*dotis dictio*) του προικοδότη ότι συνιστά προίκα ή ακόμη σε προφορική συμφωνία μεταξύ προικοδότη και προικολήπτη περί μελλοντικής σύστασης προίκας (*dotis promissio*). Ενδέχεται όμως, ακόμη και σε περίπτωση που η μεταβίβαση των προικίων πραγματοποιείται με παραδοτική δικαιοπραξία, να έχει προηγηθεί πανηγυρική δήλωση ή υπόσχεση του προικοδότη για την παράδοση της προίκας.

Προικολήπτης θεωρούνταν ο άνδρας προσωπικά, έστω και αν ήταν υπεξούσιος. Όσο διαρκεί ο γάμος, ο σύζυγος παραμένει μεν κύριος της προίκας και αποκτά τους καρπούς της, προοδευτικά όμως η κυριότητά του πάνω στην προίκα υποβάλλεται σε περιορισμούς που σκοπό έχουν τη διατήρηση της προίκας για χάρη της γυναίκας.

Αντικείμενο της προίκας μπορούσε να είναι κάθε περιουσιακό στοιχείο και ειδικότερα ενσώματα πράγματα αλλά και ασώματα, όπως εμπράγματα δικαιώματα ή απαιτήσεις¹³⁰.

Η προίκα είναι ένας θεσμός που έχει τις ρίζες του στην ομηρική εποχή και με το πέρασμα των χρόνων καθιερώθηκε στα ελληνικά ήθη και έθιμα. Από την αρχαιοελληνική εποχή ο θεσμός αυτός πέρασε στη ρωμαϊκή κοινωνία και εν συνεχεία την βυζαντινή. Σύμφωνα με τον θεσμό αυτόν ο κύριος της νύφης ήταν υποχρεωμένος

¹³⁰Τρωϊανός—Βελισσαροπούλου-Καρακώστα (2010)⁴ 97-98./ Γκόφας (2011) 346-347. / Berger (1953) 473.

να συστήσει προίκα υπέρ αυτής (*φερνή*) εν όψει του επικείμενου γάμου. Η προίκα διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο γιατί συμβάλλει στην διάκριση της νόμιμη σύζυγου από την παλλακίδα, καθώς η νόμιμη σύζυγος παίρνει προίκα, εν αντιθέσει με την παλλακίδα, που είναι σε κατώτερη μοίρα¹³¹. Ο θεσμός αυτός παρέμεινε σε ισχύ και στις μεταγενέστερες χρονικές περιόδους, όπως Ρωμαϊκό, βυζαντινό δίκαιο, μέχρι και το νεότερο. Στην νεότερη Ελλάδα πέρα από την προίκα ίσχυε και η σύναψη προικοσύμφωνου μεταξύ των δύο οικογενειών, παρουσία μαρτύρων. Στο προικοσύμφωνο κατέγραφαν την λίστα των προικίων. Κάτι αντίστοιχο απαντά και στο βυζαντινό δίκαιο. Εντέλει ο θεσμός της προίκας καταργήθηκε στην Ελλάδα στις 18/2/1983 με τον νόμο 1329 (νόμος 1329 του '83).

Η προίκα μετά από ένα διαζύγιο δεν επιστρέφεται πάντα στον προικοδότη και στην πλευρά της νύφης. Αυτό συμβαίνει, όταν ισχύουν κάποιες συγκεκριμένες προϋποθέσεις, όπως είναι α) εάν η γυναίκα κριθεί ένοχη και υπεύθυνη για το διαζύγιο, β) εάν η γυναίκα χωρίσει τον σύζυγο αναιτίως ή για λόγο που δεν μπορεί να τεκμηριωθεί¹³². Συγκεκριμένα, στο βυζαντινό δίκαιο εάν η γυναίκα κριθεί ένοχη μοιχείας ο σύζυγος της έχει δικαίωμα μετά το διαζύγιο να κρατήσει το 1/6 της προίκας. Αν όμως η γυναίκα έχει διαπράξει μικρότερης σημασίας παράπτωμα ο σύζυγος δικαιούται να κρατήσει το 1/8 της περιουσίας Ulp. Frag. 6, 12, C. 5, 12, 24. Από την άλλη πλευρά, εάν ο σύζυγος είναι ένοχος μοιχείας η γυναίκα ζητά την άμεση επιστροφή της προίκας. Εάν, όμως, το παράπτωμα είναι λιγότερο σοβαρό, αυτός πρέπει να ανακτήσει την προίκα μέσα σε έξι μήνες αντί του ενός χρόνου Ulp. Frag. 6, 13.

Στο ρωμαϊκό δίκαιο η γυναίκα δίνει προίκα στον μελλοντικό σύζυγο της, εάν όμως ο πατέρας της πεθάνει, προτού συναφθεί ο γάμος, τότε την αρμοδιότητα αυτήν την έχει ο αδερφός της νύφης εάν υπάρχει¹³³.

Παράδειγμα παπύρου είναι ο: P.Oxy.6. 907, 19, *ἐπίτροπον δὲ ποιῶ τῶν προκειμέ-]νων ἀφελίκων μου τέκνων τ[ριῶ]ν Ὁρείωνος καὶ Ἡρακλείδου καὶ Διδύμης ἕως ἂν οἱ μὲν ἄρρ[ενες τῆς ἡλικίας γένωνται ἢ δὲ θήλεια* (267 μ.Χ.)

¹³¹ Ποῖλος (1890), 22.

¹³² Corbett (1930), 244-247.

¹³³ Huebner (2013), 123.

Σε περίπτωση χηρείας της γυναίκας, εκείνη έχει το δικαίωμα, μετά την επιστροφή της στην πατρική της οικογένεια να πάρει πίσω και την προίκα της, καθώς μπορεί να την χρησιμοποιήσει εκ νέου για έναν μεταγενέστερο γάμο. Αυτή η πρακτική πιστοποιείται και από τους σωζόμενους παπύρους, όπως είναι οι εξής: BGU.3.970, SB.6.9065, 8-11 *ἐπὸν ἡ Εἰσιδωραι [πρὸ ἐμὲ τὸ]ν [β].ἰον ἀπολιποῦσαν ἀπογένηται, ἐὰν ὁ τούτου ἀδελφὸς Ἀλέξανδρος [τὴν σεση]μ[ασμέν]ην δ[ι]ὰ τῆς αὐτῆς τροφίτιδος προοῖκα τὰς τοῦ ἀργυ(ρίου) (δραχμὰς) Βσ ἐν ἡμέραις ζ[μὴ ἀποδ]ῶ [μοι] τὰ ὀρισμένα αὐτῇ ὑπάρχοντα, ἃ ἐστὶν περὶ μὲν κόμην Ἰβιδῶνα (50-49 π.Χ.), P.Cair.Isid.62, M.Chr.88, ἴσως και ο πάπυρος BGU.2.388¹³⁴.*

προικιμαῖα> από το αρχαιοελληνικό *προικιμαῖος*, α, ον. (προίξ)= ο δωρεάν διδόμενος, ο διδόμενος ως *προίξ*. Αντιστοιχεί στην λέξη *παράφερνα* και έχει παραπλήσια σημασία. Με τον συγκεκριμένο όρο δηλώνονται τα αντικείμενα που ανήκουν στην γυναίκα και σχετίζονται με την προίκα. Λέξη, που απαντά και στον Δίωνα Κ. 47.12.

Λέξεις παράγωγες και ομόρριζες είναι οι εξής: *προίκα*, *προίκειος*, *προικίδιον* (=υποκοριστικό του *προίξ*), *προικίζω*, *προικοδότηση*, *προικοσύμφωνο*.

P.Ness.3.33, 14 *προικιμαῖα καὶ π[αραφερνικαῖ]α πράγματα* (500-599 μ.Χ.)

SB.6.8986, 16-17 *ἐ]ἰς τὸ παρὸν ἀφικόμην τῆς προικιμαίας [ὁμολογίας* (641 μ.Χ.)

Κατά την πτολεμαϊκή περίοδο αξιοσημείωτο είναι ότι παρουσιάζονται πάπυροι στους οποίους οι δούλοι συγκαταλέγονται στην *προίκα*. Τέτοιοι πάπυροι είναι οι κάτωθι:

P.Mert.II.59, 12-13, *κ[αὶ] .τῇ[ν] δούλῃν Ὀπώραν] [καλουμένη]ν ἀπην[ε]χθ[ῆν]αι ἔχουσιν ἐν τῇ αὐτῇ διατιμήσει*, (154 π.Χ.)

P.Giss.2, 13-15, *καὶ παιδίσκην δο[ύλῃν(?) αὐτῆς] ἥι ὄνομα Στολὶς καὶ τὸ ταύτης παιδίον ὑποτίθιον ἥι ὄνομα Α[- ca.9 -] χαλκοῦ τάλαντοις πέντε ὥστ' εἶναι τὰ πάντα χαλκοῦ τάλαν[τα ἑκατόν]* (173 π.Χ.)

¹³⁴ Για περαιτέρω βιβλιογραφία δεξ Yiftach-Firanko (2006).

Πολλές φορές στα παπυρικά γαμικά έγγραφα η *προίξ* και τα *προικιμαία* προδιορίζονται με βάση το ασήμι και το χρυσό, όπως φαίνεται σε αρκετούς παπύρους:

SB.VI.9065.3 *τροφιῖτιν ἀργυ(ρίου) (δραχμῶν) Βσ* (50-49 π.Χ)

BGU.VIII.1848.9 *Φιλίσται φερνήν μου ἐν ἀργ(υρίου) (δραχμαῖς)* (47 π.Χ.)

P.Tebt.III.I 809.2-3 *ἔξ, (γίνονται) ἀργυ(ρίου) (δραχμαῖ) λς, χρυσίου τετάρτας τέσσαρας, (γίνονται) χρυ(σίου) (τετάρτας) δ* (156 π.Χ.)

Ακόμη, ένα χαρακτηριστικό στοιχείο που διαφοροποιεί τις χρονικές περιόδους είναι ότι στους πτολεμαϊκούς παπύρους στα έγγραφα περιλαμβάνεται και γίνεται αναφορά στην συνολική αξία της προίκας. Αντιθέτως, στους παπύρους της Αλεξανδρινής περιόδου, οι συγγραφείς δίνουν έναν κατάλογο στον οποίο απαριθμούνται και κατονομάζονται τα είδη, που συνθέτουν την προίκα, όπως είναι τα ιμάτια, τα χρυσώτια κα¹³⁵. BGU.IV.1099, 8-9 *ἔξ] οἴκου φερνήν σὺν ἱματ[ίοι]ς κα[ὶ χρυ-]* *[[σωτίοις] καὶ ἐπισήμῳ]* (30-23 π.Χ.)

Σε περίπτωση όμως που μετά από ένα διαζύγιο ο σύζυγος κρατήσει τα παιδιά έχει δικαίωμα να κρατήσει ένα μέρος από την προίκα με σκοπό να συντηρήσει τα παιδιά του¹³⁶.

P.Oxy.III.497.7-9 *Ἀμμωνοῦς βούληται τῆς φ]ερ[ν]ῆς τὴν ἀ[π]αίτη[σ]ιν ποιεῖσθαι ἔστω ἀντὶ ταύτης μόνων τῶν ἐξα[κοσίων δραχμῶν -ca.?-]κον χορηγείτω ὁ αὐτὸς Θεὸν τοῖς τέκνοις τὰ πρὸς τὴν διατροφήν* (100-125 μ.Χ.)

P.Oxy.XLIX.3491

προικοσύμφωνον -προικοσυμβόλαιον- πράξη νυμφαγωγίας: Με τον όρο αυτό δηλώνεται το μέγεθος και το περιεχόμενο της προίκας (*φερνής*) που δίνεται από την οικογένεια της νέφης στον μέλλοντα σύζυγο (μετρητά, ενδύματα, υφαντά φτιαγμένα από την ίδια, κοσμήματα, δούλοι, ζώα κλπ., ανάλογα με την κοινωνική τάξη)

---

¹³⁵Yiftacko-Firanko (2003), 126.

¹³⁶Yiftacho-Firanko (2003), 211.

προικῶα: Η κυριότητα του ανδρός πάνω στα προικῶα κατά το ιουστινιάνειο δίκαιο ονομάζεται *λεπτολογία (subtilitas)* του νόμου. Κατά το ιουστινιάνειο δίκαιο υπάρχει απαγόρευση των προικῶων, που επεκτείνεται εκείνη την περίοδο και στα επαρχιακά ακίνητα¹³⁷.

P.Mich.Aphrod.1, 65-67, ἡ θείας φιλοτιμίας ἡ πραγματικοῦ τύπου ἡ ῥεσκρίπτου ἡ θείου νεύματος ἡ δικανικῆς λεπτολογίας ἡ ἐτέρας οἰασθήποτε αἰτίας συμβῇ ταύτην ἀτονῆσαι ἡ μέρους αὐτῆς, (537 μ.Χ.)

προσφερόμενον: προσφέρεσθαι είναι η λέξη, που χρησιμοποιείται συνηθέστερα για την προίκα, που δίνεται στον σύζυγο από την νύφη ως επισφράγισμα του γάμου. Κατά τον πρώτο αιώνα σε αποσπάσματα συμβολαίων γάμων απαντά η φράση *την φερνήν προσφερομένην*.

P.Oxy.2 372, 3-4 τοῦ Πολέμωνος μητρὸς Ἰσαροῦτος τῶν ἀπ' Ὀξυρύγχων πόλεως ἐ[ν ἀγνιᾷ -ca.-? - προσφερομένην -ca.-? - ὥστ' εἶναι] ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν ἀργυρίου δραχμαῖς ἑκατὸν ἐξήκοντα καὶ ἀργυρίου (74-5 μ.Χ.)

P.Oxy.4. 795, 4 γ]αμετὴν φερνήν προσφερομένην δα[κτύλιον] χρυσοῦν τεταρτῶ[ν (81-96 μ.Χ.)

P.Oxy.III.496,9 ῥῥδέ τι προσφερόμ[ενον -ca.-? - οἰκίαν] (127 μ.Χ.)

Από την ίδια ρίζα προέρχεται και η λέξη *προσφορά*, που δηλώνει τα επιπλέον δώρα που δίνονται σε έναν γάμο πέρα από την προίκα, τα γνωστά ως γαμήλια δώρα. Παραδείγματα παπύρων:

Fam.Tebt.21 (122 μ.Χ.)

Ryl.609 (505μ.Χ.)

προσφορά: Νομικός όρος που δηλώνει και αυτός με την σειρά του ένα είδος προίκας. Κάτι αντίστοιχο με την *φερνήν*. Ισχύει ότι τον πρώτο αιώνα στην προσφορά ανήκε

---

¹³⁷ Γκόφας (2011), 349.

κατά κύριο λόγο η γη, η οποία δινόταν *άνευ διατιμήσεως*, όπως ίσχυε στην *φερνή*¹³⁸. Ένας πάπυρος στον οποίο απαντά ο όρος είναι ο P.Ryl.II.154,10 *καὶ ἄνευ δι[ατ]/μής[ε]ως εἰς καρπίαν κ[α]ὶ ἐν πρ[οσφ]ορᾷ* (66 μ.Χ.) .

Μετέπειτα και κατά τον δεύτερο αιώνα η προσφορά της γης παραμένει κομμάτι της φερνής και αυτή η σύνδεσή τους δηλώνεται με την φράση ἐν φερνή κατά προσφοράν, όπως φαίνεται και από τον πάπυρο CPR.I.24.8 δεδωκέναι ἐν φερνή κατά προσφοράν ἀναφαίρετον τῇ αὐτῇ θυγ(ατρί) (136 μ.Χ.)¹³⁸.

πώλησις (λατιν. όρος *coemptio*): είναι μια εικονική πώληση γάμου, με ειδικό λεξιλόγιο. Πρόκειται, δηλαδή, για έναν από τους τρόπους γάμου, που απαντά στο ρωμαϊκό δίκαιο. Είναι ο γνωστός *δι' ὥνῃς γάμος*.

Στον τύπο αυτόν *πώλησης* και κατ' επέκταση στην αγορά η πατρική οικογένεια της νέφης την παραδίδει στον γαμπρό με την παρουσία μαρτύρων (*Inst.* 1.113) . Όταν η γυναίκα είναι υπεξούσια, με την πράξη αυτή περνάει από την πατρική εξουσία στην εξουσία του συζύγου της· ενώ, αν είναι αυτεξούσια, η ίδια μπορούσε να πραγματοποιήσει την πράξη αυτή μόνη της, χωρίς να είναι απαραίτητος κάποιος κηδεμόνας ή επίτροπος. Το νομικό αποτέλεσμα αυτής της πράξης είναι το ίδιο με την *confarreatio* (ιερός γάμος). Πρόκειται για μια επίσημη τελετή, που αντιστοιχεί στον γάμο και πραγματοποιείται παρουσία 10 μαρτύρων και ενός αρχιερέα¹³⁹.

Εκτός από την αγοραπωλησία που αφορά την πράξη του γάμου, μπορεί να ακολουθηθεί η ίδια διαδικασία, προκειμένου να αποδεσμευτεί η γυναίκα από τον επίτροπο ή κηδεμόνα της, ώστε από υπεξούσια να γίνει αυτεξούσια ή να περάσει στην κηδεμονία του συζύγου της.

Η *πώλησις* ως όρος χρησιμοποιείται από τον Αριστοτέλη στα *Ηθικά Εὐδήμεια* (1232a), όχι όμως με την ειδική σημασία του οικογενειακού δικαίου, αλλά με την έννοια της δικαιοπραξίας (513ΑΚ στο σύγχρονο δίκαιο).

¹³⁸ Yiftach-Firanko (2003), 167 και 170.

¹³⁹ Berger (1953), 406.

P

ῥεπούδιον: Όρος εξελληνισμένος από τον λατινικό όρο *repudium*. Σταδιακά, το ρωμαϊκό δίκαιο εξελληνίζεται και αντικαθίστανται οι λατινικές λέξεις από ελληνικές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το *ρεπούδιον*, που προήλθε από το *repundium* και εντέλει επικράτησε ο καθαρά ελληνικός όρος *διαζύγιο*. Η λέξη *ρεπούδιον* απαντά κυρίως στο βυζαντινό δίκαιο [D.24.2, C. 5.17] και με τον όρο αυτόν δηλώνεται η *άποπομπή*, λέξη που ισχύει στο αρχαιοελληνικό και το ρωμαϊκό δίκαιο. Σημαίνει, δηλαδή, την απάρνηση νύφης, την αποπομπή γυναίκας ή την διάλυση ενός γάμου. Για αυτό το λόγο η λέξη εντοπίζεται κυρίως σε βυζαντινούς παπύρους –έγγραφα που αναφέρονται στο διαζύγιο, όχι όμως συναινέσεως αλλά κατόπιν αποπέμψεως. Η διαφορά μεταξύ του διαζυγίου και του *ρεπούδιου* (=άποπομπής) γίνεται στο *Dig.50.16.191 : inter divotium et repudium hoc interest, quod repudiari etiam futurum matrimonium potest, non recte autem sponsa divertisse dicitur, quando divortium ex eo dictum est, quod in diversas partes eunt, qui discedunt. ibid.50.16.101.*

Στο άρθρο του Montevocchi παρουσιάζεται ένας κατάλογος από έγγραφα διαζυγίων που έχουν διασωθεί¹⁴⁰. Στον κατάλογο αυτό των διαζυγίων, που προέρχονται από Αιγυπτιακούς παπύρους, παρουσιάζονται διαζύγια στα οποία δεν είναι ευκρινές ποιο μέρος είναι υπαίτιο. Επίσης, πολλά από αυτά θεωρούνται αμοιβαία διαζύγια, με εξαίρεση ένα χαρακτηριστικό το P.Oxy.I.129.1-3 *τὸ παρὸν τῆς διαλύσεως ῥεπούδιον διαπέμπομαι ἐγ[ὼ] Ἰωάννης πατὴρ Εὐφημίας τῆς ἐμῆς ὑπεξουσίῳ θυγατρὸς σοὶ Φοιβάμμωνι τῷ εὐδοκ(ιμω)τ(άτω) μου γαμβρῷ, διὰ Ἀναστασίου*, στο οποίο ο πατέρας της γυναίκας στλνει ένα *repudium* στον σύζυγο της κόρης του κατηγορώντας τον για ανήθικη συμπεριφορά. Άλλο ένα βασικό στοιχείο που πραγματεύεται αυτό το κεφάλαιο του βιβλίου είναι η τύχη των παιδιών μετά από ένα διαζύγιο, ποιος αναλαμβάνει την φροντίδα τους (η μητέρα ή ο πατέρας) και την διατροφή τους.

Παραδείγματα παπύρων στους οποίους απαντά ο όρος *ρεπούδιον* είναι οι κάτωθι:

---

¹⁴⁰Montevocchi (1936), 20.

P. Oxy. 1.129, 1-3 τὸ παρὸν τῆς διαλύσεως ῥεπούδιον διαπέμπομαι ἐγ[ὼ] Ἰωάννης πατὴρ Εὐφημίας τῆς ἐμῆς ὑπεξουσίῃ θυγατρὸς σοὶ Φοιβάμμωνι τῷ εὐδοκ(ιμω)τ(άτω) μου γαμβρῷ, (500-599 μ.Χ.)

P. Oxy.I.129, 1-3 τὸ παρὸν τῆς περιλύσεως ῥεπούδιον (500-599 μ.Χ.)

P. Oxy.I.129, 1-3 διεπεμψάμην τὸ παρὸν τῆς περιλύσεως ῥεπούδιον (500-599 μ.Χ.)

P. Lond.5.1713, 21-22 τοῦ ἀπ' ἀλλήλων χωρι[σθῆναι] κατὰ τοῦτο εἰς τὸ παρὸν ῥε[πο]ύδιον (569 μ.Χ.)

P.Flor.I.93, 4-6 κοινὴν ὁμολογίαν τῆς δισσοῦς ὁμοτύπου γραφείσης ἀποζυγῆς καὶ διαίσεως τοῦδε τοῦ ῥεπουδίου ἐκ μὲν τοῦ ἐνὸς μέρους (569 μ.Χ.)

καὶ οἱ P.Cair.Masp.i. 67121, ii. 67153, 67154, 67155, iii. 67311

Ἡ λέξις ῥεπούδιον ὡς διαζύγιο πέρα ἀπὸ τοὺς παπύρους εντοπίζεται καὶ στον Ιουστίνου Μάρτυρα, που χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρο με τὴν ἴδια σημασία: μένουσα ἐν τῇ συζυγίᾳ καὶ ὁμοδαίτος καὶ ὁμόκοιτος γινομένη, τὸ λεγόμενον παρ' ὑμῖν ῥεπούδιον δοῦσα ἐχωρίσθη (2.6.4 στο ἔργο Δεύτερη Απολογία 2^ο αἰων. μ.Χ.).

Περαιτέρω πληροφορίες γιὰ τὸ ῥεπούδιον ἀντλούνται ἀπὸ τὸν πάπυρο P.Herm. 29.

P.Herm.29, 4-5 **πρὸς τῷ** παρ' ἐκατέρῳ μέρει εἶναι ἀθροεντικὴν μοναχὸν **πρὸς ἀσφάλειαν** (586 μ.Χ.)

Ἡ ἐκφραση αὕτη εἶναι τυπικὴ ἐκφραση διμερῶν συμφωνιῶν. Δεν βρίσκεται, ὅμως, σε κανένα ἄλλο ἐγγραφο διαζυγίου καὶ συγκεκριμένα ἀποπομπῆς (ῥεπούδιον) ἐκείνης τῆς χρονικῆς περιόδου.

P.Herm.29, 4-5 ἀλλ' ἐξεῖναι τ[ῷ ἐ]κατέρῳ μ<έρ>ει ἑτέρῳ γάμῳ προσομιλεῖν ἐντεῦθεν ἤδη ἥτοι ἀπὸ τῆς σήμερ[ο]ν ἡμέρας **καθὼς γέγραπται** (586 μ.Χ.) Ἡ μορφή αὕτη με τὴν χρῆση τοῦ καθὼς δεν ἀπαντᾷ ὡς τυπικὴ φόρμουλα σε ἄλλο ἐγγραφο που σχετίζεται με τὸ ρεπούδιον.

Ἄλλη μια διαφορετικὴ σημασία γιὰ τὸ ῥεπούδιον πέρα ἀπὸ τὸ διαζύγιο εἶναι καὶ τὸ ῥεπούδιον που στέλνει ὁ πατέρας τῆς νύφης στὸν σύζυγο τῆς κόρης του, δηλώνοντας ὡς αἰτία τὴν ἀνῆθικη συμπεριφορὰ τοῦ τελευταίου. Παράδειγμα παπύρου με αὕτη τὴν σημασία εἶναι ὁ ἐξής: P.Oxy.1.129.

P.Oxy.1.129, 2-3, ἐγ[ὼ] Ἰωάννης πατὴρ Εὐφημίας τῆς ἐμῆς ὑπεζουσίου θυγατρὸς' σοὶ Φοιβάμμωνι τῷ εὐδοκ(ιμω)τ(άτω) μου γαμβρῷ (500-599μ.Χ)

P.Oxy.II.268, 1 Θέωνι ἀρχιδικα[στ]ῇ καὶ πρὸς τῇ ἐπιμελε[ί]α τ[ῶ]ν χρη[μα]τιστῶν καὶ τῶν ἄλλων κριτηρίων (57 μ.Χ.) : **καὶ πρὸς τῇ ἐπιμελε[ί]α τ[ῶ]ν χρη[μα]τιστῶν**: Αυτὴ ἡ ἐκφραση εἶναι ὁ ἐπίσημος τίτλος γιὰ τὸν ἀρχιδικαστὴ καὶ προέρχεται ὁ ὅρος ἀπὸ τὴν πτολεμαϊκὴ περίοδο. Ὁ ὅρος *χρηματιστής* δὲν ἔχει ἀναφερθεῖ πουθενά με ἐξαίρεση τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

BGU.CCLXXX.I.455.2

Στο βυζαντινὸ δίκαιο πέρα ἀπὸ τὸν σύζυγο καὶ ἡ σύζυγος ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ἀποπέμψει τὸν σύντροφό της ὅταν ὑπάρχουν κάποιες συγκεκριμένες περιπτώσεις: α) εἰάν ὁ σύζυγος κριθεῖ ἐνόχος γιὰ φόνο, β) γιὰ προετοιμασία δηλητηρίων καὶ γ) γιὰ παραβίαση τάφων. Ἀντιθέτως, ὁ σύζυγος μπορεῖ νὰ χωρίσει τὴν γυναῖκα του χωρὶς περαιτέρω εὐθύνη ὅταν ἡ γυναῖκα ἔχει α) διαπράξει μοιχεία, β) προετοιμάζει δηλητήρια ἢ γ) εἶναι υπεύθυνη μαστροπείας, πρόκειται γιὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν υιοθεσία τοῦ Κωνσταντίνου, 331 μ.Χ. (C. Th. 3,16,1.). Μετὰ τὴν νομοθεσία τοῦ Κωνσταντίνου ἄρχισαν οἱ ἐπόμενοι βυζαντινοὶ αυτοκράτορες (Θεοδόσιος, Οὐλεντινιανός, Ιουστινιανός) νὰ τροποποιοῦν τὶς νομοθεσίες καὶ νὰ προσθέτουν νέα στοιχεῖα¹⁴¹.

Σ

στρατηγός : Ὁ ρόλος τοῦ στρατηγοῦ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ περίοδο ἀφορᾷ στὴν προετοιμασία τοῦ νομάρχου γιὰ νὰ λάβει ἀπόφαση ὑποβάλλοντάς του ὅλα τὰ πραγματικὰ περιστατικὰ ποὺ ἀφοροῦσαν τὸ θέμα, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι καθήκον του νὰ αποφασίσῃ ἀν εἶναι (αὐτὰ τὰ περιστατικὰ) σημαντικὰ ἢ μὴ P.Oxy.II.237¹⁴².

---

¹⁴¹βλ. Hunter (1994), 689.

¹⁴²Wolff (1939), 56.

P.Oxy.II.237, 9-11 *ἡξιώσά τε τὸν στρατη[γ]ὸν ἐπιστολὴν [γράψαι] τοῖς τῶν ἐνκτήσεων βιβλιοφύλαξι ὃ προσφωνήσωσιν αὐτῷ πάντα τὰ παρακείμενα τῶν τοῦ πατρ[ὸς]* (186 μ.Χ.)

συγγραφή ὁμολογίας: πρόκειται για ένα είδος έγγραφου γάμου, σύμφωνα με το οποίο ο σύζυγος αναγνωρίζει την παραλαβή της προίκας. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. [Wolff (1939), 19-49]: *ὁμολογία* σύμφωνα με τον Wolff είναι ο όρος που αποδεικνύει και κατοχυρώνει νομικά έναν γάμο και δεν διαφέρει ουσιαστικά από όσα βεβαιώνονται και από την *συγγραφή*¹⁴³ *συνοικεσίου*. Χαρακτηριστικό είναι ότι και στην περίπτωση της *ὁμολογίας* υπάρχει αναφορά στην προίκα, που δίνεται από την οικογένεια της νύφης στον σύζυγο) [Am.Phil. Ass. Philol. Monogr. IX, Pennsylvania (1939), 5]. Η *συγγραφή ὁμολογίας* κατά κύριο λόγο ασχολείται με το θέμα της προίκας και την αναγνώριση παραλαβής της και όχι με την ίδια την υλοποίηση του γάμου. Συνεπώς, το είδος αυτού του εγγράφου ρυθμίζει και διευθετεί τα οικονομικά ζητήματα του ζευγαριού και είναι αντίστοιχο με το έγγραφο *συγγραφή συνοικεσίου*¹⁴⁴.

συγγραφή : Ο όρος *συγγραφή* σημαίνει αρχικά το τεκμήριο έξι μαρτύρων που πιστοποιούν στο τέλος του εγγράφου την σύναψη του γάμου ή την λήψη ενός διαζυγίου¹⁴⁴. Παράδειγμα τέτοιων παπύρων είναι οι κάτωθι: P.Par.13 και P.Oxy.II 265. Είναι ένας τρόπος με τον οποίο κατοχυρώνεται νομικά ένας γάμος. Άλλοι τρόποι κατοχύρωσης είναι η *ὁμολογία*, η *de facto* δηλαδή απόφαση του ζευγαριού να ζήσουν μια κοινή ζωή (*κυριεύειν κοινῇ τῶν ὑπαρχόντων*).

BGU.IV.1101, 20, *καὶ διὰ τῶν ἱεροθυτῶν τοῦ συνοικ(ισίου) συγγρα(φῆν)* (13 π.Χ.)

Ο νομικός όρος *συγγραφή* δεν απαντά μόνο στο οικογενειακό δίκαιο (γάμος-διαζύγιο), αλλά και σε άλλες νομικές σχέσεις, όπως είναι η μίσθωση κλπ. Παράδειγμα παπύρου που το αποδεικνύει αυτό είναι: BGU.VI.1265, 10, *οὗ ἐνδεκάτου ἔτους κα[τὰ] τὴν συγγραφὴν τῆς μισθώσεως τοῦ κλήρου* (214-213 π.Χ.)

¹⁴³Taubenschlag (1955), 113.

¹⁴⁴Wolff (1939), 19.

συγγραφή περι γάμου: Παραδείγματα παπύρων: BGU.IV.1098, BGU.IV.1101, BGU.IV.1052, BGU.IV.1050, BGU.IV.1051.

συγγραφοδιαθήκη: BGU.I.183, BGU.I.251, BGU.I.252, CPR.28.

συγγραφή συνοικεσίου: Πρόκειται για το έγγραφο που συντάσσεται ενώπιον του *άγορανομείου*. Δεν είναι απολύτως ξεκάθαρο εάν η φράση *συγγραφή συνοικισίου* είναι συνώνυμη ή αντίθετη με την φράση *συγγραφή γαμική*. Εάν υποθεθεί ότι στον πάπυρο Pap.Par. 13 η φράση *ἐν ἐνιαυτῷ συνοικεσίου* είναι σωστή, τότε σχετίζεται άμεσα με τον άγραφο γάμο. Υπάρχει, όμως, και η ερμηνεία ότι η *συγγραφή* σχετίζεται με το *συνοικέσιον* και τότε το *συνοικέσιον* αναφέρεται στον έγγραφο γάμο και απαντά στα συμβόλαια γάμου της βυζαντινής περιόδου C.P.R.30.40. Το ρήμα *συνοικεῖν* εφαρμόζεται για ένα παντρεμένο ζευγάρι εγγράφως. Τέλος, η έκφραση *συγγραφή συνοικεσίου* καλύπτει και τα δύο είδη γάμων τόσο του έγγραφου όσο και του άγραφου γάμου. Έτσι, το ρήμα *συνοικεῖν* παραπέμπει και παρομοιάζεται με το ρήμα *συνεῖναι*, καθώς και τα δύο έχουν ουδέτερη σημασία και δεν χρωματίζονται με μια συγκεκριμένη ερμηνεία.

Ένα παράδειγμα παπύρου που αποτελεί τον προάγγελο της *συγγραφής συνοικεσίου* είναι ο P.Hib.II.208 .

P.Hib.II.208 , 12 τὸ δὲ ἀνά/λωμα τῆς συγγραφῆς (270-250 π.Χ.)

Σύμφωνα με τον Wolff¹⁴⁵ ο όρος *συγγραφή συνοικεσίου* δίνει στο ζευγάρι τη νομική βάση της οικογενειακής τους ζωής. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε κατά κύριο λόγο κατά την πτολεμαϊκή περίοδο, αλλά και μετέπειτα στην ρωμαϊκή περίοδο, προκειμένου να υπάρξει έγγραφος γάμος, νομικά κατοχυρωμένος. Η ταξινόμηση των γραπτών συμβάσεων ως *εγγραφή συνοικεσίου* δεν εξαρτάται από την μορφή τους. Παραδείγματα παπύρων είναι οι εξής: P.Teb.III.809.4, PST.II.166.14 [P.Teb.III.809, 5-6, ἣν ἔχει ἡμῶν συνοικεσίου συγγραφὴν (156π.Χ.)]. Δεν είναι σωστό να γίνει

---

¹⁴⁵Wolff (1939), 12.

κατηγοριοποίηση των παπυρικών κειμένων σε συγγραφή συνοικεσίου, εάν περιλαμβάνουν αφενός αναφορά σε φερνή και αφετέρου αναφορά στα αμοιβαία καθήκοντα και τις υποχρεώσεις που υπάρχουν μεταξύ του αντρόγυνου. Αυτό συμβαίνει, επειδή αναφορά στην προίκα και στην ύπαρξη της γίνεται και στα έγγραφα γάμου, που ανήκουν στην συγγραφή ομολογίας, π.χ. P.Par.13.

P.Par.13, 5-6 καθ' ἣν ἔθετο αὐ[τ]ῇι συγγραφὴν ὁμολογίας (157-156π.X)

Όπως συνάγεται από τους παπύρους η διαδικασία της ἐκδόσεως συμπορεύεται με την διαδικασία της συγγραφής συνοικεσίου. Όχι μόνο η ἔκδοσις, αλλά και η φερνή συνδέεται με την συγγραφή συνοικεσίου. Οι όροι εντοπίζονται ήδη από τα πτολεμαϊκά έγγραφα και μετέπειτα στα ρωμαϊκά. Την σύνταξη του συμβολαίου μπορεί να την κάνει η γυναίκα μόνη της ή ο πατέρας της ή ο επίτροπος της νύφης¹⁴⁶.

συγγνώμη ηλικίας: δίνεται η δυνατότητα στην ηλικία των 20 ετών για τους άνδρες και στην ηλικία των 18 ετών για τις γυναίκες να ζητούν από τον αυτοκράτορα την άδεια να διαχειρίζονται μόνοι τους τις υποθέσεις αφού κριθούν ικανοί για αυτήν την αρμοδιότητα.

συγκατάθεση (auctoritas) Η παροχή συγκατάθεσης για τον γάμο ή για οποιαδήποτε άλλη δικαιοπραξία αφορά μόνο τους υπεξούσιους, που βρίσκονται κάτω από την πατρική εξουσία ή κάτω από άλλη μορφή εξουσίας¹⁴⁷.

συμβιώσουσι: Η λέξη απαντά στα έγγραφα γάμου. Ο συγκεκριμένος τύπος είναι μοναδικός και εντοπίζεται μόνο σε έναν πάπυρο (P.Mich.XV.700). Όμως, συνηθέστερος τύπος για αυτά τα έγγραφα και για την ίδια χρήση είναι *συμβιούτωσαν*.

Πάπυρος μοναδικός στον οποίο υπάρχει η λέξη *συμβιώσουσι*:

P.Mich.XV.700, 10, [συμ]βιώσουσι ἀλλήλοις, (143 μ.Χ.)

¹⁴⁶Wolff (1939), 15.

¹⁴⁷Σχετικά με τα υπεξούσια και τα αυτεξούσια μέλη μιας οικογένειας βλ. Μαριδάκη (1922), 325, Πετρόπουλος (1963), 1122-1133, Νάκος (1999), 24-25.

Πάπυροι στους οποίους απαντά ο πιο εύχρηστος τύπος:

P.Bodl.I.61d, 6 *Συμβιούτωσαν οὖν σὺν ἀλλήλοις οἱ γαμοῦντες* (100-199 μ.Χ.)

SB.28.17049, 2-3 *συμβιούτωσαν οὖν ἀλλή[λοις οἱ γαμοῦντες]* (100-125 μ.Χ.)

συνεῖναι ἀγράφως: Σύμφωνα με τον μελετητή Wolff ο όρος δεν δηλώνει τον γάμο-*συγχώρεσιν*, στοιχείο που διαπιστώνεται και από τους εξής παπύρους: PSI.VII.777, P.Sammelb.III.7239 και BGU.IV.1084. Ο συγκεκριμένος όρος έχει νομικά αποτελέσματα, που βασίζονται στην συγκατοίκηση, και σχετίζεται με την *όμολογίαν*. Η μόνη διαφορά από την όμολογία είναι ότι παραλείπεται ο έγγραφος τύπος¹⁴⁸.

PSI.VII.777, 10-11 *Ἀρσιν[όης Νίκης] φάμενοι συνεῖναι ἑαυτοῖς ἀγρ[άφως - ca.9 -] γένημα Ἦρων* (96 μ.Χ.)

BGU.IV.1084, 20-25 *καὶ Ἀλθαιέως ἐτῶν πενήκοντα ὀκτὼ ἀγνιδῶς Ἀρσινόης Νείκης φάμενοι συνεῖναι ἑαυτοῖς ἀγράφως* (222 μ.Χ.)

Η προέλευση του *συνεῖναι ἀγράφως* δεν είναι επιβεβαιωμένη, υπάρχουν διαφορετικές απόψεις επί του θέματος. Ο Wolff¹⁴⁹ πιστεύει ότι έχει ελληνική προέλευση. Άλλοι πάλι μελετητές (Huwardas, San Nikolo, Wenger) ισχυρίζονται ότι ο άγραφος γάμος έχει στοιχεία και επιρροές από την Αίγυπτο. Ο Πετρόπουλος¹⁵⁰ από την πλευρά του θεωρεί πως αυτό το είδος γάμου είναι ένα προστάδιο του ελληνο-ρωμαϊκού τύπου γάμου. Ο γάμος που συνάπτεται αγράφως παράγει όλα τα νομικά αποτελέσματα που θα επέρχονταν σε περίπτωση που υπήρχε έγγραφος τύπος. Για παράδειγμα, τα παιδιά είναι σε θέση να κληρονομήσουν την περιουσία της μητέρας τους κατόπιν υποστηρίξεως από τον πατέρα PSI.VII.777, P.Sammelb.III.7239, BGU.IV.1084. Από την πλευρά της η γυναίκα, όπως και σε κάθε άλλη μορφή γάμου, οφείλει να επιδεικνύει πίστη και αφοσίωση στον σύζυγό της. Αυτό παρουσιάζεται στους παπύρους : PSI.VIII.921.28 *ἀριστερᾶς συνῆρθαι αὐτοὺς τὴν πρὸς ἀλλήλους συμβίωσιν [ἦ]τις αὐτοῖς συνειστήκι ἄγραφος κ[αὶ] [ἐξεῖ]ναι ἑκατέρῳ αὐτῶν τὰ καθ’*

¹⁴⁸Wolff (1939), 43-44.

¹⁴⁹Wolff (1939), 50.

¹⁵⁰Πετρόπουλος (1963), 51.

ἐαυτὸν οἰκονομῖν ὥς ἂν αἰρήται και Dura Perg.22 (πρόκειται για πάπυρο στον οποίο δεν υπάρχει καμία αναφορά για την κοινή περιουσία του ζευγαριού και αυτό γιατί πρόκειται για έγγραφο *ἀγράφως συνεῖναι*). Σε περίπτωση άγραφου γάμου το διαζύγιο επέρχεται περίπου με τους ίδιους όρους και με τον ίδιο τρόπο που θα διατυπωνόταν σε περίπτωση υπάρξεως έγγραφου τύπου. Επίσης, ο άγραφος γάμος μπορεί να παραμείνει άγραφος ή να μετατραπεί σε έγγραφο γάμο, να περάσει δηλαδή στο επόμενο στάδιο.

Στον πάπυρο Dura Perg.22 παρουσιάζεται ένας νομικός περιορισμός που προκύπτει εξαιτίας της άγραφης συναινέσεως στα περιουσιακά δικαιώματα και τα δικαιώματα ιδιοκτησίας.

Για πρώτη φορά ο όρος *συνεῖναι ἀγράφως* απαντά το 36 μ.Χ., στοιχείο που παρατηρείται από τον πάπυρο: P.Oxy.II.267.18 *ἐπεὶ δὲ σύνεσμεν ἀλλήλοις ἀγράφως[ς]*¹⁵¹.

Πρόκειται για έναν νόμιμο γάμο με όλα τα νομικά αποτελέσματα. Σύμφωνα με τον μελετητή Wolff¹⁵² το πρόβλημα έγκειται στον να εντοπιστεί η ουσιαστική διαφορά μεταξύ του άγραφου και του έγγραφου γάμου. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν είναι εφικτό, γιατί δεν είναι ξεκάθαρες οι διαφορές αυτών των όρων. Ίσως μια μικρή διαφορά να μπορούσε να θεωρηθεί ότι ο πατέρας (που έχει συνάψει άγραφο γάμο) που έχει κόρη και πρόκειται να παντρευτεί να έχει το δικαίωμα να την χωρίσει παρά την θέλησή της. Πάπυροι που δηλώνουν την προαναφερθέντα άποψη είναι οι εξής: P.Ryl.II.154 (66 μ.Χ.) και BGU.1045.

συνευδοκέω: >ρ. *εὐδοκέω*: Λέξη που απαντά ήδη από το αρχαιοελληνικό δίκαιο και παρέμεινε σε ισχύ και στα επόμενα δίκαιο, όπως είναι το ρωμαϊκό και το βυζαντινό. Η λέξη έχει διαφορετικές σημασίες, έτσι μπορεί να σημαίνει: α) από κοινού επιδοκιμάζω, παρέχω την συναίνεση μου (Πολύβ. 7. 1. 3, Διόδ. 4. 24) β) μετά γενική προσώπου, συναινώ ή έχω συμπάθεια προς τινά. Η χρήση της λέξης γίνεται συχνότερη στους βυζαντινούς συγγραφείς. Μερικοί από αυτούς είναι οι εξής:

---

¹⁵¹Wolff (1939), 69.

¹⁵²Wolff (1939), 72.

Αθανάσιος Θεολόγος *Τόμος στην Αντιόχεια* 26.1, Ιωάννης Χρυσόστομος *Γένεσις* 53.56. Με παραπλήσια σημασία απαντά και σε παπύρους που αφορούν στον γάμο, δηλώνοντας την συγκατάθεση που δίνει ο πατέρας (κύριος) της μέλλουσας νύφης για τον επικείμενο γάμο, ειδικά από τη στιγμή που η γυναίκα είναι υπεξούσια και βρίσκεται κάτω από την εξουσία του πατέρα.

P.Mich.5.340, 2-7 [τῷ] τῆς προσούσης καὶ συνούσης αὐτῷ γυναικὸς [Ἡρα]κλείας πατρὶ Διδύμωι Μάρωνος ὥς (ἐτῶν) vac. ? [οὐλ(ή)] vac. ? παρούσης καὶ εὐδοκούσης πᾶσι τοῖς καὶ τὴν [όμο]λογίαν ταύτην δηλουμένοις τῆς προγεγραμμ- [ένης] Ἡρακλείας ὥς (ἐτῶν) vac. ? οὐλ(ή) vac. ? [με]τὰ κυρίου τοῦ προγεγραμμένου (45-46 μ.Χ.)

P.Mich.5.340 2r, 71-73 Δίδυμος Μάρωνος [προσενήνεγμαι ἐν] συνευδοκούσης τῆς θυγατρὸς μου Ἡρακλείας μετὰ κυρίου ἐμοῦ προσενήνεγμε (45-46 μ.Χ.)

συνῆρσθαι πρὸς ἀλλήλοις συνβίωσιν : Η έκφραση χρησιμοποιείται στα συμβόλαια γάμου και διαζυγίου και δηλώνει την ένωση δύο ανθρώπων. Το ρήμα από το οποίο προέρχεται το *συνῆρσθαι* είναι το ρ. *συναίρω* και όχι το *συναιρέω*.

P.Brookl.8, 13-14 *συνῆρσθαι* [αὐτοὺς τὴν] πρὸς ἀλλήλοις συνβίωσιν , (177 μ.Χ.)

συνοικεῖν : > ρ. *συνοικέω*. Στα παπυρικά έγγραφα γάμου της ρωμαϊκο-βυζαντινής περιόδου απαντά η φράση *συγγραφή συνοικεσίου*. Εάν απομονωθεί ο όρος *συνοικεῖν* έχει την εξής σημασία: δηλώνει συγκατοικώ, ζω μαζί με κάποιον και πιο συγκεκριμένα δηλώνει την συγκατοίκηση, που προκύπτει από ένα γάμο (Εὐρ. *Μήδ.* 242). Ο συγκατοικος προέρχεται από την ίδια ρίζα και αποκαλείται *συνοικητήρ*. Ήδη από την Αρχαία Ελλάδα ο όρος έχει τεχνική λειτουργία στα συμβόλαια γάμου προκειμένου να δηλώσει τη νόμιμη κοινή οικογενειακή ζωή. Δήλωνε δηλαδή, έναν γάμο που είχε συμβληθεί μέσω της εκδόσεως της νύφης, που δόθηκε στον σύζυγο από τον πατέρα της. Παράδειγμα στο οποίο απαντά ο όρος ήδη από την αρχαία Ελλάδα με την ίδια σημασία είναι ο Ισαίος 3. 64: *τὰς μὲν ὑπὸ τῶν πατέρων ἐκδοθείσας καὶ συνοικούσας ἀνδράσι γυναῖκας* (*Περὶ τοῦ Πύρρου κλήρου*) και άλλοι συγγραφείς, όπως ο Ευριπίδης (*Ιππόλ.* 162-163), ο Πλάτων (*Γοργίας* 479b-

ὅσῳ ἀθλιώτερόν ἐστι μὴ ὑγιοῦς σώματος μὴ ὑγιεῖ ψυχῇ συνοικεῖν), ο Αριστοτέλης (*Ἀθηναίων Πολιτεία* 39.3 *Ἐλευσινίων δὲ συνοικεῖν οὕς ἂν οὗτοι βούλωνται*) και μετέπειτα βυζαντινοί συγγραφείς Ιωάννης Χρυσόστομος (*Ὁμιλία Εἰς τὴν Γένεσιν* 53.322: *ἀλλὰ νομίζοντες πάρεργον εἶναι τὴν τούτων ἀνάγνωσιν, καὶ διὰ τὸ γυναικὶ συνοικεῖν*.)

Λέξεις που ἔχουν κοινὴ ρίζα και απαντοῦν σε παπυρικά ἔγγραφα γάμου ἢ διαζυγίου εἶναι τα εξής: *συνοικεσία=συνοίκησις, συνοικέσιον*.

P.Dura.31, 9-10, *συνοικεῖν ἐτέρῳ ἀνδρὶ ὃ ἂν αὐτὴ αἰρήται*, (204 μ.Χ.)

P.Oslo.3.111, 142-143, *ἕτερον ἐλ[ε]ύθερον ἢ ἀ[π]ελ[ε]ύθ[ε]ρ[ον] συνοι[κ]εῖν ἡμεῖν ἢ ἐν[ο]χος εἶην τῷ ὄρκ[ω]* (235 μ.Χ.)

τέκνα: Κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ και μετέπειτα τὴν βυζαντινὴ περίοδο τα βρέφη υπέφεραν ἀπὸ υψηλὸ ποσοστὸ θνησιμότητας. Σύμφωνα με μία εκτίμηση, το 28% των παιδιῶν πέθαινε κατὰ τὸ πρῶτο ἔτος τῆς ζωῆς τους, ἐνῶ το 50% πρὶν ἀπὸ τὴν ἡλικία των δέκα χρόνων. Λόγω αὐτοῦ του γεγονότος αφενὸς και αφετέρου με βάση τις δημοσκοπικὲς ἐρευνες αὐτῆς τῆς περιόδου μια οικογένεια θα ἔπρεπε να ἀποκτήσει περίπου πέντε παιδιά, ὥστε να εἶναι σίγουρη ὅτι θα ἐπιβιώσουν ἔστω τα δύο και θα καταφέρουν να φτάσουν στὴν ἡλικία τῆς ἐνηλικίωσης. Ἀν πάλι μια οικογένεια ἐπιθυμοῦσε τὴν αὐξηση του μεγέθους τῆς θα μπορούσε να το πετύχει εἴτε με τὴν υιοθεσία, εἴτε με τὴν εἰσποίηση¹⁵³.

Ἡ λέξη απαντᾶ σε ἓναν μεγάλο ἀριθμὸ συγγραφέων ἤδη ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ. Αἰξίζει να αναφερθοῦν ἐνδεικτικὰ οἱ εξῆς συγγραφεῖς Ὁμ. *Οδ.* γ. 418, δ. 78, *Ιλ.* Β. 136, *Ησ. Θεογ.* 149, 240, 308, *Εὐρ. Ἄλκ.* 270, *Ἄλκ.* 272.

Τα τέκνα διακρίνονται σε νόμιμα τέκνα και μη. Νόμιμα τέκνα εἶναι ἐκεῖνα που γεννήθηκαν μέσα στα πλαίσια γάμου [1 D. 1.5.12, *Νεαρά* Ιουστινιανού 89.1.1, *Βασ.* 7.8.5, 46.1.9], ἐνῶ μη νόμιμα τέκνα εἶναι ἐκεῖνα που γεννήθηκαν ἐκτὸς αὐτοῦ, ὅπως

---

¹⁵³ Curchin (2000-2001), 539.

παρουσιάζεται και στην βυζαντινή νομοθεσία [*Νεαρά* Ιουστινιανού 89.1.1, *Βασ.* 46.1.19, *Epitome* 24.38, *Prochiron auctum* 26.1].

Για να χαρακτηρίσουμε ένα τέκνο γνήσιο στοιχείο που διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο είναι ο χρόνος της γέννησης και όχι ο χρόνος της συλλήψεως. Αξίζει να σημειωθεί ότι το τεκμήριο γνησιότητας τέκνου απαντά όχι μόνο στο ρωμαϊκό δίκαιο, αλλά και μετέπειτα στο βυζαντινό. Οι διατάξεις που αναφέρονται σε αυτό το στοιχείο είναι οι κάτωθι: *D.* 1.5.12, 2.4.5, 38.16.3.11,12, *Βασ.* 7.8.5, 45.1.16, 46.1.9 .

Παραδείγματα παπύρων που παρουσιάζουν την νομιμότητα των τέκνων είναι οι εξής:

PSI.VII.777, 11-13 *γένημα Ἦρων ἐγ[ιαυτοῦ α ?, ἔτους δευτέρου Αὐτοκράτορος Κ(αί)[σαρος Δομιτιαν]οῦ Σεβαστοῦ, Ξανδικοῦ* (96 μ.Χ.) Το απόσπασμα αυτό προέρχεται από τα αρχεία των νέων στην Αλεξάνδρεια.

BGU.IV.1084, 24-26 *συνεῖναι ἑαυτοῖς ἀγράφως, υἱὸν Θεῶνα ἐνιαυτοῦ ενός* (222 μ.Χ.) Πρόκειται για τον κατάλογο μητρώου των εφήβων στην Αλεξάνδρεια.

Υ

υἰοθεσία > υἰοθέτησις-εως: ρ. *υἰοθετέω*= προσλαμβάνω κάποιον ή ανακηρύττω κάποιον ως υἱό μου μη ὄντα τέκνον μου εκ φύσεως. [*D.de adopt.*1.7.παρ. 5 και *Inst. de adopt.*1.11]. Ο λατινικός όρος είναι *adoptio* και προέρχεται από το ρ. *optare* που σημαίνει *ἐκλέγειν*¹⁵⁴. Η λέξη απαντά κυρίως στους μεταγενέστερους συγγραφείς, όπως είναι ο Ωριγένης, ο Γρηγόριος Νύσσης, ο Ευσέβιος.

Πρόκειται, δηλαδή, για την εισδοχή ενός νέου προσώπου σε μια οικογένεια και το οποίο καθίσταται ίσο μέλος με τα υπόλοιπα και εξομοιώνεται με νόμιμο τέκνο¹⁵⁵. Σύμφωνα με την βυζαντινή νομοθεσία η *υἰοθεσία ἐστὶ νόμιμη πρᾶξις μιμούμενη τὴν φύσιν*, *ΕπιτομήΝ.* 5, 9. Μετά την υιοθεσία, χαρακτηριστικό είναι, ότι ο υιοθετούμενος

¹⁵⁴Ράλλης (1891),1.

¹⁵⁵Πετρόπουλου (1955), 1266.

αποκτά θέση όμοια με αυτήν του φυσικού τέκνου και αντίστοιχα κληρονομικά δικαιώματα στην νέα του οικογένεια, χάνοντας όσα είχε στην παλαιά.

Ο θεσμός της υιοθεσίας απαντά ήδη στο αρχαιοελληνικό δίκαιο και παρέμεινε σε ισχύ και στα δίκαια που ακολούθησαν, το ρωμαϊκό και το βυζαντινό. Ακόμη και στο σύγχρονο αστικό (οικογενειακό) δίκαιο υπάρχει ένα ολόκληρο κεφάλαιο (13^ο) το οποίο ρυθμίζει τον θεσμό της υιοθεσίας (1542-1588ΑΚ) και έχει αρκετά κοινά στοιχεία με τον θεσμό όπως ίσχυε παλαιότερα και όπως παρουσιάζεται μέσα από τους παπύρους και την νομοθεσία.

Μέσω αυτής της πρακτικής υπήρξε δυνατή η συνέχιση της οικογένειας σε περίπτωση που δεν υπήρχαν γνήσια τέκνα. Πέρα από την αύξηση των μελών μιας οικογένειας, σκοπός της υιοθεσίας ήταν και πολιτικοί λόγοι. Για παράδειγμα, ο Ιούλιος Καίσαρας, που είχε μόνο μια κόρη υιοθέτησε με την διαθήκη του τον ανιψιό του Οκταβιανό, τον μετέπειτα πρώτο ηγεμόνα Αύγουστο¹⁵⁶. Η υιοθεσία στο αρχαιοελληνικό δίκαιο μπορούσε να πραγματοποιηθεί είτε με πράξη εν ζωή, είτε αιτία θανάτου μέσω της διαθήκης του υιοθετούντος. Συνήθως οι υιοθεσίες καταρτίζονται με τρόπο πανηγυρικό ενώπιον μαρτύρων, χωρίς όμως αυτή η διαδικασία να είναι απαραίτητη για να επικυρώσει και να προσδώσει κύρος στην δικαιοπραξία. Βασικό στοιχείο της υιοθεσίας εκείνης της περιόδου είναι η εγγραφή της υιοθεσίας στα ληξιαρχικά βιβλία¹⁵⁷.

Η υιοθεσία έλαβε τον χαρακτήρα της ιδιωτικής δικαιοπραξίας από την εποχή της Δωδεκαδέλτου μέχρι και την εποχή του Ιουστινιανού δια εικονικής πωλήσεως (*mancipatio*)¹⁵⁸.

Πέρα από την υιοθεσία υπάρχει και η εισποίηση ήδη από την εποχή της ρωμαϊκής Δωδεκαδέλτου, όπως αναφέρει και ο Πετρόπουλος στο έργο του¹⁵⁹. Σύμφωνα με την Νάκου¹⁶⁰ η υιοθεσία κατά το ρωμαϊκό δίκαιο μπορούσε να πραγματοποιηθεί σε δύο στάδια: Κατά το πρώτο στάδιο πρέπει να απαλλαγεί το τέκνο από την πατρική εξουσία μέσω της διαδικασίας της χειραφέτησης, ώστε το άτομο να γίνει αυτεξούσιο και εν συνεχεία πωλούταν στον θετό πατέρα, τρεις φορές αν ο υιοθετούμενος ήταν

¹⁵⁶ Παπαγιάννη -Αρναούτογλου -Δημοπούλου -Καράμπελας -Λιαρμακόπουλος -Χατζάκης -Χέλμης (2015), 115.

¹⁵⁷ Τρωιάνος-Βελισσαροπούλου Καρακώστα (2010), 40.

¹⁵⁸ Ράλλης (1891), 15.

¹⁵⁹ Πετρόπουλου (1955), 1266.

¹⁶⁰ Νάκου (1999), 44-46.

γιος και μία εάν ήταν κόρη. Κατά το δεύτερο στάδιο η πώληση αυτή και μεταβίβαση του υιοθετούμενου στον θετό πατέρα επικυρωνόταν από τον Άρχοντα. Μετέπειτα, η υιοθεσία αυτή επικυρωνόταν με την συναίνεση τόσο του φυσικού προσώπου όσο και του θετού πατέρα. Η διπλή αυτή διαδικασία αντλείται και από άλλες πηγές, όπως [Τρωιάνος-Βελισσαροπούλου Καρακώστα (2010), 102] και [Γκόφας (2011), 359], όπου παρουσιάζεται η εισποίηση ως ένα είδος πανηγυρικής δικαιοπραξίας.

Η υιοθεσία με την σειρά της διακρίνεται σε δύο είδη: α) ατελής υιοθεσία -Στην ατελή υιοθεσία δικαίωμα ανατροφής του υιοθετημένου έχει ο θετός πατέρας του¹⁶¹, β) πλήρης υιοθεσία

Όσον αφορά την συναίνεση-συγκατάθεση της μητέρας σε μια υιοθεσία φαίνεται πως είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη αφού ο πατέρας έχει κατά βάση τον κύριο λόγο. Επιπλέον, άλλα βασικά χαρακτηριστικά (προϋποθέσεις για νόμιμη υιοθεσία) είναι ότι η συναίνεση δεν μπορεί να δοθεί μέσω πληρεξουσίου, αλλά μόνο αυτοπροσώπως, παρουσία των μερών, ώστε να είναι αυτοπρόσωπη η δήλωση βουλήσεως τους (Βασ. 1. 33. 20 και 21). Για την προϋπόθεση της συναίνεσης βλ. τα άρθρα 1550-1551ΑΚ του σύγχρονου αστικού κώδικα. Στο θέμα της πληρεξουσιότητας ή όχι δεν συνέβη καμία αλλαγή ούτε στο Ιουστινιάνειο δίκαιο, καθώς ο Ιουστινιανός παρέμεινε πιστός στο προϊσχύσαν δίκαιο. CJ.8.47.11: *Imperator Justinianus:Veteres circuitus in adoptionibus, quae per tres emancipationes et duas manumissiones in filio aut per unam emancipationem in ceteris liberis fieri solebant, corrigentes sive tollentes censemur licere parenti, qui liberos in potestate sua constitutos in adoptionem dare desiderat, sine vetere observatione emancipationum et manumissionum hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem iudicem manifestare, praesente et eo qui adoptatur et non contradicente, nec non eo qui eum adoptat.*

Παράλληλα, δεν υφίσταται υιοθεσία υπό αναβλητική ή διαλυτική αίρεση [ανυπόστατη χαρακτηρίζεται η υιοθεσία που έχει τεθεί υπό διαλυτική ή αναβλητική αίρεση, όπως επισημαίνεται στα Βασιλικά [Βασ. 1.33.30]. Το ίδιο ακριβώς ισχύει και στο σύγχρονο δίκαιο, όπως τονίζεται στο άρθρο 1548ΑΚ (Υιοθεσία υπό αίρεση ή προθεσμία δεν επιτρέπεται). Ακόμη, δεν επιτρέπεται από το βυζαντινό δίκαιο η υιοθεσία περισσότερων του ενός τέκνου εάν δεν συντρέχει

---

¹⁶¹Κρασάς Χ.Αλκιβιάδης, *Σύστημα αστικού δικαίου-Οικογενειακό δίκαιο*, τόμος Δ', Αθήναι, 1927.

σπουδαίος λόγος (Βασ. 1.33.12). Αυτό διαφέρει από το σύγχρονο δίκαιο καθώς το άρθρο 1547ΑΚ αναφέρει ότι *επιτρέπεται να υιοθετηθούν, από το ίδιο πρόσωπο, περισσότεροι ανήλικοι με την ίδια πράξη ή διαδοχικά*. Επίσης, ο υιοθετών οφείλει να είναι κατά δεκαοχτώ χρόνια μεγαλύτερος του υιοθετούμενου, καθώς η υιοθεσία μιμείται την φύση, επομένως δεν θα μπορούσε να ισχύει κάτι διαφορετικό. Η ύπαρξη διαφοράς ηλικίας είναι μια προϋπόθεση που απαντά και στο σύγχρονο αστικό κώδικα, ΑΚ 1544, καθώς αναφέρεται ότι *αυτός που υιοθετεί ανήλικο πρέπει να είναι μεγαλύτερος από τον υιοθετούμενο κατά δεκαοχτώ, αλλά όχι και περισσότερο από πενήντα χρόνια*. Δεν επιτρέπεται, όμως, μετά από μια υιοθεσία ο θετός πατέρας να υιοθετήσει ξανά το τέκνο εάν το έχει χειραφετήσει. Επιτρέπεται, παρόλα αυτά, σύμφωνα με τον Ράλλη¹⁶², ο πατέρας που έχει επιτρέψει την χειραφεσία του τέκνου του να το υιοθετήσει. Σε αυτήν, όμως, την περίπτωση δεν θα μπορεί να θεωρηθεί θετό τέκνο, γιατί κάτι τέτοιο θα αντιβαίνει τους κανόνες της φύσης.

Οι θεσμοί της υιοθεσίας, όμως, απαγορεύουν την *πατροθεσίαν* και αυτό γιατί σκοπός της υιοθεσίας είναι να μιμηθεί την φύση¹⁶³. Για τον ίδιο αυτό ακριβώς λόγο οι ευνούχοι δεν είναι σε θέση να υιοθετήσουν παιδί, αφού η φύση τους στέρησε αυτό το δικαίωμα¹⁶⁴.

Στο Βυζαντινό δίκαιο και μετέπειτα η υιοθεσία στις επόμενες χρονικές περιόδους η υιοθεσία ευλογείται από την εκκλησία. πρβλ. Βαλσαμ. εν ΝΓ΄ κανον της εν Τρούλλω έκτης οικουμένης. Συνόδου. *ἔστι σημειώσαι ὅτι καὶ δι' ἱερᾶς εὐχῆς γίνεται υἰοθεσία ἔχε οὖν τοῦ το ἐπὶ μνήμης οἱ γὰρ εὖρηται που ἄλλαχοῦ κείμενον, καὶ διὰ τοῦτο ἄγνοεῖται τοῖς πολλοῖς*¹⁶⁵. Στη σύγχρονη νομοθεσία για την τέλεση της υιοθεσίας αρμόδιος θεωρείται ο ειρηνοδίκης πρβλ. απόφ. Ἀρ.Πάγ. αριθμ. 305 του 1877¹⁶⁶. Μετά από ένα μήνα έκδοσης της απόφασης που γίνεται τελεσίδικη εγγράφεται στα ληξιαρχικά βιβλία της κατοικίας του υιοθετούντος.

Ανίκανοι για υιοθεσία είναι -όπως προαναφέρθηκε- οι ευνούχοι (λατ. όρος *castrati*), ανίκανοι δηλαδή προς παιδοποιίαν- Βασ.1.51.33. Δεν τους δίνεται η δυνατότητα

---

¹⁶² Ράλλη, (1891) 34.

¹⁶³ Δημητρακόπουλος (1890), 342-343 και Ράλλη (1891), 42.

¹⁶⁴ Μαριδάκης (1922), 199.

¹⁶⁵ Ράλλης (1891), 14.

¹⁶⁶ Οικογενειακό δίκαιο Καλλιγά παρ.188, Οικογενειακό Δίκαιο Κρασά παρ. 204.

υιοθεσίας και αυτό γιατί σκοπός της υιοθεσίας είναι η μίμηση της φύσης. Στους ευνούχους έχει γίνει αφαίρεση των γεννητικών τους οργάνων και άρα από την φύση δεν έχουν την δυνατότητα να αποκτήσουν δικά τους παιδιά, άρα και ούτε από το νομικό σύστημα τους δίνεται η δυνατότητα απόκτησης τέκνων¹⁶⁷.

Ανίκανοι για υιοθεσία είναι και οι μη έχοντες συμπληρώσει το 60^ο έτος της ηλικίας τους και αυτό γιατί μέχρι εκείνη την χρονική περίοδο έχουν την δυνατότητα να αποκτήσουν με φυσικό τρόπο γνήσια τέκνα Βασ.1.33.12

Τα πρώτα σωζόμενα έγγραφα υιοθεσίας απαντούν κατά το πρώτο μισό του τέταρτου αιώνα προ Χριστού. Πάπυροι που ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία είναι οι εξής: P.Oxy.9.1206 (335 π.Χ.), P.Lips.1.28 (381 π.Χ.), P.Oxy.16.1895 (554 π.Χ.), P.Cair.Masp.3.7305 (568 π.Χ.). Μέσα από αυτά τα έγγραφα γίνεται εμφανές ότι οι πατεράδες που υιοθετούν παιδιά δεσμεύονται να τα φροντίζουν εξασφαλίζοντάς τους όλα τα απαραίτητα, όπως είναι φαγητά, ρουχισμό και εκπαίδευση¹⁶⁸. P.Oxy.9.1206, 7-10, *ἐκδεδωκέναι σοὶ τῷ Ὡρίωνι τὸν ἐξ [ἡμ]ῶν υἱὸν Πατερ[μοῦθ]ιν ὡς ἐτῶν δύο εἰς υἰοθεσίαν, ἐμὲ δὲ τὸν [Ὡρίων]α ἔχειν το[ῦτ]ον γνήσιον υἱὸν πρὸς τὸ μένειν αὐτῷ τὰ ἀπ[ὸ τ]ῆς διαδοχῆς τῆς κληρονομίας μου δίκαια*, (335 μ.Χ.)

P.Lips.1.28, 11-16 *κατ' εὐσεβίαν τοῦτον τὸν παῖ[δ]α ἔχειν [καθ'] υἰοθεσίαν πρὸς τὸ δύνανσθαι ἀνατρέφεσθαι εὐγενῶς καὶ γνησίως, κατ[ὰ] τ[ο]ῦτο [όμο]λο[γοῦ]με[ν] ἐγὼ μὲν ἢ Τεεὺς π[αρ]αδεδωκέναι σοὶ [τ]ῷ Σιλβανῷ τὸν μνημονευθέντα παῖδ[α] πρ[ὸς υἰ]οθεσίαν μετ[ὰ] τῆ[ς] π[α]τρῶας αὐτοῦ [κ]λη[ρον]ομίας καὶ μη[τ]ρῶ[ας] ἔν τε γηδίαις καὶ οἰκοπέ[δο]ις καὶ ἐνδομενικοῖ[ς] διαφόροις εἶδεσι πρ[ὸς] τὸ εἶναι σοῦ υἱ[ὸ]ν γνήσιον καὶ πρωτότοκον ὡς ἐξ ἰδίου αἵματος γεννηθέντα σοι*, (381 π.Χ.),

Ένας χαρακτηριστικός πάπυρος που δηλώνει την τυπική φόρμουλα της υιοθεσίας είναι ο P.Lips.I.28. Στον αναφερθέντα πάπυρο μια 60 χρονή γιαγιά, η Αυρηλία, έδωσε για υιοθεσία τον 10χρονο εγγονό της στον γιο της, ώστε να γίνει νόμιμος γιος του με όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που του αναλογούν. P.Lips.I.28, 11-16, *[ὥς]τ' ἐμὲ τὸν [ἀ]δελ[φ]ὸν αὐτοῦ Σιλβανὸν κατ' εὐσεβίαν τοῦτον τὸν παῖ[δ]α ἔχειν*

¹⁶⁷ Πάλλης (1891), 26.

¹⁶⁸ Huebner (2013), 74.

[καθ'] υίοθεσίαν πρὸς τὸ δύνανσθαι ἀνατρέφεσθαι εὐγενῶς καὶ γνησίως, κατ[ὰ] τ[ο]ῦτο [όμο]λο[γοῦ]με[ν] ἐ[γὼ] μὲν ἢ Τεεὺς π[αρ]αδεδωκέναι σοὶ [τ]ῷ Σιλβανῷ τὸν μνημονευθέν-τα παῖδ[α] πρ[ὸς] υἱ]οθεσίαν μετ[ὰ] τῆ[ς] π[α]τρῶας αὐτοῦ [κ]λη[ρον]ομίας καὶ μη[τ]ρώ[ας] ἔν τε γηδίοις καὶ οἰκοπέ[δο]ις καὶ ἐνδομενικοῖ[ς] διαφόροις εἴδεσι πρ[ὸς] τὸ εἶναι σοῦ υἱ[ὸ]ν γηνσιον καὶ πρωτότοκον ὥς ἐξ ἰδίου αἵματος γεννηθέντα σοι (381μ.Χ.).

Τα παλαιότερα παπυρικά έγγραφα υιοθεσίας της ρωμαϊκής Αιγύπτου απαντούν γύρω στον 4^ο αιώνα π.Χ, όπως παρουσιάζουν και οι εξής μελετητές: [Kurylowicz (1983), 61, Rupprecht (1998), 232]. Από αυτήν την χρονολογική περίοδο υπάρχουν πάπυροι, οι οποίοι παρουσιάζουν την διαδικασία της υιοθεσίας στην ρωμαϊκή Αίγυπτο P.Oxy.9.1206, P.Lips.I.28, P.Oxy.16.1895. Παρατηρείται, δηλαδή, ότι οι πάπυροι που αφορούν την διαδικασία της υιοθεσίας παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά και έχουν μια κοινή φόρμουλα.

Εξετάζοντας την νομική ορολογία που χρησιμοποιείται στα έγγραφα υιοθεσίας της ρωμαϊκής περιόδου παρατηρείται ότι ο βασικός όρος για την υιοθεσία ήταν *θέσις*. Σε κάποιες πειπτώσεις απαντά και η φράση: (κατὰ δὲ) *υἱοθεσία(ν)*. Χαρακτηριστικοί πάπυροι είναι οι εξής:

P.Oslo.3.114, P.Erl.28, P.Oxy.50.3593, P.Oxy.9.1206, P.Lips.I.28, P.Köln.7.321.

P.Oslo.3.114, 4-7, κατὰ δὲ *υἱοθεσία(ν)* Ἀνουβίω(νος) Καλᾶτος
*5*ἀπὸ Εὐεργέτιδ(ος) Δημητρία Πολυδεύκους ἐν β Ἀρχιβ( )
ἀφῆλκι διὰ τοῦ <τοῦ> πατρὸς θεῖου Πολυδεύκους πρεσβυτέρου
[ἀ]πὸ τῆς (αὐτῆς) πόλε(ως) (1-125 μ.Χ.)

P.Erl.28, 6-7, κατὰ δὲ *υἱοθε[σ]ί[αν] -ca.?-] Δωρίωνος το(ῦ) Δωρίω[νος, (100-150 μ.Χ.)*

P.Oxy.50.3593, 6-10 καθ' *υ(ί)οθεσίαν* μηνὸς Δαλίου ἀπέδοτο διὰ τᾶς ἐνγαίου τραπέζας ὑπὸ κάρνκα Μᾶρκον Αὐρήλιον Διονύσιον τρις τοῦ Ἀπρονήτου Αὐρήλιος Κρηῖτος Ἰλάρου Καισαρεὺς (238-244 μ.Χ)

P.Köln.7.321, 11-12 καὶ δι' ἣν ἐπίσθησαν γενέσθαι ἀμφοτέρω εἰς ἑαυτοὺς τὴν παροῦσαν ἀντισύγγραφον ὁμολογίαν † τῆς υἱοθεσίας † δι' ἧς ὁμολογοῦσιν ὁ μὲν εἰρημενον Σέργιον τὸν προγεγραμμέν[ον] (600-799 μ.Χ)

Σε μία μόνο περίπτωση υπάρχει η λέξη *τεκνοθεσίαν* και αυτή είναι στον πάπυρο P.Oxy.46.3271 *παρὰ Ἰσιδώρας τῆς Ἀπολλωνίου(υ)* . [-ca.?-] *δε κατὰ δὲ τεκνοθεσίαν Διονυσίου(υ)*

Από τον 3^ο αιώνα π.Χ. ο υιοθετούμενος γιος αποκαλείται *θετός* και διακρίνεται από τον φυσικό γιο (*φύσει υἱός*). Στα *Ἰνστιτούτα*: Θεόφιλος Αντικήνσορος –τόμος Γ: Τίτ. 10 σελ 25 παρουσιάζεται η διαφορά μεταξύ τέκνων *φύσει* και *θέσει*.

Παράδειγμα παπύρου είναι ο PSI.4.294 *ἀπολείπων ἐστί [. . . κ]αὶ ὁ θετός*.

Η πρακτική της υιοθεσίας συναντάται και παρουσιάζεται και στην κλασική περίοδο και σε αυτήν αναφέρονται κυρίως ο Ισαίος I-7, 9-10 και ο Ψευδο-Δημοσθένης 41, 43, 44. (4^ο αι. π.Χ.). Τις αναφορές στον θεσμό της υιοθεσίας την συμπληρώνουν και κάποιες κωμωδίες του Μενάνδρου, όπως είναι: *Δύσκολος*, *Σαμία* και οι *Αδελφοί*.

Στον πάπυρο P.Oxy.9.1206 οι υιοθετούντες γονεῖς δεσμεύονται να εξασφαλίζουν στο υιοθετούμενο τέκνο όλα τα απαραίτητα σαν να ήταν οι φυσικοί του γονεῖς.

P.Oxy.9.1206, 7-12 *ὥς ἐτῶν δύο εἰς υἱοθεσίαν, ἐμὲ δὲ τὸν [Ὡρίων]α ἔχειν το[ῦτ]ον γνήσιον υἱὸν πρὸς τὸ μένειν αὐτῷ τὰ ἀπ[ὸ τ]ῆς διαδοχῆς τῆς κληρονομίας μου δίκαια, καὶ οὐκ ἐξέστε μοι τοῦτον ἀπώσασθαι οὔτε εἰς δουλαγωγείαν ἄγειν διὰ τὸ εὐγενῆ αὐτὸν εἶν[α]ι κ[αὶ] ἐξ εὐγενῶν γονέων ἐλευθέρων, (335 μ.Χ.)*

Τα έγγραφα της υιοθεσίας χαρακτηρίζονται ως *συγγραφαὶ τεκνοθεσιῶν*.

Ο θετός γιος, όπως έχει αναφερθεί, ονομάζεται **θέσει υἱός** και απαντά σε αρκετούς παπύρους ρωμαϊκο-Βυζαντινούς, όπως είναι οι εξής :

P.Oxy.1266 (98 μ.Χ) *εἶναι δ' ἐμοῦ καὶ τῆς Θερμουθίου φύσ[ει] υἱὸν τὸ]ν Πλουτίωνα καὶ μὴ θέ[σει]*

P.Oxy.46 (100 μ.Χ)

P.Oxy.492 (130μ.Χ)

P.Oxy.1123 (108-109 μ.Χ.)

P.Oxy.502 (164 μ.Χ.)

SB 7871

Mich. 468

Διαφορά φύσει και θέσει στην υιοθεσία:

Lips.28, 18-19 *πρὸς υἰοθεσίαν ὄνπερ θρέψω καὶ ἱματιζῶ εὐγενῶς καὶ γνησίως ὥς υἱὸν γνήσιον καὶ φυσικὸν ὥς ἐξ ἐ[μ]οῦ γενόμενον* (4 μ.Χ.),

P.Oxy.10.1266, 32-35 *εἶναι δ' ἐμοῦ καὶ τῆς Θερμουθίου φύσ[ει υἱὸν τὸ]ν Πλου-
τίωνα καὶ μὴ θέ[σει μὴδὲ ὑπ]όβλητον μὴδ' ἀλλοτρίαις* (98 μ.Χ)

PSI.457 (276 μ.Χ.) *φύσι τοῦ Βησαρίωνος καὶ τῆς Κοπρο[ῦτος υἱὸν] καὶ μὴ θέσι*

Κατά το ρωμαϊκό δίκαιο η υιοθεσία είναι μια μορφή δικαιοπραξίας. Η υιοθεσία όμως δεν παράγει σχέση φυσική, όπως συμβαίνει με τη γέννηση τέκνου, αλλά τεχνητή σχέση επί νομικού πλάσματος στηριζόμενη. Ο αυτοκράτορας Λέων στη Νεαρά 26 αποκαλεί την υιοθεσία «εκ του νόμου παιδοποιία»¹⁶⁹.

Σκοπός της απόκτησης τέκνων είναι η τελείωση ενός ζευγαριού μετά τη σύναψη του γάμου. Οι άγαμοι δεν μπορούν να αποκτήσουν παιδιά, γι αυτό το λόγο δεν τους επιτρέπεται να υιοθετήσουν και παιδιά σε αντίθεση με τα ζευγάρια που τα δίνει ο δεσμός του γάμου¹⁷⁰. Κατά το ρωμαϊκό δίκαιο υποχρεούται ο θετός πατέρας σε διατροφή του θετού τέκνου. Έτσι, τα βάρη του υιοθετούμενου τέκνου τα αναλαμβάνει αποκλειστικά ο θετός πατέρας, αφού αυτά έχουν μεταφερθεί από τον φυσικό πατέρα. Υποχρεούται, δηλαδή, στην φροντίδα του τέκνου είτε κατόπιν εισποιήσεως, είτε σε περίπτωση πλήρης υιοθεσίας, είτε ατελής. Κατά το ρωμαϊκό δίκαιο, επί εισποιήσεως και πλήρους υιοθεσίας προς διατροφή υπόχρεοι ήσαν και οι συγγενείς του θετού πατέρα.

Η υιοθεσία διακρίνεται σε δύο διαφορετικές κατηγορίες, την ατελή και την τέλεια ή πλήρη. Με τον όρο *ατελής* νομοθεσία εννοείται α) εξωτικό πρόσωπο (νόμος 10 του *Κώδικα*) υιοθετεί τέκνο, το οποίο λαμβάνει από τον φυσικό του πατέρα ή β) εξωτικό πρόσωπο λαμβάνει για υιοθεσία παιδί από τον θετό του πατέρα (C.8.47(48).10,1,2,3

¹⁶⁹Ράλλη (1891), 1.

¹⁷⁰Ράλλης (1891), 66,67.

και Inst. 1.112) [Ράλλης (1891), 118] . Πλήρης υιοθεσία όταν το υπεξούσιο προσωπο δίνεται προς υιοθεσία σε συγγενή του (C.8.47(48).10, 4/ Βασ.33.I.48.2/ Inst.1.11.2.3.1.14). Ο όρος *έξωτικός* (extraneous) χρησιμοποιείται για πρώτη φορά στον *Κώδικα*, βλ. το χωρίο του κώδικα στην υποσημείωση 15¹⁷¹.

Κατά το ρωμαϊκό δίκαιο και τις νεότερες νομοθεσίες μπορούν δύο σύζυγοι να υιοθετήσουν από κοινού ένα τέκνο. Το διαφορετικό σε σχέση με τα νεότερα νομοθετικά συστήματα είναι ότι δύο πρόσωπα (άνδρας και γυναίκα) που δεν είναι σύζυγοι μπορούν να υιοθετήσουν από κοινού ένα τέκνο. Κάτι τέτοιο δεν επιτρέπεται στα επόμενα δίκαια¹⁷².

Σύμφωνα με τους κανόνες της βυζαντινής νομοθεσίας για την υιοθεσία ο υιοθετούμενος αποσπάται από τον εξ αρρενογονίας δεσμό της φυσικής του οικογένειας καθίσταμενος εξ αρρενογονίας συγγενής των θετών αυτού συγγενών [Gaius I.107 παρ.11, *Inst.h.t.*]. Σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο υποχρεούται ο θετός πατέρας σε διατροφή του θετού του τέκνου- *Τά βάρη τοῦ υἱοθετηθέντος παιδὸς εἰς τον πατέρα τὸν θετὸν ἐκ τοῦ φυσικοῦ πατρὸς μεταφέρονται καὶ ἀνάγκην ἔχει τρέφειν αὐτόν ὁ πατήρ ὁ θετός καὶ ἀνάγκη πάντα πράττειν ὅσα τε καὶ ὁ φυσικὸς πατήρ ἐπὶ τοῖς οἰκείοις ἀναγκάζεται πράττειν παισίν*- Πρόχειρον ΚΣ 35 πρβλ. και Ἐπιτομήν V.27] Εκτός από τον πατέρα ευθύνη για την ανατροφή του υιοθετούμενου και του εισποιούμενου έχουν και οι συγγενείς του θετού πατέρα, καθώς επίσης και όσοι συνδέονται με το τέκνο δια του εξ αρρενογονίας συγγενικού δεσμού¹⁷³.

Απαγορεύεται από το ρωμαϊκό δίκαιο ο γάμος μεταξύ του υιοθετούμενου και των θετών αυτού εξ αρρενογονίας συγγενών. Άλλοι λόγοι που λειτουργούν ως εμπόδιο για την σύναψη ενός γάμου τόσο κατά το ρωμαϊκό όσο και το βυζαντινό δίκαιο μπορεί να είναι εν ευθεία γραμμή, λόγοι ευπρέπειας, εκ πλαγίου [*D.de rit.nupt.23.2*]. Τα κωλύματα, βέβαια, ίσχυαν μόνο για τον χρόνο διάρκεια της υιοθεσίας [*I.17 pr.D.de.rit.nupt.23.2- Per adoption quaesita fraternitas...poterimus iungi matrimonio*]. Κατά το βυζαντινό δίκαιο επικράτησε η δια ιεροτελεστίας τέλεση των υιοθεσιών και για αυτόν τον λόγο το κώλυμα τούτο επικρατεί και μετά την λύση της υιοθεσίας. *Επαναγωγήν* ΙΖ' 21 σχολ. *Νεαράν Λέοντ*.24. Για τα κωλύματα που εμποδίζουν την

---

¹⁷¹Ράλλης (1891), 118.

¹⁷²Ράλλης (1891), 46.

¹⁷³Ράλλη (1891), 66-67.

σύναψη γάμου είτε με ένα οποιοδήποτε πρόσωπο είτε με ένα συγκεκριμένο βλ. Παπαδάτου¹⁷⁴.

Η υιοθεσία μπορεί να λυθεί: είτε α) δια χειραφесίας του θετού τέκνου (I.I.13.14. D.h.t, I.10 και Βασ.1.33.11]. Με αυτόν τον τρόπο αναιρείται όχι μόνο η υιοθεσία, αλλά και η εισποίηση [I.9C.h.t. και Βασ.1.33.47]. Η υιοθεσία που αναιρείται μπορεί να είναι είτε ατελής είτε πλήρης [I.10 παρ.2] β) είτε δια του θανάτου του υιοθετούντος.

ὑπόβολον: Ονομάζεται στην Βυζαντινή περίοδο η δωρεά λόγω γάμου, προγαμιαία δηλαδή δωρεά, που δίνεται από τον γαμπρό στην νύφη. Συνήθως, η δωρεά αφορά ένα χρηματικό ποσό ή γη, όπως παρουσιάζεται και στις *Νεαρές* του Λέοντα: Λέοντ. *Νεαραί* 181. Οι πηγές την αντιμετωπίζουν πολλές φορές μαζί με την προίκα ως ένα περιουσιακό σύνολο και την αποκαλούν **προικοῦπόβολον**, το οποίο αποτελεί ένα σύνολο μαζί με την οικογενειακή περιουσία και η διαχείρισή του γίνεται από τον άνδρα. Σύμφωνα με τον Λέοντα στην *Νεαρά* 20 η δωρεά χαρακτηρίζεται **ὑπόβολον**. Όσον αφορά το **ὑπόβολον** η γυναίκα αποκτά την κυριότητα του με την σύναψη του γάμου, αλλά η διαχείριση παραμένει στον άνδρα. Παρόλα αυτά δεν του επιτρέπεται η απαλλοτρίωσή της¹⁷⁵. Απαντά ως λέξη στην σύνοψη των *Βασιλικών*, όπου γίνεται αναφορά σε ποιες περιπτώσεις η γυναίκα κερδίζει το **ὑπόβολον**. Γ.ΙΙΙ, 3. IV,1. Οι προγαμιαίες αυτές δωρεές αποκαλούνται πέρα από **ὑπόβολον** και **θεώρετρον** και **παλληκαριάτικο**.

Στο Ιουστινιάνειο δίκαιο εισήχθησαν νέες κατηγορίες γαμικών κερδών. Αυτοί οι όροι συναντώνται και στο βυζαντινό δίκαιο. Το **θεώρητρον** αποκαλείται δωρεά μνηστείας ιδιόρρυθμος. που συνίσταται προτού του γάμου προς τη νυμφευομένη παρθένο. Οι αρχές αυτού του θεσμού ανάγονται στο δεύτερο μισό του 10^{ου} αιώνα¹⁷⁶.

Το **παλληκαριάτικο** είναι και αυτό ένα είδος δωρεάς μνηστείας συνιστώμενης προ του γάμου το οποίο χορηγείται στον άγαμο νυμφίο από την χήρα που τον παντρεύεται. Το είδος αυτό της προίκας δεν επηρεάζεται από τις ποινές περί δεύτερου γάμου.

---

¹⁷⁴ Παπαδάτου (1984), 137 και 139.

¹⁷⁵ Δημαρας (1890), 360.

¹⁷⁶ Παπαχατζή (1932), 17.

Το βασικό είναι ότι ο νομοθέτης της ιουστινιάνειας και της βυζαντινής νομοθεσίας όσο εύκολα όριζε γαμικά κέρδη τόσο προσεχτικός γίνεται για την τύχη αυτών μετά τη λύση του γάμου. Με κανένα τρόπο δεν ήθελε να βγει κερδισμένος ο ένας από τους δύο συζύγους μετά την λύση του γάμου. Γι αυτό το λόγο ήταν σχεδόν αδύνατον να κληρονομήσει ο επιζών σύζυγος από την εξ αδιαθέτου διαδοχή. Το ίδιο ισχύει και για την άπορη και άπρσιμη χήρα στην οποία λόγω φιλανθρωπίας χορηγείτο νόμιμη μοίρα και όχι εξαιτίας του συζυγικού δεσμού που ένωνε τον αποβιώσαντα και την χήρα. Στόχος αυτών των διατάξεων από τον νομοθέτη είναι να προστατεύονται τα μέλη που συνδέονται εξ αίματος με τον αποβιώσαντα. Εξ ου και προστατεύονται πρωτίστως τα τέκνα που έχουν γεννηθεί εντός γάμου¹⁷⁷.

Φ

φερνή: (από το ρ. *φέρω*) Στα αρχαία ελληνικά δίκαιο η *φερνή* ήταν συνώνυμη με την προίκα. Στο σύγχρονο δίκαιο απαντά ο όρος με διαφορετική μορφή, πολύφερνος και δηλώνει την νύφη που έχει μεγάλη περιουσία (*πολύφερνη νύφη*). Ο όρος *πολύφερνος* απαντά άπαξ στον λεξικογράφο Ήσύχιο.

Η λέξη *φερνή* απαντά ήδη στον αρχαιοελληνικό κόσμο σε διάφορους συγγραφείς, όπως στον Ευριπίδη (*ΙΑ* 47: *πέμπει φερνήν συννυμφοκόμον τε δίκαιον*), στον Ξενοφώντα (*Κύρου Παιδεία*, 8.5.8 *πρῶτος μὲν ὁ τῆς φερνῆς χρυσός τε καὶ ἄργυρος*).

Ο όρος απαντά στα παπυρικά έγγραφα γάμου και διαζυγίου με αντίστοιχη λειτουργία, όπως και η προίκα. Συγκεκριμένα, όπως και στην προίκα σε περίπτωση διαζυγίου πρέπει να επιστραφεί. Ενδεικτικά αναφέρονται οι εξής πάπυροι:

BGU.4.1050, 8, *διὰ χειρὸς ἐξ οἴκου φερνήν ἱμάτια γυναικεῖα ἐν ἀργυ(ρίῳ)* (12-11 π.Χ.)

---

¹⁷⁷ Παπαχατζή (1932), 12.

BGU.1.251, 6, [γενομένης χωρίζονται ἀπ' ἀλλή]λων ἀποδοῦναι [Στοτοῦτιν τῇ Τ]ανεφρίμμι τῇ[ν] φερ[νὴν ἀ]ργυρ[ί]ου δραχμὰς ε[ἰκ]οσι ἐ[ν] ἡμ[έρ]αις ἐ[ξ]ή[κο]ντα (81 μ.Χ.)

Ο ὅρος *φερνή*, ὅσον αφορά την προίκα απαντά κατά κύριο λόγο στο Βυζάντιο, ενώ ο ὅρος προίκα απαντά στο κλασικό δίκαιο της αρχαίας Ελλάδας. Η προίκα στο ρωμαϊκό δίκαιο είχε διαφορετικό τρόπο χρήσεως από ὅτι ἴσχυε στον ελληνικό κόσμο. Συγκεκριμένα, στη Ρώμη η προίκα αποσκοπούσε στο *ad sustinenda onera matrimonii*, ενώ στο ελληνικό δίκαιο ο ὅρος αποτελούσε ἕνα *quid faminae additum* (για αὐτό το λόγο και το ρήμα που χρησιμοποιούσαν για να χαρακτηρίσουν την δόση της προίκας ἦταν το *ἐπιδίδωμι*), που δινόταν στην γυναίκα που αποχωριζόταν την οικογένεια της για να παντρευτεί¹⁷⁸.

Κατά το ρωμαϊκό δίκαιο η προίκα επιστρέφεται, ὅπως ισχυρίζεται ο Ουλπιανός σε ἕνα απόσπασμα του με την εξῆς σειρά: Τα μη αντικαταστατά πράγματα επιστρέφονται αυτομάτως με την λύση του γάμου, ενώ τα αντικαταστατά επιστρέφονται εντός τριῶν ετησίων προθεσμιῶν, οι οποίες ξεκινούν από την ημέρα λύσεως του γάμου. Το απόσπασμα από το οποίο αντλούνται οι ἄνωθι πληροφορίες είναι το ἀκόλουθο : *Fragmenta VI, 8 Dos si pondere numero mensura contineatur, annua bima, trima die redditur, nisi si ut praesens reddatur, convenerit, relique dotes statim redduntur*. Ο ἄνδρας ἐξαιτίας της μοιχείας υποχρεούται να ἀποδώσει ὅλα τα αντικείμενα της προίκας αντικαταστατά και μη, ἀμέσως μετά την λύση του γάμου, δίχως δικαίωμα προθεσμίας, ὅπως ἰσχύει στις ἄλλες περιπτώσεις. Το απόσπασμα είναι: *Ulpiani Fragm. VI, 13. Mariti mores puniuntur in ea quidem dote, quae annua die redid debet, ita ut propter majores mores praesentem dotem reddat, propter minorem senum mensum die*. Αν η προίκα αφορά μόνο μη αντικαταστατά πράγματα τότε η ποινή σε περίπτωση μοιχείας δεν ἔχει ἰδιαίτερο νόημα, αὐφού αὐτά τα αντικείμενα επιστρέφονται ἔτσι κι αλλιώς. Για το λόγο αὐτό ο μοιχός πέρα από την ἐπιστροφή των αντικαταστατῶν πραγμάτων πρέπει να δώσει και τους καρπούς δύο ἐτῶν¹⁷⁹. Αν ὁμως ο ἄνδρας δεν ἦταν μοιχός και ἐπραξε κάτι ἄλλο από το οποίο ἐπῆλθε το διαζύγιο τότε πρέπει να ἐπιστρέψει τους καρπούς ἐξὶ μηνῶν. *Ulp. Fragm.*

¹⁷⁸Biscardi (1982), 176-177.

¹⁷⁹Ποῦλός (1890), 153.

VI, 13. *In ea dote autem quae praesens reddi solet, tantum ex fructibus, jubetur reddere, quantum in illa dote quae triennio redditur repraesentatio facit.* Στο Ιουστινιάνειο δίκαιο τροποποιήθηκαν οι διατάξεις σχετικά με τις ποινές που υφίσταται ο άνδρας σε περίπτωση που παρθεί διαζύγιο εξαιτίας του. Σύμφωνα, έτσι με το δίκαιο αυτής της περιόδου τα κινητά και τα ασώματα αποδίδονται εντός ενός χρόνου και τα ακίνητα αμέσως. Τα κινητά που αποδίδονται αμέσως μετά τον γάμο εντοπίζεται στον Πανδέκτη νόμος 42 (23.3) *quia in hoc dantur u teas maritus ab arbitrium suum distrahat*. Εάν, όμως, παρέλθει η προθεσμία και δεν καταφέρουν να τα αποδώσει τα κινητά πράγματα, τότε επέρχεται πληρωμή νόμιμου τόκου 4% υπό του οφείλοντος την προίκα. Έτσι, η γενική αρχή που ισχύει σε περίπτωση καθυστέρησης είναι η εξής: για τα μεν κινητά απαιτούνται τόκοι, για τα δε κινητά απαιτούνται οι καρποί¹⁸⁰.

φερνάριον: Στην Αλεξάνδρεια κατά την εποχή του Αυγούστου στους παπύρους πέρα από τον όρο *φερνή* απαντά και ο όρος *φερνάριον* που δηλώνει την μικρότερη προίκα.

BGU.IV.1052.10, 18, 31, 9-11, *ἐξ οἴκου φερνάριον ἐνωτίων χρυσῶν ζεῦγος τετάρτων τριῶν καὶ ἀργυρίου (δραχμῶν)* (14-13 π.Χ.)

BGU.IV.1101.18, *στέρεσθαι τοῦ φερναρίου* (13 π.Χ.)

BGU.IV.1102.19, 26 *κατὰ τή[ν] συνχώρησιν φερνάριο\ν/, ω[ς] τοῦ φερναρίου* (13π.Χ.)

BGU.IV.1101 *ἐξ οἴκου φερνήν - στέρεσθαι τοῦ φερναρίου* (13 π.Χ.) Σε αυτόν το πάπυρο απαντούν και οι δύο όροι: *φερνή* και *φερνάριον*.

X

χειραφesia: Στην εποχή του Αυγούστου γίνεται μια αναμόρφωση στο οικογενειακό δίκαιο με σκοπό να αυξήσει τις πολύτεκνες οικογένειες. Ορίζει ότι αν μια γυναίκα είναι πολύτεκνη, έχοντας τουλάχιστον τρία παιδιά έχει το προνόμιο της χειραφesias

¹⁸⁰ Ροϊλός (1890), 155.

από την επιτροπεία των ανδρών συγγενών της και της ελεύθερης διαχείρισης της περιουσίας της¹⁸¹.

Η χειραφεσία κατά την βυζαντινή περίοδο γίνεται είτε με έγγραφη δήλωση είτε με αυτοκρατορική Διάταξη (*Βασ.* 31, 3,4 , *Αρμ.* Α', 17, 7). Επίσης, σύμφωνα με τα *Βασιλικά*, τα φυσικά τέκνα και κατ' επέκταση τα θετά δεν έχουν το δικαίωμα να διεκδικήσουν από τον πατέρα τους την *χειραφεσία*, ώστε να πάνσουν να είναι υπεξούσια στην *πατρική εξουσία* (*Βασ.* 1.33.27α: *Και ο φυσικός μου υιός, είτε θετός, υπεξούσιος δ' όμως ου δύναται με αναγκάσαι, ποιήσαι αυτόν αυτεξούσιον*).

χειραφέτηση [εκποίηση-άφεση από την πατρική εξουσία]- λατιν. όρος *emancipatio*. Ο όρος στο βυζαντινο-ρωμαϊκό δίκαιο αναφέρεται συχνά στην εθελοντική χειραφέτηση ενός αγοριού ή ενός κοριτσιού που είναι υπεξούσια και βρίσκονται υπό την πατρική εξουσία. Εάν ο πατέρας πωλήσει τον γιο του τρεις φορές επέρχεται χειραφέτηση και απελευθερώνεται από την πατρική εξουσία. Αυτό το στοιχείο αντλείται από την νομοθεσία *Gaius, Inst* 1.132, *Epit Ulp.* 10.1. Στο ιουστινιάνειο δίκαιο η χειραφέτηση επέρχεται με απλή δήλωση ενώπιον της αρμόδιας αρχής¹⁸². Συχνά, η χειραφέτηση από την πατρική εξουσία δηλώνεται με την έκφραση *ἀπολύομαι τήν πατρική ἐξουσία* σε διαφορετικούς τύπους και χρόνους. Παράδειγμα τέτοιου παπύρου είναι ο SB.XXVI.16717.

SB.XXVI.16717, 2 *ἀρὰ [Α]ὐρη[λ.]ί[α]ς Ἀπολλωνίας τῆς καὶ Τιν ῥύτιος Ἑρμοπολίτιδος ἀπολυθεί[σης] τῆς πατρικῆς χειρὸς* (265 μ.Χ.)

SB.XXVI.16717, 6 *λυθῆν[αι] τῆς πατρικῆς ἐξουσίας ὑπὸ τοῦ πατρός μου διὰ τῶν γραμμάτων* (265 μ.Χ.)

SB.XXVI.16717, 9 *ἀπολύσεως πατρικῆς χειρὸς* (265 μ.Χ.)

Ο *pater familias* δεν έχει κανένα απολύτως δικαίωμα στην γυναίκα που είναι χειραφετημένη και δεν έχει την δυνατότητα να την απομακρύνει από τον σύζυγό της (όπως παρουσιάζεται και από την βυζαντινή νομοθεσία *C.* 5, 17,5.) , ενώ κάτι τέτοιο θα ήταν εφικτό εάν παρέμενε κάτω από την εξουσία του πατέρα της.

¹⁸¹ Παπαγιάννη –Αρναούτογλου –Δημοπούλου –Καράμπελας -Λιαρμακόπουλος -Χατζάκης -Χέλης (2015), 118.

¹⁸² Berger (1953), 451.

Πέρα από την χειραφέτηση των παιδιών από την πατρική εξουσία, υπάρχει και η χειραφέτηση ενός δούλου από τον κύριό του. Για παράδειγμα,

P.Oxy.4.722, 13-15, *ἐξ ἴσου τρίτον μέρος τῆς ἑξαπῆ-/λεν]θερωμένης κατὰ τὸ ἄλλο δ[ίμοιρον δού-/λης Ἀπολλωνοῦτος* (107 μ.Χ.)

P.Oxy.4.723, 3-4, *ἐκ δούλης Δημητροῦτος [δούλην - ca.50 -]δε. .[. γν]ωστήρ τῆς ἐλευθερώσεως Σαραπίων Ἀσκληπιάδου* (138-161 μ.Χ.)

χωρισμός-χωρίζεσθαι ἀπ'ἀλλήλων: Νομικοί όροι που χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν ένα διαζύγιο ασχέτως με το ποιος είναι υποκινητής και υπαίτιος σε ένα διαζύγιο. Η διαφορά με άλλους νομικούς όρους, όπως είναι η *ἀπαλλαγή* και η *ἀποπομπή* που δηλώνουν και αυτοί ένα διαζύγιο είναι ότι στους όρους αυτούς υπάρχει κάποιος υπαίτιος για το διαζύγιο. Αναλυτικότερα, με την *ἀπαλλαγή* δηλώνεται ότι η ρήξη έχει επέλθει από την γυναίκα, ενώ με την *ἀποπομπή* η ρήξη έχει επέλθει από τον συζυγο. Η διάκριση αυτών των όρων προκύπτει μέσα από 18 παπύρους που είναι οι εξής:

BGU.I.252.7-9

BGU.IV.1045.24-26

CPR.I.22-24

CPR.24.30-31

CPR.27.19-20

CPR.236.8

P.Hamb.III.220.13

P.IFAO.I.30.25-26

P.Mich.V.340.52-55

P.Mil.Vogl.II.71.13

P.Ryl.II.154.29-30

P.Tebt.II.514

PSI.I.36a.15-18

SB.XII.10924.14-20

SB.XVI.12334.4-5

Υπάρχουν, βέβαια, και άλλοι πάπυροι στους οποίους δεν γίνεται διάκριση των όρων, όπως είναι:

BGU.I.183.8

BGU.I.251.5-6

CPR.I.28.6-7

P.Bodl.I.61d.9-11

P.Strass.III.131.15-17

P.Mich.V.339.3-4

PSI.X.1115.17-20

PSI.X.1117.39

Η προίκα πρέπει να επιστρέφεται και στην περίπτωση της *ἀπαλλαγῆς* μέσα σε χρονικό πλαίσιο είτε 30 είτε 60 ημερών. Πάπυροι που αναφέρονται σε αυτό είναι: P.Oxy.III.605, P.Mich.92.15, P.Lund.VI.3.17-18 *βούληται τῆς φερνῆς ἀπαίτ[ησιν] ποιεῖσθαι, ἀποδώσω τὰς ἀργ(υρίου) (δραχμὰς) φκη ἐν ἡμέραις ἐ[ξ]ήκοντα, ἀφ' ἧς ἐὰν ἀπα[ιτ]ηθῇ[ι], χωρὶς πάση[ς] ὑπερθέσε[ως] (139 μ.Χ.), P.Oxy.III.497.5 [δέ τι διαφέρωνται πρὸς ἀλλήλους καὶ βούληται Ἀμμωνοῦς ἀπαλλάσσεσθαι ἀπὸ Θεῶνος καὶ -ca.?- τῆς φερνῆ]ς τὴν ἀπαίτησιν ποιεῖσθαι ἀπολιποῦσα Θεῶνα[-ca.?- ἀποδότω αὐτῇ Θεῶν τὰς δραχμὰς -ca.?- κ]οσίας ἐν ἡμέραις ἐξήκοντα ἀφ' ἧς ἐὰν ἀπαιτηθῇ (100-125 μ.Χ.).*

Υπάρχουν και αρκετοί πάπυροι που προχωρούν σε διάκριση των όρων *ἀπαλλαγή* και *ἀποπομπή*. Τέσσερις είναι οι χαρακτηριστικοί πάπυροι αυτής της κατηγορίας: BGU.IV.1045.21-26, CPR.I.22.22-24, P.Mich.V.340.47-55, P.Ryl.II.154.27-30. Παρόλα αυτά, υπάρχουν και εκείνοι οι πάπυροι που χρησιμοποιούν τους όρους χωρίς

να να προβαίνουν σε καμία διάκριση: CPR.I.28.6-7, P.Strass.IV.225.1.9.6-8, PSI.X.1115.17-18, Pap.Choix. 10.23-25.

Σε περίπτωση διαζυγίου λόγω χωρισμού, όπως και στις άλλες περιπτώσεις, η προίκα πρέπει να επιστραφεί στην σύζυγο ή στον προικοδότη της. Το διάστημα επιστροφής κυμαίνεται από 30 έως 60 ημέρες. Πάπυροι που το πιστοποιούν αυτό είναι οι κάτωθι:

Για το διάστημα των 30 ημερών: BGU.I.183.10 τὴν φέρνην ἐν ἡμέραις τριάκοντα ἀφ' ἧς ἐὰν ἀπαιτηθῇ (85 μ.Χ.), BGU.I.252.9 ἐπὶ μὲν τῆς ἀποπομπῆς παραχρῆμα, ἐπὶ δὲ τῆς ἐκουσί[ας ἀπαλλαγῆς] ἐν ἡμέραις τρι[ά]κοντα, ἀφ' ἧς [ἐὰν] ἀπα[ι]τ[η]θῇ (98 μ.Χ.), CPR.I.24.31 καὶ τὰς τοῦ] ἄρ[γυρ]οῦ δρ[αχ]μὰς διακοσίας ἐπὶ μὲν τῆς ἀποπομπῆς παραχρῆμα(α), [ἐπὶ δὲ τῆς ἐκουσίου ἀπαλλαγῆς ἐν ἡμέ]ραις τριάκοντα τῆς πρῶξεως (136 μ.Χ.), P.Ryl.II.154.29-30 ἐκουσ[ί]ο]ν ἀπαλλαγῆς ἐν ἡμέρα[ι]ς τριά[κο]ντα ἀφ' ἧς ἐὰν ἀπαι]τηθῇ (66 μ.Χ.), P.Strass.IV.225.I.9-8, Pap.Choix.10.25.

Για το διάστημα των 60 ημερών: BGU.I.251.6 [γενομένης χωρίζονται ἀπ' ἀλλή]λων ἀποδοῦναι [Στοτοῖτιν τῇ Τ]ανεφρίμμι τῇ[ν] φερ[ν]ὴν ἀ]ργυρ[ί]ο]ν δραχμὰς εἴ[κ]οσι ἐ[ν] ἡμ[έρ]αις ἐ[ξ]ή[κο]ντα (81μ.Χ.), P.IFAO.I.30.26 ἐὰν μὲν ἀποπ[έ]μπῃται αὐτὴν παραχρῆμα, ἐὰν δὲ αὐτὴ ἐκοῦσα ἀπαλλάτῃται ἐν ἡμέραις ἐξήκ[ο]ν[τα] ἀφ' ἧς ἐὰν ἀπαιτηθῇ (138-160 μ.Χ.), P.Mich.V.340.55 ἐκουσίως ἀπαλλαγῆς ἐν ἡμέρες ἐξήκοντα ἀφ' ἧς ἐὰν ἀπαιτηθῇ, (45 μ.Χ.), P.Mil.Vogl.II.71.13, PSI.X.1115.18.

χωρίς πάσης ὑπερθέσεως: Η λέξη απαντά με διάφορες σημασίες, καθώς δηλώνει α) την διάβαση, β) την αργοπορία-αναβολή π.χ. Πολύβ. 3. 112, 4, γ) την υπερβολή-υπερθετικός βαθμός. Στα παπυρικά έγγραφα του γάμου ο όρος έχει διατηρηθεί με την σημασία της καθυστέρησης, ώστε να δηλώσει ότι δεν πρέπει να υπάρχει καθυστέρηση, ειδικά στην περίπτωση επιστροφής της προίκας.

SB.VI.9353, 21-25 ἀφ' ἧς ἐὰν ἀπα[ι]τ[η]θῇ[ι], χωρὶς πάση[ς] ὑπερθέσε[ως ἐξόν-]τος σοι ἔχειν [τ]ὴν διάλυσιν [ἐν τῇ] αὐτῇ διατεμῇ κατὰ τὴν διατίμησιν τῆς ὑπα[ρχ-]ούσης περὶ σε (140 μ.Χ.), στον συγκεκριμένο πάπυρο παρουσιάζεται ο γαμπρός να υπόσχεται ότι θα επιστρέψει την προίκα χωρίς καμία καθυστέρηση.

BGU.4.1150, 19-20 ἀπὸ Φαρμο(ῦθι) [τοῦ] ἐνεσ(τῶτος) ιζ (ἔτους) Καίσαρο(ς) ἄν(ευ) πάση(ς) ὑπερθ(έσεως) ἢ ἐῖ(αι) ἀφ(τὸν) παραχ(ρῆμα) ἀγ[ω] (γίμους)] (13μ.Χ.)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, προκειμένου να εντοπιστούν και να απομονωθούν χρήσιμοι νομικοί όροι που διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο στον χώρο του οικογενειακού δικαίου κατά την ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο, μελετήθηκε ένας μεγάλος αριθμός παπύρων συνδυαστικά με δευτερογενείς πηγές.

Προκύπτει από την έρευνα ότι το οικογενειακό δίκαιο διακρίνεται σε τρεις θεματικές ενότητες α) αυτό που σχετίζεται με τον γάμο και τα διαζύγια, β) αυτό που πραγματεύεται την πατρική εξουσία και τέλος γ) αυτό που ασχολείται με την προστασία των ανικάνων και με τον θεσμό της επιτροπείας και της κηδεμονίας¹⁸³.

Οι κανόνες του ρωμαϊκού δικαίου, αρχικά, αποτελούσαν το άγραφο δίκαιο, όπως ήταν το αρχαϊκό ρωμαϊκό δίκαιο και μετέπειτα μετατράπηκαν στο γραπτό δίκαιο, δηλαδή, στους κανόνες δικαίου που θεσπίστηκαν και καταγράφηκαν σε κείμενα. Σταδιακά με το πέρασμα των χρόνων εμφανίστηκαν τα γραπτά νομοθετικά κείμενα, στα οποία καταγράφηκε και κωδικοποιήθηκε το προγενέστερο άγραφο και εθιμικό δίκαιο (π.χ. Δωδεκάδελτος νόμος, 450 π.Χ.), το οποίο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα νομοθετικά κείμενα του ρωμαϊκού κράτους.

Το ρωμαϊκό δίκαιο έχει δεχτεί αρκετές επιρροές από το αρχαιοελληνικό δίκαιο μέχρι να αποκτήσει μια ολοκληρωμένη μορφή κατά την Βυζαντινή εποχή με την σύνταξη των νομικών έργων, όπως είναι ο *Πανδέκτης*, οι *Εισηγήσεις*, οι *Νεαρές* κλπ. Κατόπιν και αυτό το δίκαιο με τη σειρά του ανανεωμένο, εμπλουτισμένο και επηρεασμένο από τις συνθήκες της εποχής αποτέλεσε την βάση του σύγχρονου νομικού δικαίου. Διασώθηκε και εντέλει επιβλήθηκε κατά τους νεότερους χρόνους σε όλους τους λαούς της Δύσης. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η *Εξάβιβλος* του Αρμενόπουλου, που αποτελεί ένα από τα γνωστότερα νομοθετήματα του βυζαντινού δικαίου (γράφτηκε το 1344-5 και εκδόθηκε το 1540) και εν συνεχεία επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τον Αστικό κώδικα.

Παρατηρείται από τους παπύρους ότι κατά την ρωμαϊκή περίοδο και μετέπειτα την βυζαντινή όλες οι συμβάσεις/δικαιοπραξίες των πολιτών που αφορούν στο οικογενειακό δίκαιο, όπως είναι ο γάμος, το διαζύγιο, η υιοθεσία και η επιτροπεία κατοχυρώνονται με έγγραφα, τα οποία συντάσσονταν σε παπύρους. Κατά κύριο λόγο,

---

¹⁸³ Δημαράς (1890), 341.

οι περισσότερες από αυτές τις συμβάσεις/δικαιοπραξίες του οικογενειακού δικαίου δεν στηρίζονταν σε προφορικές συμφωνίες, αλλά σε έγγραφα που συντάσσονταν παρουσία μαρτύρων και αρχών για να είναι έγκυρα και πιστοποιημένα.

Το ρωμαϊκό δίκαιο, αρχικά, αγνοούσε την κατάρτιση προικίων συμβολαίων και τον έγγραφο τύπο των δικαιοπραξιών μέχρι την στιγμή που ήρθε σε επαφή με την νομική πρακτική που ακολουθούσαν οι ελληνόφωνες επαρχίες της Ανατολής. Στις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ. αρχίζει να διαδίδεται και μεταξύ των Ρωμαίων, κατοίκων των ελληνιστικών επαρχιών, η σύνταξη συμβολαιογραφικού εγγράφου για τη σύσταση της προίκας. Στα έγγραφα αυτά γίνεται λόγος για έγγραφο γάμο σε αντιδιαστολή προς τον άγραφο γάμο, όπου η σύσταση της προίκας δεν γίνεται εγγράφως.

Συνήθως στα έγγραφα αυτά το νομικό λεξιλόγιο επαναλαμβάνεται και ακολουθείται μια τυπική διαδικασία και μια ορισμένη φόρμουλα σύνταξής τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η παράδοση προίκας στον γαμπρό ως επιβεβαιωτικό στοιχείο ενός γάμου, η υποχρέωση επιστροφής της στον εξουσιαστή της νύφης (και η δυνατότητα παρακρατήσεων κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις) σε περίπτωση λύσης του γάμου, καθώς και το πρόστιμο (*ήμιόλιον*), που πλήρωναν σε περίπτωση αθέτησης των όρων με τους οποίους είχαν δεσμευτεί κατά την διάρκεια σύναψης του γάμου.

Ολοκληρώνοντας την παρούσα εργασία καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι πολλοί από τους όρους που εξετάστηκαν προηγουμένως παραμένουν και σήμερα εν ισχύ με την ίδια ή ελαφρώς διαφορετική σημασία στο σύγχρονο οικογενειακό δίκαιο, όπως έχει επισημανθεί στην οικεία θέση των λημμάτων. Το υλικό που εξετάστηκε ήταν ποικίλλο προερχόμενο κατά βάση από τους παπύρους της ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου, συνδυαστικά με την υπάρχουσα νομοθεσία εκείνων των χρονικών περιόδων συμπληρωματικά με την μεταγενέστερη νομοθεσία και βιβλιογραφία (ξενόγλωσση και ελληνική). Φώτισε εμπεριστατωμένα κάθε στάδιο του οικογενειακού δικαίου, που αφορούσε συγκεκριμένες του πτυχές, όπως τον γάμο, το διαζύγιο, την εισποίηση κ.α.

INDEX VERBORUM

Α

ἀγορανόμιον
ἀδιάθετος
ἀνατρέφω
ἀνευθύνω ὄντι και
ἀντισύγγραφον
ἀπεσχηκέναι και ἔχειν
ἀπαίτησις
ἀποζυγή
ἀπόκοιτον
ἀπολείπω
ἀποπέμπω
ἀποπομπή
ἀποστάσιον
ἀποχή
ἀρραβών
ἀρχιδικαστής
ἀσφάλεια
αὐτοέκδοση
ἀφῆλιξ
ἀφήμερος

Γ

γαμήλια δώρα
γαμικά κέρδη
γαμικός
γάμος
γῆμαι
γνωστήρ

Δ

δημοσίωσις
διαζύγιο

διαίρεση της περιουσίας
διαστολών
διατίμησις
δωρεές

E

έγγύηση
έγκαλέω-ᾶ
ἔδνα
εἰς λόγον προσφορᾶς προικός
εἰς λόγον λοχείας δραχμάς
εἰσποίησις
ἐκβάλλω
ἐκτίνω
ἔκδοσις
ἐκφόριον
ἔνεκα τοῦ ἀναζυγῆν
ἐξερέω-ᾶ
ἐπεισάγω
ἐπερωτήσεως ἀγωγή
ἐπερωτήσεις
ἐπίκληρος
ἐπιστροφή προΐκας
ἐπισυναρμόζω
ἐπισυναρμόζω
ἐπίτιμος
ἐπίτροπος
ἐπιχορηγεῖν
ἔστω τά καταλειπόμενα...ἐξ ἀλλήλων
εὐνούχος

I

ἱεροθύτες

K

κηδεμών
κηδεστής-στρια
κουράτωρ

M

μάρτυρες
μέχρι άσσαρίου ενός
μνηστεία
μοιχεία

O

οίκογένεια
όμογαμία
όμολογῶ
όμολογία
ὄν και ἀναθρέψειν

Π

παλλακεία
παλλακίδα
παράφερνα
παραχρήμα διά χειρός
παρρησία
πατρική έξουσία
προκιμαῖα
προῖκα (προιζ)
προικοσύμφωνο
προικῶα
προσφερόμενον
προσφορά
πώλησις

P

ρεπούδιον

Σ

στρατηγός

συγγραφή

συγγραφή όμολογίας

συγγραφή περί γάμου

συγγραφοδιαθήκη

συγγραφή συνοικεσίου

συγγνώμη ήλικίας

συγκατάθεση

συμβιῶσουσιν

συνεῖναι άγράφως

συνευδοκέω

συνήρσθαι προς άλλήλους

συνοικεῖν

T

τέκνα

Υ

ύπόβολο

υίοθεσία> υίοθέτησις

Φ

φερνή

X

χειραφεσία

χειραφέτηση

χωρισμός-χωρίζεσθαι έπ άλλήλων

χωρίς πάσης ύπερθέσεως

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Αρμενόπουλος Κωνσταντίνος, *Πρόχειρον Νόμων ή εξάβιβλος*, επιμ. Κωνσταντίνος Γ. Πιτσάκης, Αθήνα 1971

Βασιλικά, Ιωάννου Δ. Ζέπου, τόμος Γ', εν Αθήναις 1900.

Egloga Leonis et Constantini Collectio: Librorum juris graeco-Romani, Lipsiae 1852

Corpus Iuris Civilis, Codex Iustinianus, Volumen Secundum, recognovit Rudolfus Schoell Opus Schoellii morte interceptum absolvit Guilelmus Kroll, Berlin 1954.

Corpus Iuris Civilis, Εισηγήσεις, μετάφραση Ηλία Λιακόπουλου, εν Αθήναις 1888.

Corpus Iuris Civilis, Institutiones-Digesta, Volumen Primum, recognovit Rudolfus Schoell Opus Schoellii morte interceptum absolvit Guilelmus Kroll, Berlin 1963.

Corpus Iuris Civilis, Κώδιξ Ιουστινιανού, μετάφρασις εκ του λατινικού κειμένου υπό Παντελή Τσιτσεκλή, τόμοι Α' και Β', εν Αθήναις 1912.

Corpus Iuris Civilis, Novellae, Volumen Tertium, recognovit Rudolfus Schoell Opus Schoellii morte interceptum absolvit Guilelmus Kroll, Berlin 1963.

Jus Graecoromanum, Ηυξημένη Εκλογή-Ηυξημένη Επαναγωγή-Ecloga ad Prochiron Mutata-Μικρά Σύνοψις, επιμέλεια Ιω. Ζέπου

Jus Graecoromanum, Σύνοψις των Βασιλικών, επιμέλεια Ιω. Ζέπου και Παν. Ζέπου, τόμος Ε, Αθήνα 1931, Ανατύπωση Scientia Aalen 1962

Jus Graecoromanum, Τα Ινστιτούτα του Αντικλήσορος Θεοφίλου-Αι Ροπαί Περί Πεκουλίων-Περί Ιδικών Αγωγών, επιμέλεια Ιω. Ζέπου και Παν. Ζέπου, τόμος Γ', Αθήνα 1931, Ανατύπωση Scientia Aalen 1962.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική βιβλιογραφία

- Αγγελόπουλος Π., *Περί του Τρόπου και Τύπου Συστάσεως Προϊκός Κατά το Ρωμαϊκόν και Νυν Κρατούν Δίκαιον*, 1911
- Αποστολόπουλος Μ., *Το Εκκλησιαστικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Αθήνα 1906
- Γκόφας Δ. Κ., *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Αθήνα 2011
- Δημαράς Ν., *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Αθήνα 1890
- Δημητρακόπουλος Ν., *Περί του Θεσμού της Υιοθεσίας*, Εφημερίς της Ελληνικής και Γαλλικής Νομολογίας, τόμος Ι', Αθήνα 1890
- Δημοπούλου -Πηλιούνη Α., *Σημειώσεις Ρωμαϊκού Δικαίου, Δίκαιο των Πραγμάτων*, Νομική Σχολή ΕΚΠΑ, Αθήνα 2003
- Ευκλείδης Ι., *Περί Εισποίησης των Νόθων Τέκνων Κατά το Ρωμαϊκόν Δίκαιον*, Νέοι Πανδέκται, τόμος Ι', Αθήνα 1907
- Καλλιγά Π., *Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου*, τόμος 4^{ος}, Αθήνα, 1881
- Καλλισπέρη Γ. Ν., *Η Πατρική Εξουσία παρά Ρωμαίοις*, Αθήνα 1893
- Κιουσσοπούλου Τ., Μπενβενίστε Ρ., «Γαμήλιες Στρατηγικές και «Παρεκκλίσεις» στον Οικογενειακό Βίο: Βυζάντιο και Μεσαιωνική Δύση», *Μνήμων* 13 (1991) 255-278
- Κρασσάς Α. Χ.-Πράτσικας Χ. Π., *Σύστημα Αστικού Δικαίου: Οικογενειακόν Δίκαιον*, τόμος Δ', Αθήνα 1927⁵
- Μαριδάκης Γ., *Η Νομική Θέση της Γυναικός εν τω Αυστηρώ Γάμω των Ρωμαίων*, 1911
- Μαριδάκης Γ., *Το Αστικόν Δίκαιον εν ταις Νεαραίς των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων*, Αθήναι 1922
- Μομφερράτος Α., *Πραγματεία περί Προγαμιαίας Δωρεάς κατά το Ρωμαϊκόν και Ιδίως Κατά το Βυζαντιακόν Δίκαιον*, Αθήνα 1884
- Νάκος Γ., *Εισηγήσεις Ρωμαϊκού Δικαίου-Διαχρονική, Εξελικτική Πορεία Θεσμών του Βυζαντινο-Ρωμαϊκού και Μεταβυζαντινού δικαίου*, Θεσσαλονίκη 2008
- Νάκος Γ., *Ιστορία του Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη, 1991
- Νάκος Γ., *Εισηγήσεις Ρωμαϊκού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη 1999
- Ναύτης Γ.Α., *Πραγματεία Περί Επιτρόπων και Κηδεμόνων και Αντιληπτόρων Κατά τους Ρωμαϊκούς και τους εν τη Ελλάδι Ισχύοντας Νόμους*, Αθήνα 1840
- Πανταζόπουλου Ν., *Άγραφος Γάμος – Παλλακεία. Συμβολή εις την Έρευναν του Δικαίου των Μικτών Γάμων Κατά την Ελληνιστικήν και την Βυζαντινήν Περίοδον*, Θεσσαλονίκη 1986
- Παπαγιάννη Ε.-Αρναούτογλου Ηλ.-Δημοπούλου Αθ.-Καράμπελας Δημ.-Λιαρμακόπουλος Αλ.-Χατζάκης Ιωαν.-Χέλμης Ανδ., *Ιστορία Δικαίου*, Αθήνα 2015 [Χρονικά και πολιτειακά πλαίσια στην ελληνική αρχαιότητα; Στον Κάλλιπο <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5272>;]
- Παπαδάτου Στ., *Περί της Μνηστείας εις το Βυζαντινόν Δίκαιον. Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμος 50^{ος}, Αθήναι 1984
- Παπαδάτου Δ., *Φιλοτιμίας Επιτελεύτιοι και η Περιουσιακή Θέση του Επιζώντος Συζύγου στο Βυζαντινό Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 2008
- Παπαχατζής Γ., *Η Προίξ ως Γαμικόν Κέρδος : εν τω Ρωμαϊκώ και εν τω Συγχρόνω Δικαίω*, Αθήνα 1932

- Πετρόπουλος Γ., *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, τόμοι Α' και Β', Αθήνα 1955
- Πετρόπουλος Γ., *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου: ως Εισαγωγή εις τον Αστικόν Κώδικα και εις το Προϊσχύσαν αυτού Αστικόν Δίκαιον*, τόμος 2^{ος}, Αθήνα 1963²
- Ράλλης Κ., *Περί του θεσμού της υιοθεσίας κατά το Ρωμαϊκόν Δίκαιον*, Αθήνα 1891
- Ροϋλός Λ., *Τύχαι της Προικός μετά την Λύσιν του Γάμου κατά το Ρωμαϊκόν και Βυζαντινόν Δίκαιον*, Αθήνα 1890
- Τρωιάνος Σ.- Βελισσαροπούλου-Καρακώστα Ι., *Ιστορία Δικαίου*, Αθήνα 2010⁴
- Τρωιάνος Σ., «Η Ερωτική Ζωή των Βυζαντινών μέσα από το Ποινικό τους Δίκαιο», *Αρχαιολογία* 10 (1984) 43-48
- Τσέντος Ικ., *Ιουλιανός ο Παραβάτης: Παραβάτης του Χριστιανισμού, Παραβάτης του Ελληνισμού*, Αθήνα 2004
- Χριστοφίλοπουλος Α., *Σχέσεις γονέων και τέκνων κατά το βυζαντινόν δίκαιον μετά συμβολών εις το αρχαίον και ελληνιστικόν*, Αθήνα 1946

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Bagnall R., Frier B., *The Demography of Roman Law*, Cambridge 2006
- Beaucamp J., «La Situation Juridique de la Femme à Byzance», *Cahiers de Civilisation Médiévale* 78 - 79 (1977) 145 - 176
- Berger A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953
- Bierkan A., Sherman C., Stocquart E., «Marriage in Roman Law», *The Yale Law Journal Company* 16.5 (1907) 303-327
- Biscardi A., *Diritto Greco Antico*, Milano 1982 (ελλ. έκδοση: *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, μετάφρ. Δημάκης Π., Αθήνα 2010⁷)
- Boak A.E.R., *JEA.XII* (1926)
- Bruns K.G. - Sachau E., *Syrich-romisches Rechtsbuch aus dem funften Jahrhundert*, Leipzig 1880
- Bozza F., *Il Matrimonio nel Diritto Attico*, Catania 1934
- Corbett E., *The Roman Law of Marriage*, Oxford 1930
- Corbier M., «Divorce and Adoption as Roman Familial Strategies», στο Rawson B. (επιμ.), *Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome*, Oxford 1996
- Costa E., «I Figli dei Divorziati nei Documenti Greco – Egizi dell' Età Romana», *Studi Romani, Rivista di archeologia e storia* 2 (1914) 257 - 260
- Cribiore R., «The Education of Orphans: A Reassessment of the Evidence of Libanius», στο Hübner S.R., Ratzan D.M. (επιμ.), *Growing up Fatherless in Antiquity*, Cambridge 2009, 474 – 503
- Curchin L., «The Roman Family: Recent Interpretations», *Zephyrus* 53-54 (2000-2001) 535-550
- Dernburg E., *Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου*, μτφ. Γ. Δυοβουνιώτου, τόμ. 4, Αθήνα 1912
- Frier B., McGinn T., *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford 2003
- Riccobono S.– Baviera I.- Ferrini C., *Fontes iuris Romani anteiustiniani*, Florence 1909
- Gilleard C., «Old Age in Byzantine Society», *Ageing and society* 27 (2007) 623-642

- Grubbs E., *Women and the Law in the Roman Empire. A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*, London 2002
- HARRIS, W V. (1994): "Child-exposure in the Roman empire", JRS, LXXXIV, pp. 1-22.
- Herrin J., *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*, Princeton 2007
- Hezser C., «Slaves and Slavery in Rabbinic and Roman Law», στο Hezser C. (επιμ.), *Rabbinic Law in Its Roman and Near Eastern Context*, Tübingen 2003, 133-176.
- Hobson D., «Women as Property Owners in Roman Egypt», *Transactions of the American Philological Association* 113 (1983) 311-321.
- Hobson D.W., *The Impact of Law on Village Life in Roman Egypt*, Sheffield 1995
- Hübner S.R., «Callirhoe's Dilemma: Remarriage and Stepfathers in the Graeco-Roman East», στο Hübner S.R., Ratzan D.M. (επιμ.), *Growing up Fatherless in Antiquity*, Cambridge 2009, 61-82.
- Huebner S., *The family in Roman Egypt*, Cambridge 2013
- Hunt A.S., *Papyri and papyrology*, 1914¹
- Hunter W.A., *A systematic and historical exposition of Roman law in the order of a code*, Oxford 1994
- Jonaitis M., Kosaite-Čypiene E., «Conception of Roman Marriage: Historical Experience in the Context of National Family Policy Concept», *Jurisprudencija/Jurisprudence of Mykolo Romerio universitetas* 2 [116] (2009) 295–316
- Kazhdan A.P., «Women at home», *Dumbarton Oaks Papers* 52 (1998) 1-17
- Krause J.U., *Witwen und Waisen im römischen Reich I-IV*, Stuttgart 1994-5
- Kreller H., *Erbrechtliche Untersuchungen auf Grund der gräko-ägyptischen, papyrus urkunden*, Leipzig 1919
- Liddell H. G.—Scott R., *Μέγα λεξικό της ελληνικής γλώσσας*, μτφ. Ξ. Π. Μόσχος, επιμ.-προσθ. Μ. Κωνσταντινίδης, τόμ. 1-6, εκδ. Ι. Σιδέρη, ΖΑθήνα 2007
- Litewski W. *Rzyskie prawo prywatne*. Warszawa: Wydawnictwo prawnicze LexisNexis TM, 2003, p. 170.
- Mango G., *Byzantium: The Empire of the New Rome*, London 1994
- Modrzejewski - Méléze J., «La Structure juridique du mariage grec», στο Bresciani E. (επιμ.) *Scritti in Onore Di Orsolina Montevicchi*, Bologna 1981, 231 – 268
- Montevicchi O., «Ricerche di Sociologia nei Documenti dell'Egitto Greco-Romano II. I Contratti di Matrimonio e gli atti di Divorzio», *Aegyptus* 16 (1936) 3-83
- Montevicchi O., *La papirologia*, 1989
- Montserrat D., *Sex and society in Graeco-Roman Egypt*, London 1996
- Mitteis L., Wilcken U., *Grundzüge und Chrestomathie der Papyrskunde*, Teubner 1912
- Pestman P.W., *The new papyrological primer*, Leiden-New York-Köln 1994
- Pomeroy Sarah. B., *Women in Hellenistic Egypt: From Alexander to Cleopatra*, New York 1984
- Rowlandson I., *Women and Society in Greek and Roman Egypt*, Cambridge 1998
- Segalen M., *Historical Anthropology of the Family*, Cambridge 1986

- Talbot A.M., «Old Age in Byzantium», *Byzantinische Zeitschrift* 77 (1984) 267-68
- Taubenschlag R., *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri 332B.C.-640 A.D.*, Warszawa 1955
- Taubenschlag R., Die patria potestas im Recht der Papyri, in: ZSS, 37, 1916, p. 177
- Yiftach-Firanko Uri, *Marriage and Marital Arrangements. A History of the Greek Marriage Documents in Egypt. 4th century BCE – 4th century CE.*, München 2003
- Vatin C., *Recherchers sur le mariage et la condition de la femme mariée a l' époque bellenistique*, Paris 1970
- Wason Donald L., «Ancient Roman family life», *Ancient History Encyclopedia* 2016, από τον ιστότοπο <https://www.ancient.eu/article/870/ancient-roman-family-life/>.
- Welles C.B., Munch. Beitr. 19 1934
- Wolff H. J., *Written and unwritten marriages in Hellenistic and postclassical Roman law*, Philological Monographs IX, Haverford (American Philological Association) 1939
- Wolff H.J., «Trinoctium», TRG 16 (1938) 145 – 183